

Den jødiske herkomst

Forestillinger om jøder i *Bergens Aftenblad*, *Bergens Tidende*
og *Bergens Arbeiderblad* mellom 1930 og 1950

Olav Tjelle

VEILEDERE:

Hovedveileder: Knut Dørum

Biveileder: Thomas V. H. Hagen

Universitetet i Agder, 2021

Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Forord:

Arkivet freds- og menneskerettighetscenter i Kristiansand gjør et svært viktig arbeid for å formidle krigshistorie og drive fremtidsrettet fredsarbeid, for eksempel gjennom opplegg for elever i den videregående skolen. En formidler fra Arkivet besøkte mine elever for noen år siden, og i presentasjonen hans dukket det opp informasjon om en jødisk familie som hadde bodd på mitt hjemsted. Dette ble starten på min interesse for jødene på Vestlandet, spesielt i tiden før andre verdenskrig. Det var også dette som ledet meg til å velge problemstilling til denne oppgaven.

Jeg er takknemlig for Kunnskapsdepartementet som satser på og tilrettelegger for videreutdanning for lærere, og min arbeidsgiver, KVS-Lyngdal, som anbefalte min søknad om dette og la godt til rette for arbeidshverdagen som student.

Jeg vil særlig takke mine to veiledere, professor i historie ved Universitetet i Agder, Knut Dørum og avdelingsleder for fagavdelingen ved Arkivet freds- og menneskerettighetscenter, ph.d Thomas V. H. Hagen. Jeg har fått svært kyndige veiledninger det siste året. Takk for raske svar på spørsmål, nyttige samtaler og gode tips og innspill til alle deler av prosessen.

Takk til familien for god støtte. Til slutt en takk til min kjæreste og kone. Det er herlig å få både oppmuntringer og en kopp kaffe og litt snacks servert på hjemmekontoret.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
Problemstilling	1
Materiale	3
Metode	7
Antisemittisme.....	9
Forskningsstatus	13
Disposisjon.....	19
Kapittel 2: Teoretiske ressurser	20
Konspirasjonsstereotyper	20
Ideologisk eller latent, kulturelt forankret antisemittisme?	25
Kapittel 3: Historisk bakgrunn. Fra «jødeparagraf» og stengte grenser til understrømmer av mistro og deportasjon	27
Kapittel 4: 1930 til 1935. Grov retorikk, økt fiendtlighet og moderasjon	32
Bergens Aftenblad. Holder øynene åpne for «mindre ønskede individer»	33
Bergens Tidende. Naiv og kjølig tilnærming til jødeforfølgelsene	49
Bergens Arbeiderblad. Drypp av antisemittisme til tross; jødene forsvares	58
Sammenfatning og diskusjon.....	63
Kapittel 5: 1935-1940. Store lidelser, borgerlig nøkternhet og distanse	69
Bergens Aftenblad. «Parasitter» og «skadedyr», eller forfulgte og mishandlet? En høyrevendt, men uklar redaksjonell linje	69
Bergens Tidende. Naiv og distansert formidling av jødernes situasjon	81
Bergens Arbeiderblad. Fordømmer «himmelropende» utfall av den «antisemittiske ånd»	90
Sammenfatning og diskusjon.....	96
Kapittel 6: 1945-1950. Få negative ytringer om jødene, lite om Holocaust ..	100
Morgenavisen. Opptatt av jødernes skjebne, men skeptiske til Israel.....	101
Bergens Tidende. Nøkternt om Holocaust og tvilsom til Israel.....	104
Bergens Arbeiderblad. Snakker lavt om Holocaust, men støtter en jødisk stat	108
Sammenfatning og diskusjon.....	111
Kapittel 7: Konklusjon	118

Kilder:	124
Litteratur:	125

Kapittel 1: Innledning

Antisemittiske ytringer var ikke et ukjent fenomen i det offentlige rom i mellomkrigstiden i Norge,¹ og aviser var intet unntak. Historiker Lars Lien viser om de antisemittiske forestillingene i den norske dags- og vittighetspressen frem til 1925 at selv om de «i svært liten grad siktet seg inn på den norsk-jødiske minoriteten, er det liten tvil om at forestillingskompleksene gikk utover norske jøder og begrenset deres handlingsrom i det norske samfunnet».² Noen av de vanligste fiendtlige forestillingene om jødene var at de stod bak kapitalismen, liberalismen, kommunismen og at de var en del av en global sammensvergelse som skulle overta verdensherredømmet.

Bergens Tidendes kultureddaktør, Frode Bjerkestrand, skrev i anledning 80-års markeringen av krigsutbruddet om jødehatet i mellomkrigstiden at: «I den grad avisene gjenspeilet borgernes holdninger, kan vi tolke oss frem til at antisemittismen var en gjengs holdning i mange deler av det norske samfunnet».³ Et viktig spørsmål denne uttalelsen reiser er *hvilke* forestillinger om jøder som fantes i avisene. Er det godt nok grunnlag til å si at det fantes antisemittisme i avisene også i bergensområdet på 1930-tallet? Hvordan utviklet i så fall disse seg etter krigen? Spørsmålene er høyaktuelle sett opp mot debatten som siden 2018 har foregått i kjølvannet av Marte Michelets bok *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*.⁴ Ifølge *Aftenposten* tegner Michelet et bilde av et «tankevekkende bakteppe av antijødiske holdninger i den brede norske offentlighet».⁵ Denne undersøkelsen vil bidra med å fylle ut kunnskapen om antisemittiske ytringer i og rundt Bergen og dermed bekrefte eller avkrefte Michelets påstand for denne regionen.

Problemstilling

For det tidligere Hordaland fylke mangler det systematiske undersøkelser av jødehat i aviser. Historiker Thomas V. H. Hagen peker i forordet til boka *Denne seige rase. Antisemittisme på Agder inntil 1945* på at regionale studier av antisemittiske ytringer, holdninger og handlinger hører til sjeldenhetene.⁶ Han etterlyser arbeider av samme art for andre områder. Det er å

---

¹ Banik 2015: 22, Lien 2015a: 39-41, Pettersen 2001: 24, Døving 2015: 47, Syse 2015: 61 og 66.

² Lien 2015a: 44.

³ Bjerkestrand 2019.

⁴ Michelet 2018.

⁵ Økland 2021.

⁶ Tronstad 2021: 5.

håpe at denne oppgaven kan bidra i så måte. Problemstillingen for masteroppgaven min vil derfor være: Hvilke forestillinger om jøder kan finnes i *Bergens Tidende*, *Bergens Aftenblad* og *Bergens Arbeiderblad* mellom 1930 og 1950?

Noen sentrale forskningsspørsmål vil være: Hvilke antisemittiske ytringer kan finnes i materialet? Endret disse seg med de stadig økende jødeforfølgelsene i Europa? Hvordan utviklet disse forestillingene seg fra før til etter krigen? Hvilke forsvant, og hvilke levde videre? Hvilke ulike forestillinger om jøder kan finnes i én liberal avis, én arbeideravis og én avis på høyresiden i det politiske landskapet? Hvilke stemmer forsvarte jødene?

Utgangspunktet for denne oppgaven er at antisemittiske ytringer var tydelige på 1930-tallet, også etter at jødene måtte tåle større press fra Hitler-regimet. Det vil trolig finnes mer antisemittiske ytringer i aviser fra den borgerlige og konservative siden av pressen. Under krigen var avisene underlagt streng sensur og det ble forventet at de formidlet artikler fra blant annet NAT (Norsk Artikkeltjeneste) som hadde sterke fordommer mot jøder.⁷ Da avisene var nazifiserte under krigen, utelates derfor disse årgangene fra undersøkelsen. Oppgaven undersøker forestillinger om jødene slik de fremkom i den frie pressen.

Oppgaven tar for seg tre aviser fra 1930 til 1949. Analysen er delt i tre femårsbolker. Den første strekker seg fra 1. januar 1930 til 31. desember 1934, den andre fra 1. januar 1935 til 9. april 1939 og den siste er fra 8. mai 1945 til 31. desember 1949. 1930 er valgt som utgangspunkt fordi det gjennom undersøkelsen av avisene de tre første årene vil være mulig å si noe om hvilke forestillinger om jøder som fantes i tiden før Hitler kom til makten og se dette opp mot tiden etter. Norge hadde tette relasjoner til Tyskland, og de store politiske endringene der gikk ikke upåaktet hen. Tiltak rettet mot jødene fikk oppmerksomhet i den norske pressen. I 1935 hadde Hitler styrt Tyskland i et par år, og selv om denne tiden hadde vært preget av en sterk antijødisk dreining i det tyske samfunnet, var Nürnberglovene som kom høsten dette året på mange måter et vendepunkt til det verre for jødene. Krigsårene undersøkes ikke. Undersøkelsen avgrenses i andre enden til årsskiftet 1949 - 1950. Da hadde krigen kommet noen år på avstand, Holocaust var allment kjent og det store krigsoppgjøret i Norge var gjennomført.

---

⁷ For mer om NAT, se Westlie 2019 side 43-52.

Videre i innledningen vil først materialet for undersøkelsen presenteres. Jeg vil gjøre rede for utvalget som er gjort og drøfte aviser som kilder. Deretter beskrives metoden som er benyttet før det kommer en grundig gjennomgang av tidligere forskning på området. Sentrale begreper og teoretiske ressurser er lagt til kapittel to.

Materiale

I perioden denne oppgaven tar for seg var de fleste aviser tilknyttet, og virket som organ for, ulike politiske partier.⁸ Det var også nærmest «utenkelig at en redaksjonell medarbeider hadde en annen politisk holdning enn avisens».⁹ Selv om det var ulike grad av hvor tett knyttet parti og redaksjon var til hverandre, er dette viktig å ha kjennskap til når valg av aviser skal gjøres. For å få et relativt bredt og representativt utvalg av hva som ble skrevet i pressen i Bergen, skal derfor undersøkelsen se på en liberal avis, en sosialistisk og en avis på høyresiden.

Bergens Tidende var med sine i overkant av 38 000 abonnenter i 1938 den største avisen i Bergen på 30-tallet,¹⁰ og den hadde lesere også utenfor bygrensene.¹¹ Avisen var helt fra starten liberal,¹² og viste stadig på lederplass at den tilhørte Venstre helt frem til 1960-tallet.¹³ Redaktør i avisen i perioden 1930 til 1939, Finn B. Henrikssen, stod for eksempel den tidligere Venstre-statsministeren Mowinckel nært.¹⁴ Nazimotstanderen Haakon Torsvik tok over i 1939, men gikk av under krigen.¹⁵ Fra krigens slutt til midt på 50-tallet var han igjen redaktør. Avisen var gjennom hele 1900-tallet den største avisen i Bergen, bare avbrutt av et par måneder i 1945 da *Bergens Arbeiderblad*, sannsynligvis som en reaksjon på at *Bergens Tidende* hadde kommet ut under krigen med naziredaktør, hadde flest abonnenter.¹⁶ Avisen ser seg selv i dag som en «frittstående, liberal, borgarleg (ikkje sosialistisk) og partipolitisk uavhengig» avis.¹⁷

---

⁸ Strand 1999: 70.

⁹ Ibid.: 69.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Skjeldal 2017: 64 og 134.

¹² Ibid. 56. Strand 1999: 39.

¹³ Ottosen 2010: 45. Skjeldal 2017: 69.

¹⁴ Skjeldal 2017: 80-85.

¹⁵ Myklebust 2017: 250.

¹⁶ Hartvedt, Skreien, Reiseegg, Eek, Tvedt, Larsen og Pavez 2009: 68.

¹⁷ Skjeldal 2017: 383.

Bergens Arbeiderblad, som ble stiftet i 1927 og dermed er den yngste av disse, knivet med *Bergens Aftenblad* om å være den nest største avisen i byen. Den var Arbeiderpartiets organ og mange så på partiet og avisen som ett.¹⁸ Den hadde lesere også utenfor bygrensene,¹⁹ og i 1939 kunne de vise til et opplag på 10 000 aviser mot 3600 i 1932.²⁰ Redaktør fra 1927 til 1940 var Gunnar Ousland, en av arbeiderbevegelsens mest populære tale- og historieskriverer.²¹ Han var en klar motstander av nazismen og sluttet opp om motstandsbevegelsen.²² Fra 1945 til 1949 satt Torstein Selvik i redaktørstolen før Jørgen Hustad overtok.²³ Ingen av de to stod på god fot med nazistene.²⁴ Avisen skiftet i 1991 navn til *Bergensavisen* og har siden 1984 vært utgitt som et uavhengig organ med sosialdemokratisk grunnsyn.²⁵

På den andre enden av den politiske skalaen finner vi *Bergens Aftenblad* som var et talerør for Høyre i Bergen.²⁶ Opplaget oppgis i 1932 til å være 10 000. Avisen var «i en årrekke «forståelsesfull» overfor de nye, nasjonale strømninger og brakte iblant artikkelstoff med klar propagandatendens».²⁷ Redaktører i perioden var fra 1925 til 1932 Johan Nordahl-Olsen. Han hadde fortid som leder for *Tidens Tegns* vestlandskontor.²⁸ Fra 1932 til 1936 var Jon Dugstad redaktør.²⁹ I en masteroppgave om høyreekstremisme i Bergen fra 1920 til 1933 pekes det på at Dugstad også var redaktør i *Norges Værn*, et organ for Bergen Forsvarsforening.³⁰ Bladet hadde tydelige antisemittiske tendenser, for eksempel i en artikkelserie basert på «Sion vises protokoller».³¹ Dugstad hadde også vært medarbeider i *Tidens Tegn*. Han viste stor sympati med hele den omfattende samfunnsutviklingen i

---

¹⁸ Ved en milepel. Smakebiter av en avishistorie. Samlet til Bergens arbeiderblads 50 års jubileum. 1977: 28.

¹⁹ Ibid.: 10.

²⁰ Skjeldal 2017: 134. Se også Strand 1999: 83.

²¹ Terjesen 2009.

²² Ousland og Zachariassen 1957: 34.

²³ Ved en milepel. Smakebiter av en avishistorie. Samlet til Bergens arbeiderblads 50 års jubileum. 1977: 59-63.

²⁴ Ibid.: 53 og Simensen 1981: 54-56.

²⁵ Hartvedt, Skreien, Reisegg, Eek, Tvedt, Larsen og Pavez 2009: 101.

²⁶ Gåsland 1983: 53. At Jon Dugstad, etter 14 år som sekretær i Bergen Høyre, ble redaktør for avisen i 1932, illustrerer den tette forbindelsen til partiet (Ibid: 76).

²⁷ Strand 1999: 67. Dette bekreftes i en masteroppgave som viser hvordan de utover 30-tallet tidvis hadde døren på gløtt for at Høyre kunne samarbeide med Nasjonal Samling (Gåsland 1983: 126).

²⁸ Steenstrup 1934: 361. *Tidens Tegn* var et blad som gjerne nyttet grove antisemittiske konstruksjoner (Sagstad 2020: 130).

²⁹ Jonstad 2006: 49.

³⁰ Persen 1974: Sidetall ikke oppgitt. Står under "Avkortinger" like etter innholdsfortegnelsen.

³¹ Ibid.: 144. «Norges Værn» er ikke digitalisert, og det har ikke lyktes å finne ut akkurat når Dugstad sluttet som redaktør for bladet, men han var redaktør så sent som i 1933 (Borgersrud 2010: 178). Dugstad overtok sjefsstolen i *Bergens Aftenblad* i august 1932 (Jonstad 2006: 49).

Tyskland, avviste advarsler mot Hitler og mente landet gikk en ærerik tid i møte da for eksempel jødene var blitt fordrevet og uskadeliggjort.³² For perioden frem til 1936 må det også nevnes at Edvard Welle-Strand var redaksjonssekretær i avisen.³³ Han skrev en mengde artikler om rasespørsmålet i det antisemittiske bladet *Nationalt Tidsskrift*.³⁴ Doery Smith hadde redaktørstolen fra 1936 til 1938. Han skulle etter frigjøringen bli dømt i landssvikoppgjøret, vesentlig for sitt engasjement i *Aftenposten* under krigen, men også fordi han var medlem i NS frem til krigens slutt og engasjerte seg som fylkesleder for NS sitt Pressesamband i Stor-Oslo.³⁵ Etter han overtok Erling Lauhn. Han ble like etter krigen kritisert for å ha vært noe «tysk-farget» i en periode.³⁶ Viktigere om han er det å si at han jobbet i skjul med å senke antallet abonnenter til avisen for å ha en unnskyldning overfor okkupantene til å stanse avisen under krigen. Han ble arrestert og sendt til tvangsarbeid på Ulven fangeleir i Bergen.³⁷ Avisen la ned under krigen av frykt for å få en nazifisert redaktør.³⁸ *Bergens Aftenblad* gikk inn i *Morgenavisen* etter krigen, og fortsatte da med Lauhn som redaktør.³⁹ Det er bare 1946- og 1948-årgangene av *Morgenavisen* som er digitaliserte, og disse skal også undersøkes for å se om ytringene fra høyresiden av pressen skiller seg fra de to andre avisene. *Morgenavisen* forfektet et høyreradikalt syn og kunne vise en viss forståelse for de fascistiske bevegelsene på kontinentet i mellomkrigstiden.⁴⁰

Fra 1922 og resten av mellomkrigsårene var det syv dagsaviser som kom ut i Bergen. Avisene som utelates fra denne undersøkelsen er *Dagen*, *Arbeidet*, *Gula Tidend* og *Morgenavisen* (før krigen). I tillegg til disse kom *Fiskaren* og *Fjordaposten* ut én gang i uka.⁴¹

Avisene har tatt tidas puls, dei representerer det samtidige samfunnet, i avisene finn ein førstehands- eller i alle høve andrehands

---

³² Borgersrud 2010: 178.

³³ Bergens Tidende, 11. mars 1965. Side 2.

³⁴ Persen 1974: 6.

³⁵ Hjeltnes 1990: 283.

³⁶ Kildal 1945: 142.

³⁷ Kvaale 1986: 212.

³⁸ Skjeldal 2017: 170.

³⁹ Ibid.: 186.

⁴⁰ Ottosen 2010: 361. Dette bekreftes også av Strand som i sin bok om bergensk presse viser at *Morgenavisen* ved flere anledninger ga til tilslutning til en ny tid med sterke menn og uten politisk demokrati (Strand 1999: 67).

⁴¹ Skjeldal 2017: 65.

*observasjonar over eit breitt felt - og på felt som det ikkje elles er lett
å finna kjelder.*⁴²

Sitatet er hentet fra *Pressehistoriske skrifter*. Det viser at aviser kan være gode kilder for å finne svar på mange spørsmål en historiker stiller. Selv om de i utgangspunktet vanligvis ikke er skrevet med tanke på ettertiden, hevder den britiske historikeren John Tosh at de mest verdifulle trykte primærkildene for en historiker nettopp er disse.⁴³ Avisene er en «samtidsobservatør som formidler informasjon både fra skriftlig materiale og muntlige kilder».⁴⁴ De påberoper seg samtidig å formidle virkeligheten, har stor påvirkningskraft og har bidratt til å forme verdensbilder og identiteter.⁴⁵ Aviser er derfor et svært interessant materiale å gjennomgå for å finne hvilke forestillinger om jøder som fantes i samfunnet på den tiden.

Frem til fjernsynets fremvekst på 1960-tallet i Norge, hevdes det også at avisene var det viktigste massemedium for å «påvirke folk, og til å skape meninger».⁴⁶ Selv om avisene var et svært viktig medium, kan det være grunn til å tro at både aviser og filmaviser utover mellomkrigstiden også hadde stor innvirkning på befolkningen. Dette kan vi for eksempel se et utslag av da radioene etter hvert ble forbudt under krigen, og hvor viktig de illegale radiosendingene fra London ble. Aviser gir tilgang til å finne ut hva som stod på dagsorden i tiden de ble skrevet, både sosialt og politisk.⁴⁷ De kan også virke som et sladrespeil hvor vi gjennom leserinnlegg og andre artikler i tillegg til å se hva redaksjonene var med å formidle, også kan lete etter mer direkte uttrykk for holdninger hos de som leste avisene. Historiker Knut Kjeldstadli skriver at «en teksts innhold og mengden av tilsvarende meningsbærende tekster vil kunne si noe om utbredelsen av en holdning».⁴⁸ Avisene kan virke som et redskap som gir flere lag av folket mulighet til å uttrykke seg for offentligheten. At avisene er et massemedium betyr at de når ut til svært mange husstander, og er på denne måten viktige

---

⁴² Tjelmeland 2004: 114.

⁴³ Tosh 2010: 96.

⁴⁴ Eide og Simonsen 2007: 14.

⁴⁵ Lien 2015b: 17.

⁴⁶ Kaldal 2003: 52.

⁴⁷ Tosh 2010: 97.

⁴⁸ Nilsen 2010: 10.

talerør for institusjoner, organisasjoner og enkeltpersoner. Avisene er derfor uvurderlige kilder for mange formål.⁴⁹

Aviser krever, som alle andre kilder, grundig kildekritikk slik at historikeren ikke skal komme i skade for «å forvri den informasjonen en får ut av dem».⁵⁰ Å følge de historiske sporene som avisene etterlater seg, blir som om vi «forsøker [...] å fange en annen tid, samtidig som sporet aldri fullt ut kan begripes uavhengig av sin samtid.»⁵¹ Når det gjelder aviser er det noen momenter en spesielt må ha i tankene. Et poeng er at avisene i hovedsak var preget av en redaksjon med sine verdier og holdninger. En sterk redaktør kunne i noen grad forme innholdet i avisen etter eget forgodtbefinnende, og bak avisene stod det oftest også sterke eierinteresser, i mellomkrigstiden oftest med tilknytning til politiske partier.⁵² Samtidig er det et poeng at det som skrives i avisene krever lesere. En avis som ikke skriver det folk vil betale for, vil altså opphøre, og dette er noe som «ein må ta med i vurderinga av kva avismaterialet fortel og ikkje».⁵³ Det er også viktig å ha klart for seg at alt som står i avisene har én eller få forfattere og dermed kan for eksempel holdninger og verdier disse representerer ikke direkte overføres til en større gruppe.

Til slutt må det nevnes at den som bruker kildene alltid står med historiens «fasit» i hendene. Når materialet skal tolkes, må det forsøkes forstått ut fra datidens kontekst, ikke dagens. Selv om det er umulig for en historiker som behandler antisemittismens historie å ikke bli farget av for eksempel Holocaust, er det viktig å unngå å «projisere senere hendelser inn i tidligere forløp, som om senere hendelser skulle ha vært de tidligere hendelsenes dypeste eller skjulte hensikt».⁵⁴

Metode

Kildene for studiet vil være *Bergens Tidende*, *Bergens Aftenblad* (for to av etterkrigsårene *Morgenavisen*) og *Bergens Arbeiderblad*. Avisene er digitalisert med muligheter for

---

⁴⁹ Kjeldstadli 1992: 157.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Eide og Simonsen 2007: 14.

⁵² Kaldal 2003: 52.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 16. En slik tilnærming hvor forskeren søker å forstå aktørene og finne premisene for deres tanker og handlinger, slik som normer, verdier maktforhold og sosiale og økonomiske vilkår som rådde i samtiden kalles å «historisere».

fulltekstsøk på Nasjonalbibliotekets nettsider, og det er denne funksjonen jeg vil bruke. Metoden jeg vil nytte er i stor grad trunkeringssøk. Et søk på «jød*» vil vise alle funn med «jød» som stamme. Det er naturlig at det i en overveiende stor del av sakene som omtaler jøder eller forhold knyttet til det jødiske folk, vil finnes minst ett sted i teksten at en form av stammen jød* brukes. Dette vil være en god portåpner inn til det jeg er på jakt etter da denne stammen ikke brukes til andre ord på norsk. utfordringer ved å bruke denne metoden er at jeg risikerer å gå glipp av tekster som omtaler jødene uten å bruke en form av stammen «jød*», karikaturtegninger og kodifisert språk. Siden det er en uoverkommelig oppgave å lese gjennom alle avisene i dette arbeidet, må jeg også regne med at noe stoff på grunn av dårlige eller manglende scanninger, søkemotor som ikke finner alt den «skal» eller rett og slett skrivefeil i artiklene, ikke vil bli funnet. Dette er en svakhet som sammen med det faktum at jeg ikke leser alle tekstene «rundt» de artiklene jeg finner, risikerer å miste noe av konteksten. Hovedmålet med oppgaven er imidlertid ikke å dokumentere alt, men å finne hovedmønstre.

Enkle søk i de digitale arkivene viser at det på stammen «jød» er 6233 treff i avisene i det aktuelle tidsrommet. Dette tallet viser antall aviser med treff. For hvert treff er det ofte flere artikler som må vurderes hver for seg, mange ganger opptil fire-fem forskjellige tekster. Dette indikerer at det vil bli svært mange artikler som skal gjennomgås, langt over 10 000. Dette fører til at alle tekster ikke nærleses, mange vil bli gjennomgått ved å skimlese overskrifter, ingresser og setningene før og etter selve treffet som i søkemotoren er merket gult. Alle funn som tolkes som antisemittisme vil bli grundig undersøkt. I tillegg til å bli en tidkrevende analyse, vil jeg i arbeidet også treffe på mange tilfeller hvor det kan være vanskelig å vite hvilken kategori teksten skal plasseres i. Jeg må også regne med at det i noen tilfeller vil være vanskelig å faktisk forstå om empirien viser en positiv, negativ eller nøytral forestilling om jødene; språk og kontekst kan være vanskelig å forstå over 70 år etter.

I avisene fra denne perioden er det ofte krevende å vite hvem som er forfatteren av det som er skrevet. Det er mange stemmer som slipper til i en avis, og det kan være vanskelig å skille de ulike fra hverandre. Er teksten et redaksjonelt innslag? Er det et leserinnlegg? Stiller avisen seg bak innholdet i teksten? Hvem har skrevet teksten? Mange slike spørsmål vil dukke opp underveis og kreve refleksjon. I enkelte saker er det funnet hensiktsmessig å gi navn og noe bakgrunn til personen(-e) som står bak ytringene som analyseres. For eksempel

vil holdninger som fremgår i en leder ha større tyngde enn hva en kan tillegge et leserbrev. Det er imidlertid ikke aktørene eller hensikten med teksten som er det sentrale for denne oppgaven. Fokus vil være på *hva* tekstene formidler.

Oppgaven er en kvalitativ studie, og det vil legges stor vekt på et omfattende empirisk grunnlag i drøftingene. Hensikten med den grundige gjennomgangen av kildene er å gi leseren et mest mulig fullstendig og troverdig bilde av funnene, ikke bare enkeltstående tilfeller. Jeg vil i arbeidet i hovedsak plassere de ulike funnene i kategorier som det gjøres rede for i teorikapitlet. Kort fortalt vil jeg på et overordnet nivå plassere funnene i «konspirasjoner», «ideologi» og «latent antisemittisme». Disse vil ha ulike undergrupper. Teksten gir først og fremst et innblikk i antisemittiske forestillinger, og alle funn av antisemittisk art vil analyseres i til dels omfangsrrike nærschildringer. En slik analyse av de enkelte funnene vil være av stor verdi når trådene skal trekkes sammen, og bidra til å skape holdbare slutninger basert på solid kildegjennomgang.

Tekster hvor det er vanskelig å avgjøre om forestillingene om jødene er negative eller positive, vil bli utelatt. Det samme gjelder for tekster som omtaler jøder på en nøytral måte. For å gi leseren et bredt bilde av hvordan avisene fremstilte jødene, vil det også være nødvendig å gjøre rede for et utvalg av artikler som var tydelige motstemmer og tok jødene i forsvar. Oppgaven kan imidlertid ikke sies å være en komplett studie av dette, og det var heller ikke dens intensjon.

Antisemittisme

Selv om begrepet antisemittisme er en moderne term, brukes det om jødefiendtligheter helt tilbake til antikken.⁵⁵ Kontinuiteten er altså bemerkelsesverdig lang,⁵⁶ men det finnes ikke en evig og uforanderlig antisemittisme.⁵⁷ Det finnes heller ikke én fast definisjon av antisemittisme som alle kan enes om. Begrepet er sentralt for oppgaven, og jeg vil i det følgende gjøre kort rede for dette og presentere hvilken definisjon av antisemittisme det er tatt utgangspunkt i.

---

⁵⁵ Professor i idéhistorie, Trond Berg Eriksen, hevder de som vil finne antisemittisme i tiden før det romerske keiserdømmet og kristendommen, må «operere med et begrep som er så vidt at det er uten historisk informasjonsverdi» (ibid.: 20).

⁵⁶ Marcus 2015: 192.

⁵⁷ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 17.

Den første formen for antisemittisme kan finnes i antikken og middelalderen, og har sitt opphav i religiøs kritikk av den mosaiske tro – antijudaisme. Det er altså først med fremveksten av kristendommen kan vi snakke om jødehatet som noe annet enn xenofobi. Antijødisk, kristen teologi bygde opp under påstanden om jødene som kristusmordere. Gjennom århundre fikk denne demoniseringen av jødene stadig nye tilskudd, og de ble etter hvert et symbol på ondskap, hat og destruktive krefter i samfunnet.⁵⁸ På 1800-tallet fikk jødehatet sin begrunnelse i pseudovitenskapelige teorier om jødene som underlegne den «ariske rase».⁵⁹ Denne biologiske varianten oppstod i en tid hvor nasjonalismen fikk stadig bedre fotfeste, og trakk for eksempel frem problemene ved å la jøder bo i etnisk rene nasjonalstater. Samtidig ble det i kommunistiske samfunn heller ikke plass til disse på grunn av den mosaiske troen.⁶⁰ Selv om denne rasistiske antisemittismen påstod å være vitenskapelig, viser historikere tydelig at jødebildene, forestillingene og stereotypene fra kristendommen ble videreført til den sekulære antisemittismen.⁶¹ Begrunnelsene for antisemittismen på 1800-tallet var «rasjonelle», men de gamle, negative sjablongene overlevde. I tillegg kom det stadig nye anklager. Fra 1870-tallet ble «semitt» en forklaring på stadig nye, for mange skremmende, fenomener i samfunnet.⁶² Dette gjaldt «alle mulige samfunnstrekk som ble oppfattet som uønsket».⁶³ Ordet ble for mange nærmest et synonym med alt det moderne i samfunnet som for eksempel kapitalismen, liberalismen, sosialismen, materialisme, demokrati, oppløsning av tradisjonelle verdier og kulturbolsjevisme med mer.⁶⁴ Dette passer inn med hvordan den tyske filosofen Theodor W. Adorno kaller antisemittismen for «den mobile fordømmen».⁶⁵ Han viser hvordan antisemittismen er elastisk og fleksibel. «Alt etter behov representerer den kapitalismen, liberalismen [...] kommunismen, tradisjonenes forfall, kunstformenes opprør, farlig seksualitet».⁶⁶

Jødehatet ble videre en svært viktig bestanddel av nasjonalsosialismen som vokste frem fra 1920-tallet og etter hvert fikk Adolf Hitler som sin ubestridte fører. Den rasebaserte

---

⁵⁸ Bachner 1999: 22.

⁵⁹ Berenbaum 2020.

⁶⁰ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 9.

⁶¹ Lorenz 2020: 250, Bachner 1999: 23.

⁶² Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 288.

⁶³ Moe 2012: 12.

⁶⁴ Med «kulturbolsjevisme» forstås høyresidens kritikk av de nye kunstformene. Lorenz 2020: 342. Se også Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 288. Moe 2012: 21.

⁶⁵ Helland 2019: 21.

⁶⁶ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 9.

antisemittismen skulle få katastrofale følger utover 1900-tallet og kulminerte i nazistenes Holocaust. Det nazistiske jødehatet var helt unikt i sin ideologi, intensitet, systematikk og konsekvensene dette fikk for over 6 millioner jøder. Likevel var denne antisemittismen langt mindre original enn en kanskje først skulle tro; den var «bare» en ekstrem variant som bygde på århundre gamle stereotypier og fordommer.⁶⁷ Selv om Holocaust selvsagt alltid vil være nært knyttet til antisemittisme, er det viktig å fremheve at andre og langt mildere former for jødefiendtlighet også kan være antisemittisme.

Det er strid om hvordan antisemittismebegrepet skal forstås.⁶⁸ En smal forståelse⁶⁹ av vil gjøre det krevende å finne fremmedhat rettet mot jøder som skiller seg fra annen xenofobi. En slik definisjon kan føre til at ytringer, holdninger og forestillinger rettet mot jøder kun er å anse som antisemittiske hvis de har ekstremistiske elementer som for eksempel vold og drap eller oppfordringer dette. Om en slik definisjon skal brukes i masteroppgaven når det skal letes etter antisemittiske forestillinger i aviser, er det sannsynlig at svært mange av både eksplisitte og implisitte negativt ladde ytringer, ikke kan regnes som antisemittisme. Fiendtligheter rettet mot jøder som «bare» er biologisk, religiøst, kulturelt, kroppslig og sosialt begrunnet vil jeg altså da måtte se bort fra fordi det vil være en for trang definisjon til å kunne ta med hele spekteret av negative fordommer. Samtidig vil det å utvide definisjonen så vidt at all kritikk av jøder, inkluderte motstand mot Israels politikk, innlemmes i begrepet, føre til andre utfordringer.

Den amerikanske sosiologen Helen Feins mye brukte definisjon vil være den jeg skal ta utgangspunkt i. Den svenske idèhistorikeren Henrik Bachner sier om hennes forklaring at den både er inkluderende og differensierende, den identifiserer en felles nevner og skiller mellom ulike uttryksformer:⁷⁰

I propose to define antisemitism as a persisting latent structure of hostile beliefs toward Jews as a collectivity manifested in individuals as attitudes, and in culture as myth, ideology, folklore, and imagery, and in actions - social or legal discrimination, political mobilization against the Jews, and collective or state

---

⁶⁷ Bachner 1999: 13.

⁶⁸ Moe 2012: 12.

⁶⁹ En slik smal forståelse kan for eksempel finnes hos Israel-kritikere som hevder at begrepet antisemittisme bare bør brukes om nazistenes rasistiske jødehat.

⁷⁰ Bachner 1999: 29.

violence - which results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews.⁷¹

Jeg vil legge til grunn Feins definisjon i denne undersøkelsen. Hun peker på antisemittismen som en vedvarende struktur og viser på den måten at fiendtlige holdninger til jødene gjerne er forankret i velkjente, gjentakende og inngrodde forestillinger - gjerne stereotypier og konspirasjoner - som rammer *alle jøder*, og at disse holdningene har et potensiale til å utløse mer systematiske fiendtlige handlinger, slik som forfølgelse, utvisning, fengsling og drap. En slik definisjon av antisemittisme forutsetter en relativt systematisk og historisk og ideologisk forankret fiendtlighet, noe som skiller den fra mer alminnelig rasisme og fremmedfrykt. I mitt avismateriale finnes ikke oppfordringer til forfølgelse og vold, men det finnes derimot en rekke idéelementer i ytringer i avisene som svarer til kjente stereotypier og konspirasjonsteorier. Felles for dem er at jødene blir fremmedgjort og definert ut av et nasjonalt eller europeisk kulturfellesskap. Konspirasjonsteorier og stereotypier vil lettere kunne begrunne fiendtlige handlinger, diskriminering og avvisning, noe jøder opplevde også i Norge.

Noen viktige aspekter ved Feins definisjon som får betydning for denne oppgaven er for det første at den inkluderer mange ulike former for jødefiendtligheter, for eksempel den latente. Denne delvis skjulte antisemittismen vies grundig oppmerksomhet i denne oppgaven. For eksempel vil jeg se på hvordan jødene ble fremstilt i skjønnlitterære føljetonger, hvordan de generelt ble omtalt og vurdere om tilsynelatende ubevisst språkbruk kunne ha antisemittiske undertoner. For det andre skriver hun at antisemittismen manifesterer seg i kulturen i myter. En myte kan defineres som en relativt vanlig tro eller forestilling som ikke svarer til virkeligheten. Det finnes en mengde både gamle og mer moderne myter om jødene. Slike, gjerne konspiratoriske, stereotypier av folkegruppen som rotløse, unasjonale, kommunister eller kapitalister er eksempler som skal løftes frem. For det tredje vil jeg trekke frem avisartikler som fremmet antisemittisk ideologi. Til slutt vil andre «bilder» av jødene, både illustrasjoner og skriftlige beskrivelser, undersøkes. Eksempler på dette kan være karakteristikker som beskrev utseende og oppførsel. Den siste komponenten i

---

⁷¹ Fein 1987: 67.

definisjonen til Fein tar for seg handlinger rettet mot jøder, og vil være mindre aktuell for denne undersøkelsen. Likevel er det et poeng at flere av de fiendtlige holdningene hadde et potensiale til å utløse negative handlinger rettet mot jødene.

I forståelsen av begrepet er det i denne masteroppgaven et poeng at det for å definere noe som antisemittisme ikke er behov for å forstå eller undersøke verken intensjonene hos aktørene eller hvilke forestillinger eller oppfattelser av jøder de måtte ha hatt. Fein sier selv at:

I use the term antisemitic to denote belief or behavior oriented toward Jews as a collectivity which is intended or serves to distance, displace, or destroy Jews qua Jews, not distinguishing whether the ideological justification of attack is anti-Judaic, anti-capitalist, or antisemitic by its own profession. My assumption is that there is no reason why the attackers' justifications should define the phenomenon to be explained in a scientific explanation.⁷²

Incentivene hos aktørene bak tekstene som analyseres, vil altså være av mindre interesse. Det sentrale i oppgaven vil være *om*, og i så fall *hvilket* antisemittisk budskap som ble formidlet.

Forskningsstatus

Det nye ved denne oppgaven er at den skal følge tre aviser med forskjellig politisk ståsted både før og etter andre verdenskrig. Det er gjort noen undersøkelser av antisemittisme i aviser i Norge, men de fleste begrenser seg til i hovedsak å handle om bare tiden før krigen, selve krigsårene eller perioden etter.⁷³ Siden denne teksten skal analysere aviser fra både før og etter krigen, vil det være viktig å se på annen forskning fra alle disse tre periodene.

Forskning på antisemittisme i norske aviser i mellomkrigstiden

At det fantes jødefiendtlige holdninger i Norge *før* krigen, er det ingen tvil om. I boken *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse* hevdes det at det var antisemittiske, underliggende strømninger i det norske samfunnet.⁷⁴ Disse strømningene kan

---

⁷² Ibid.: 69.

⁷³ Undersøkelser som ser på tiden før krigen: Nilsen 2010, Simonsen 2009, Øynes 2012 og Lien 2015b. Undersøkelser som ser på krigsårene: Brakstad 2006, Nilsen 2010, Westlie 2019. Undersøkelser som ser på etterkrigstiden: Brakstad 2006, Johansen 2006 og Westlie 2019.

⁷⁴ Bruland 2017: 29.

sies å ha vært «latente og situasjonsbestemte».⁷⁵ Historiker Terje Emberland hevder også at «antisemittismen i sin ideologiske utviklede og organiserte form var et relativt marginalt fenomen i Norge før andre verdenskrig», det var først og fremst skriftlig.⁷⁶ Men antisemittiske holdninger på 1930-tallet, også etter Hitlers maktovertagelse, var å finne i en rekke norske aviser.⁷⁷ Avisene i Norge før 1940 hadde også kriminalfortellinger, karikaturer og vitser som var tydelig antisemittiske i sin fremtoning.⁷⁸

Historiker Kjetil Braut Simonsen påviser i sin masteroppgave at det i bondeavisene han undersøkte fantes til dels svært grove antisemittiske ytringer om jøder på 1920-tallet både i form av tekst og karikaturer.⁷⁹ Jødene fikk skylden for flere «skremmende» sider ved det moderne samfunnet. Blant disse var beskyldningen om at jødene ledet an i den internasjonale kommunismen og at de stod bak en verdensomspennende konspirasjon hyppige påstander.⁸⁰ Begge disse anklagene var nært knyttet til frykten for at den nasjonale selvstendigheten var truet av internasjonale krefter. I forlengelsen av denne trusselen var også redselen for kapitalismen menneskeligjort gjennom den internasjonale, spekulative og umoralske jøden tydelig til stede.⁸¹ Beviset på at jødene stod bak begge disse to motsetningsfylte ideologiene, var deres internasjonale karakter. Samlet sett har han funnet at avisenes antisemittiske hoveddrivkraft var nasjonalismen,⁸² men at den i tillegg hadde en elastisk karakter som gjorde at den kunne anvendes som forklaring på uønsket samfunnsutvikling på svært ulike områder.

Håkon Øynes har skrevet en masteroppgave som analyserer forestillinger om jøder i det antisemittiske *Nationalt Tidsskrift* fra 1915-1945.⁸³ Han utformer det han kaller to «nøkkelforestillinger» som han bruker for å kategorisere antijødiske ytringer. Disse to er «den jødiske ånd» og «det jødiske verdensherredømme». Den første er et samlebegrep på moderne «jødiske» tankestrømninger og tendenser i samfunnet som er en abstrakt trussel mot det bestående. Den andre kategorien er mer konkret og viser til jødernes plan om å ta

---

⁷⁵ Ibid.: 33.

⁷⁶ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 401.

⁷⁷ Westlie 2019: 16.

⁷⁸ Moe og Kopperud 2011: Se spesielt kapitlet til Ragnhild Henden om norsk kriminalitteratur og Ingjerd Veiden Brakstads kapittel om norske vittighetsblader.

⁷⁹ Simonsen 2009: 108.

⁸⁰ Ibid.: 108.

⁸¹ Ibid.: 109.

⁸² Ibid.: 2.

⁸³ Øynes 2012.

den politiske, økonomiske og kulturelle makten over verden.⁸⁴ Selve roten til alle denne «ondskapen» fant *Nationalt Tidsskrift* i jødernes vitenskapelig påviste underlegne rase og ikke minst deres religion, og det er disse fire nevnte holdepunktene som er omdreiningspunktet for analysen hans.

Thomas Nilsen har i sin masteroppgave undersøkt hvordan antisemittiske holdninger kom til uttrykk i Vestfold-pressen mellom 1918 og 1942.⁸⁵ Han peker på mye av det samme som vi finner hos de to andre undersøkelsene som er nevnt over.⁸⁶ Et poeng å ta med seg fra denne er at jødene lokalt ikke ble beskrevet som et problem.

I en masteroppgave av Morten Sagstad ble det undersøkt hvilke holdninger til jødene som kunne finnes i fem Oslo-aviser på 1930-tallet.⁸⁷ I denne kommer det tydelig frem at det i alle avisene var eksempler på bruk av antisemittiske konstruksjoner.⁸⁸ Forfatteren viser klare forskjeller på bruken og utviklingen av den antisemittiske retorikken avhengig av hvor på den politiske skalaen de ulike avisene befant seg. På den borgerlige siden hevder han at antisemittismen fortsatte i stor, om enn noe kamuflert grad, også etter de økende jødeforfølgelsene i Tyskland. For den ene sosialistiske avisen peker han på at det ikke fantes antisemittisme etter 1932.⁸⁹ Han stiller også spørsmål ved om hans funn i sentrale østlandsaviser er representative for resten av landet.⁹⁰ Dette vil denne analysen kunne gi et svar på.

Odd Bjarne Brekke undersøkte i sin masteroppgave *Aftenposten* fra 1930-1948.⁹¹ Denne oppgaven dekker i stor grad perioden jeg skal undersøke. Han finner at *Aftenposten* før krigen hadde antisemittiske ytringer og holdninger. For etterkrigstiden peker han på at lederne i avisen hadde en mer sympatisk holdning til jødene selv om den på mange måter fremstod som «strengt saklig».⁹²

---

⁸⁴ Ibid.: 39.

⁸⁵ Nilsen 2010.

⁸⁶ Ibid.: 13.

⁸⁷ Sagstad 2020.

⁸⁸ Ibid.: 128.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Brekke 2019: 199.

⁹² Ibid..

I en artikkel i *Pressehistorisk Tidsskrift* hevder Harald Syse at «antisemittiske forestillinger florerte og var inngrodd i den offentlige diskursen».⁹³ I artikkelen drøfter han hvordan syv norske aviser dekket den antijødiske politikken i Nazi-Tyskland under boikottaksjonen i 1933 og Krystallnatten i 1938. Én av avisene han har undersøkt er *Bergens Tidende* og han viser at avisen ved disse anledningene kan sies å være naive i sin forståelse av jødeforfølgelsene og fremstod med en antisemittisk undertone tross sin nøytrale fremstilling av jødernes kår.⁹⁴

Forskning på antisemittisme i norske aviser under og etter krigen

9. april 1940 «ble pressefriheten avskaffet med et slag og norske journalister og redaktører måtte i krigsårene forholde seg til en ny virkelighet under kontroll, sensur, arrestasjoner og i verste fall dødsstraff».⁹⁵ Okkupasjonsmakten forsøkte å «overføre den overordnede antijødiske propagandaen på forholdene i Norge».⁹⁶ Fra januar 1941 måtte alle aviser trykke artikler fra det NS-styrte pressedirektoratet.⁹⁷ Bjørn Westlie har i boken *Det norske jødehatet. Propaganda og presse i under okkupasjonen* tegnet et utførlig bilde av den norske pressens antisemittisme gjennom krigsårene. Westlie viser at den antisemittiske diskursen ble radikalisert i takt med nazistenes økende makt.⁹⁸ Jødene ble for eksempel karakterisert som smittefarlige, uhyrer, udyr eller fantasifostre.⁹⁹ Videre grupperer han antijødiske avisartikler i krigsårene i mange av de samme kategoriene som i førkrigstiden: jødene som krigshissere, en trussel mot nasjonen, som strebere etter verdensherredømme, som bolsjeviker og til slutt «jødekapitalister».¹⁰⁰ Westlie tar ikke for seg alle artikler om jøder i avisene i krigsårene. Han ser kun på *Norsk Artikkeltjenestes* artikler som de norske avisene ble pålagt å trykke.

I siste bind av åttebindsverket *Norge i krig* fra 1986 hevdes det at Hitlers ideologi «ga dårlig grobunn for antisemittisme [...] i etterkrigstidens Norge».¹⁰¹ Bachner bygger også opp under dette i antologien *Antisemitism in the North* hvor han sier at «The culture of prejudice, which earlier was tolerated to a certain degree, was no longer accepted [rumsren]. Anti-Jewish and

---

⁹³ Syse 2015: 61.

⁹⁴ Ibid.: 59 og 65.

⁹⁵ Ottosen 2019.

⁹⁶ Bruland 2017: 34.

⁹⁷ Westlie 2019: 43.

⁹⁸ Ibid.:45.

⁹⁹ Ibid.: 47.

¹⁰⁰ Ibid.: 48-50.

¹⁰¹ Eriksen 1987: 269.

antisemitic sentiments and ideas became taboo». ¹⁰² Denne diskrediteringen, i alle fall i sin åpne og politiske form, av antisemittiske ytringer holdt ifølge han stand i to tiår i Europa og USA. ¹⁰³ Det kan altså hos noen historikere se ut som om antisemittismen forsvinner i etterkrigstiden, men stemmer det for avisene som kom ut i Bergen?

Det første historieverket om krigen, *Norges krig* utgitt av Gyldendal forlag 1947-1950, viet jødernes skjebne liten oppmerksomhet. ¹⁰⁴ Av interesse for denne oppgaven er det at det som skjedde med jødene i utryddelsesleirene her omtales som rystende, men likevel bare en «detalj» opp mot det som nazistene ellers viste av råskap. ¹⁰⁵ Kan denne overflatiske måten å behandle Norges forhold til jødene under krigen på peke mot mer dypereliggende antijødiske holdninger, og hvordan kommer i så fall disse frem etter krigen i avisene som er gjenstand for undersøkelsene i denne oppgaven? Stemmer det som sosialkurator Marcus Levin påpekte i 1947 at antisemittismen fortsatt var levende etter 1945? ¹⁰⁶ Simonsen presenterer flere studier som viser latente antisemittiske holdninger blant nordmenn, men hvordan denne i det offentlige rom utviklet seg etter 1945 er ifølge han ikke grundig analysert ¹⁰⁷. I artikkelen *Et slikt folk kan ingen Eichmann utrydde – haldninga til jødane og staten Israel i norsk presse 1945–1967* i *Historisk Tidsskrift* skriver Karl Egil Johansen at norske aviser skrev heller lite om det jødiske folket sett ut fra hva som hadde skjedd under krigen. Han hevder at antisemittismen nærmest minimalt ble løftet frem sammenlignet med andre forhold under naziregimet. ¹⁰⁸ Johansen peker videre på at *Bergens Tidende* i etterkrigstiden lenge holdt på assimileringstanken som eneste realistiske løsning på «*jødeproblemet*». Etter at den tanken ble oppgitt, hadde de en pro-arabisk og antisjonistisk vinkling som var sjelden i norsk presse. ¹⁰⁹ Selv om artikkelen først og fremst tar for seg hvordan pressen forholdt seg til *staten* Israel, berører dette temaet for oppgaven min. Vil det finnes antisemittiske uttalelser etter krigen og frem til 1950 i *Bergens Aftenblad*, *Bergens Tidende* og *Bergens Arbeiderblad*?

---

¹⁰² Simonsen 2020: 173.

¹⁰³ Bachner 1999: Her er det likevel viktig å fremheve at et av Bachners viktige funn var at antisemittismen aldri forsvant helt. Se Karin Kvist Geverts "Antisemitism in Sweden".

¹⁰⁴ Corell 2010: 81.

¹⁰⁵ Steen 1950: 488.

¹⁰⁶ Bruland 2017: 33.

¹⁰⁷ Adams og Hess 2020: 177.

¹⁰⁸ Johansen 2006.

¹⁰⁹ Ibid.

En undersøkelse utført av Norsk Gallup i 1947 viser at omtrent 25% av respondentene var motstandere av at Norge skulle ta imot jødiske flyktninger, noe direktør for Institutt for fredsforskning i 1947, Johan Galtung, så på som «et visst reservoar av latent antisemittisme».¹¹⁰ Det er kanskje noe av det samme vi ser når historiker Ingjerd Veiden Brakstad skriver i sin masteroppgave at vi ikke finner «mange antijødiske utsagn i pressen i de første etterkrigsårene», men at de antijødiske holdningene likevel kom til uttrykk også i Norge.¹¹¹ Hun peker også på det interessante paradokset at uttalte holdninger mot antisemittisme nettopp kunne være antisemittiske i sitt egentlige innhold.¹¹² Hun fremhever også at det kan virke som om antisemittisme ble så nært knyttet til nazistenes jødeutryddelse at fordømmene mot jøder i det norske narrativet nærmest ikke ble ansett for å være antisemittisme siden det ikke var synonymt med masseutryddelse.¹¹³ Hun trekker også den slutningen at avstanden som pressen tok fra antisemittisme kanskje ikke helt gjenspeiler holdningene generelt i befolkningen i tillegg til at den sjelden førte til et oppgjør med egen fortid.¹¹⁴

Dersom det viser seg at avisene jeg skal lese inneholder antisemittiske ytringer, vil masteroppgaven underbygge påstanden om at norske forskere i etterkrigstiden ikke i stor nok grad har tatt et oppgjør med de jødefiendtlige holdningene i landet. Det er noe av det samme Michelet også setter et kraftfullt søkelys på når hun kritiserer norske okkupasjonshistorikere for å ikke ha nok selvrefleksjon til å gi en tilstrekkelig kritisk analyse av den norske fortellingen om krigen.¹¹⁵

Hvis vi løfter blikket fra Norge, ser vi at antisemittismen levde videre andre steder i Europa like etter krigens slutt i 1945. Historiker Pieter Lagrou skriver at: «Yet to suppose that anti-Semitism all of a sudden evaporated in the light of the evidence of Nazi crimes would be to underestimate the inveterate nature of anti-Semitism in Western European societies».¹¹⁶ Han sier videre at det for området han har undersøkt, Frankrike, Nederland og Belgia, ikke kan sies at oppdagelsen av Holocaust hindret antisemittiske ytringer.¹¹⁷ Dette blir noe

---

¹¹⁰ Alstad 1969: 132.

¹¹¹ Brakstad 2006: 87.

¹¹² Ibid.: 88.

¹¹³ Ibid.: 90.

¹¹⁴ Ibid.: 91.

¹¹⁵ Michelet 2018: 343-344.

¹¹⁶ Lagrou 1999: 255.

¹¹⁷ Ibid.: 257.

motsagt i boka *The definition of Anti-Semitism* hvor forfatteren hevder at selv om antisemittismen fantes i vestlige land etter krigen, var den i stor grad taus, tildekket og kodet.¹¹⁸

Det er stor enighet om at det fantes jødefiendtlige holdninger i Norge før krigen. For årene etter 1945 har vi sett at det er noe ulike meninger om i hvor stor grad vi kan snakke om antisemittisme i den norske befolkningen, men det kan se ut til at noen antijødiske forestillinger levde videre. Det som spesielt skiller denne masteroppgaven fra den etablerte forskningen er at disse to periodene, som ofte undersøkes hver for seg, skal studeres samlet. En slik studie vil bidra med kunnskap om hvordan forestillingene om jødene i én region i Norge endret seg gjennom 20 år med dramatiske samfunnsomveltninger. Hvilke av forestillingene som ble tegnet av jødene før og under krigen overlevde etter 1945? Hvilke ble svakere og hvilke forsvant helt?

Disposisjon

I kapittel to vil det bli en gjennomgang av de teoretiske ressursene som ligger til grunn for undersøkelsen. Kapittel tre vil gi et helt kort historisk riss av perioden. For å gi en god oversikt over hvilke forestillinger om jødene som finnes i hver av avisene i tre ulike epoker, har en tydelig struktur vært påkrevd. Kapittel fire til seks behandler derfor hver sin femårsperiode. I disse kapitlene blir de tre avisene analysert hver for seg og funnene plassert i sine kategorier. Dette gjør det enkelt å følge utviklingen for hver avis fra en periode til en annen. Samtidig vil et slikt oppsett gjøre det lett å vurdere forskjeller og ulikheter mellom avisene innen hver epoke, noe som er et sentralt poeng i teksten. Strukturen åpner altså opp for å se på materialet både diakront og synkront. På slutten av kapitlene vil funnene sammenfattes og drøftes. I kapittel syv trekkes trådene sammen i en konklusjon.

---

¹¹⁸ Marcus 2015: 10.

Kapittel 2: Teoretiske ressurser

Jeg vil i det følgende gjøre rede for den teoretiske og metodiske grunnmuren for dette prosjektet. Det bygger i stor grad på nøkkelbegreper og teorier fra Simonsens artikkel *Antisemittismen i Norge, ca. 1918–1940. Former, funksjoner og virkninger* fra antologien *Historie og Moral* av Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen (red.).¹¹⁹ Noen viktige begreper i masteroppgaven vil være konspirasjonsstereotyper og ideologisk og latent antisemittisme.

Konspirasjonsstereotyper

I sin doktoravhandling hevder Lien at «et kjernemoment i det antisemittiske verdensbildet var en forestilling om at jødene opptrådte som en kollektivt handlende enhet, hvis samhold var motivert av en målrettet plan for å underlegge seg Europa».¹²⁰ Dette er typisk, skriver han videre, for «hvordan konspirasjonsteoretikere fremstiller denne typen forestillinger som kampen mellom det gode og det onde, en ondskap som angivelig var rettet mot nasjoner, kulturer og/eller tradisjonelle levemåter». I Feins definisjon av antisemittisme sorterer slike tenkemåter under det hun kaller «myter», og Simonsen hevder at disse forestillingene i mellomkrigsårene i stor grad tok «form av å være konspirasjonsstereotyper, der «jøden» ble fremstilt som en mektig, velorganisert trussel, som trakk i trådene» bak ulike uønskede fenomener.¹²¹

Konspirasjonsteorier kan forstås som *forklaringer* på hvorfor ting som går galt er et resultat av noen menneskers bevisste handlinger. Disse «noen» jobber mer eller mindre systematisk og har et ønske om å tilføre de negative konsekvensene.¹²² Slike sammensvergelses er luftslott bygget på fantasi og fremstår som «årsaksfortellinger som svikter både når det gjelder fakta og logikk».¹²³ Historikeren Richard Hofstadter viser at konspiratører opererer med et todelt verdensbilde. På den ene siden finnes sammensvergelsen av onde mennesker med enorm makt som effektivt og målrettet arbeider delvis i det skjulte sammen med sine kollaboratører, både bevisste og ubevisste, for å nå sine samfunnsødeleggende mål. På den

---

¹¹⁹ Sørensen og Simonsen 2020.

¹²⁰ Lien 2015a: 95.

¹²¹ Sørensen og Simonsen 2020: 31.

¹²² Dyrendal og Emberland 2019: 15.

¹²³ Ibid.: 17.

andre siden finner vi gode og uskyldige mennesker som utsettes for forskjellige former for urett. Noen av disse, kall de gjerne heltene, har gjennomskuet konspirasjonen og kan bidra med løsninger til de store utfordringene.¹²⁴ Han peker også på at konspirasjoner gjerne er apokalyptiske og griper over de store samfunnsspørsmålene samtidig som de krever umiddelbar handling.¹²⁵

Antisemittismens historie er vel kjent med konspirasjoner. Allerede på 1300-tallet måtte pave Clemens utstede en bulle hvor han advarte mot konspirasjonene som verserte om jødene som ansvarlige for pesten.¹²⁶ Gjennom «longue durée» har stadig flere ulike sammensvergelses festet seg ved konspirasjonstenkernes forestilling om jødene.¹²⁷ På 1800-tallet ble for eksempel jødene beskyldt for ritualmord i den såkalte Damaskus-affæren og de fikk skylden for revolusjonene i 1848.¹²⁸ *Sions vises protokoller* er en av de mest beryktede antisemittiske konspiratoriske tekstene. Den gir seg ut for å avsløre jødernes store planer om å overta verdensherredømmet og ble først utgitt i Russland tidlig på 1900-tallet før de ble kjent for resten av Europa, og svært raskt spredt videre fra 1917. Allerede i 1921 ble det bevist at boken var en ren fabrikkasjon, men subversivmytene¹²⁹ om jødernes strategier for å ødelegge det europeiske samfunnet ble trykket i så store opplag i Europa at bare *Bibelen* solgte flere bøker på 1920- og 1930-tallet.¹³⁰ I falsumet vises det at både kommunismen og kapitalismen var styrt og manipulert av jøder i arbeidet med å legge jorden under seg hvor de også hadde fått med seg sosialdemokrater, liberale politikere, internasjonal finanselite og frimurere.¹³¹ Den hevdet endog at:

Alle kriger og revolusjoner er i realiteten iscenesatt av disse «Sions vise» for å realisere denne onde planen. Ja, hele det moderne samfunn, med sin materialisme, liberalisme, ateisme, humanisme, moderne kultur og mentalitet, er

---

¹²⁴ Pettersen og Emberland 2011: 20.

¹²⁵ Dyrendal og Emberland 2019: 24.

¹²⁶ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 71.

¹²⁷ Longue durée er et av de tre tidslagene som ble myntet av Annales-historikeren Fernand Braudel i 1949 i hans modell om historisk tid, og som han beskriver som «a history whose passage is almost imperceptible [...] in which all change is slow [...] almost timeless (Braudel og Wallerstein 2009: 178).

¹²⁸ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 240 og 269.

¹²⁹ En subversivmyte er et begrep hentet fra den amerikanske sosiologen David Bromley. Den beskriver former for myter som oppfatter samfunnet truet av indre fiender (Ringdal 2018: 10).

¹³⁰ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 362.

¹³¹ Dyrendal og Emberland 2019: 8.

i bunn og grunn et resultat av jødernes renkespill eller i hvert fall innflytelsen fra «den jødiske ånd».¹³²

Det fantes, og finnes fortsatt, altså mange og motstridende konspirasjoner om alle de forskjellige trådene som jødene trekker i.

En utbredt konspirasjonsstereotypi ble utover 1900-tallet påstanden om at jødene stod bak kommunismen. Like etter den russiske revolusjonen i Russland i 1917 ble det en markant økning i antisemittisme i det norske samfunnet. Emberland mener at noen fremtredende bolsjevikere var jøder og dette ble «tolket som en bekreftelse på deres «unasjonale» holdninger og undergravningsvirksomhet.»¹³³ Den russiske revolusjonen ble dermed nærmest ansett som et forvarsel på hva som ville skje på hjemlige trakter dersom bolsjevikene fikk makten.¹³⁴ Den norske pressens omtale av den kommunistiske «jødefaren» rettet seg i stor grad mot klassespørsmål og omtalte abstrakte «jøder», ikke konkrete jøder da den jødiske minoriteten i landet var liten og uten reell makt.¹³⁵ Det store «problemet» var at dersom samfunnet ikke tok tak i trusselen, ville den etterhvert materialisere seg, og særlig farlig var den «jødebolsjeviske» internasjonalsisten som kunne komme til å rive bort de nasjonale verdiene.

Det var særlig politiske motstandere av kommunismen, sosialismen og ikke minst den «internasjonale trusselen» som brukte «bolsjevikjøden» som retorisk virkemiddel. Samtidig var den enda et eksempel på jødernes store sammensvergelse for å vinne verdenshegemoni, ikke minst for de som fortsatt trodde på *Sion Vises Protokoller*.¹³⁶ Tross opphetet politisk debatt, var det vanskelig for de borgerlige kretser å forstå at norske arbeidere skulle stå i fronten for en eventuell revolusjon. Derfor ble det å kunne legge skylden over på utenlandske, nærmere bestemt jødiske utlendinger, mer plausibelt. Denne forestillingen om at jødene stod bak den russiske revolusjonen, ble etter hvert nærmest en vedtatt sannhet.¹³⁷ Det er også vist at kriminalfortellinger gjerne tar opp i seg folkelige forestillinger,¹³⁸ og

---

¹³² Ibid.

¹³³ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 405.

¹³⁴ Banik 2015: 22.

¹³⁵ Ibid.: 41. Lien 2015: 33.

¹³⁶ Banik 2015: 22.

¹³⁷ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 405.

¹³⁸ Henden 2009: 203.

avisene i denne undersøkelsen vil vise at antisemittiske forestillinger fra folkedypet, inkludert jødene som bolsjeviker, dukket opp både i disse og andre skjønnlitterære tekster.

Den fransk-jødiske filosofen Moses Hess har blitt nevnt som den som identifiserte jødedommen som «rovdykapitalismens» urmyte. Marx pekte også på jødene som opphavet til kapitalismen omtrent på samme tid.¹³⁹ Det er også vist at det stereotype bildet av jødene som økonomisk glupske har sitt utspring i fortellingen om Judas som forrådde Jesus for tretti sølvpenge og kan tidlig finnes i kirkens demonisering av det jødiske folk.¹⁴⁰ Jødene ble for eksempel i middelalderen mange steder i Europa nært assosiert med pengeutlån og dermed kapitalismen. Disse nye strømningene som jødene gjerne ble tatt for å være representanter for, ble sett på som både umoralske og kriminelle. Et tydelig konspiratorisk trekk kan sees i at jødernes innbilte tilknytning til kapitalismen knyttes sammen med ondskap og pengegriskhet gjennom fortellingen om Judas.¹⁴¹ Selv om det fantes jødiske foregangsmenn i kapitalismen, var andelen liten. De hadde aldri et finansielt hegemoni i noen land, men andelen jøder i finansverden var i noen land likevel større enn hva deres antall skulle tilsi.¹⁴² Disse tankene fra middelalderen fikk også fotfeste i den nye tiden. De økonomiske krisene og store samfunnsendringene i Europa, inkludert kapitalismen, mot slutten av 1800-tallet kunne dermed finne sin forklaring i jødene.¹⁴³ Lien skriver at forestillingene om «pengejøden» endret karakter på starten av 1900-tallet. Fra å ha vært en kobling mellom jøder og småhandel, gikk det over til å bli en langt mer omfattende idé om jødene som en maktfaktor bak den internasjonale kapitalen.¹⁴⁴ Disse tankene om det vi også kan kalle «kapitalistjøden» var også relatert til oppfatninger om deres grådighet, uærlighet og gjerrighet.¹⁴⁵

Tross sterke jødefiendtlige utfall fra en rekke venstreorienterte, franske teoretikere og det faktum at jødene ble betraktet som selve inkarnasjonen av kapitalismen,¹⁴⁶ ble antisemittismen aldri et grunnleggende element i sosialistiske kretser. Men «jødene ble assosiert med pengemakt og kapitalisme», noe som gjorde at løsningen på

---

¹³⁹ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 258-262.

¹⁴⁰ Simonsen 2009: 60.

¹⁴¹ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 105.

¹⁴² Ibid.: 145.

¹⁴³ Ibid.: 323.

¹⁴⁴ Lien 2015b: 201.

¹⁴⁵ Banik 2015: 22.

¹⁴⁶ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 475.

«jødespørsmålet» kunne være å kjempe mot kapitalismen.¹⁴⁷ Men det var ikke bare fra venstresiden at jødene fikk skylden for det nye økonomiske systemet. Om fremveksten av den moderne kapitalismens tidsalder skriver Simonsen: «Forestillingen om at den moderne kapitalismen var av jødisk karakter vant i denne perioden fotfeste i både radikale og konservative politiske kretser.»¹⁴⁸

I Norge var det rundt århundreskiftet et økende fokus på den utenlandske kapitalen og trusselen denne potensielt var for mange som så proteksjonismen som viktig. Spesielt viktig i så måte var debatten rundt konsesjonslovene, og Lien viser at både arbeiderpressen og den konservative pressen «hevet en advarende pekefinger mot «jødisk» børs kapital og «jødiske» jobbere etter verdenskrigen.» Videre skriver han at forestillingen om «jødekapital» ble en innarbeidet forståelse i den norske pressen etter krigen.¹⁴⁹

Selv om de mest kjente sammensvergelsene om jødene er knyttet til kommunismen og kapitalismen, er de langt fra de eneste konspirasjonene om jødernes store makt i verdenssamfunnet. Det var en utbredt forestilling blant konservative at jødene destabiliserte harmonien i Europa og evnet å innta og få makt og innflytelse i betydningsfulle samfunnsinstitusjoner.¹⁵⁰ Med dette som bakteppe er det enkelt å forstå at jøder dermed kunne beskyldes for å stå bak liberalismen, pressemakten, urbanismen, jødene som fare for det nasjonale og andre truende fenomener i samtiden. Robert Chazan viser også at «hvert utviklingsstadium av antijødiske forestillinger kjennetegnes av et samspill mellom tradisjonelle oppfatninger og negative stereotypier, og nye samfunnsforhold.»¹⁵¹ Dette gjorde at stadig nye negative forhold i samfunnet kunne knyttes til jødisk opphav. Selv i Norge med et svært lite antall jøder, finner vi gode vekstvilkår for mange av disse konspirasjonene.

I masteroppgaven vil jeg med utgangspunkt i dette plassere de antisemittiske konspirasjonene som finnes i materialet i to hovedkategorier: jødene som bakmenn for bolsjevismen og jødene som herskere over kapitalismen. Eventuelle andre konspirasjonsstereotypier vil jeg drøfte for seg.

---

¹⁴⁷ Ibid.: 477.

¹⁴⁸ Simonsen 2009: 60.

¹⁴⁹ Lien 2015b: 201 og 209.

¹⁵⁰ Ibid.: 94.

¹⁵¹ Ibid.: 89.

Ideologisk eller latent, kulturelt forankret antisemittisme?

Seniorforsker ved HL-senteret Terje Emberland hevder at antisemittismen i sin «utviklede og ideologiske form var et relativt marginalt fenomen i Norge før annen verdenskrig».¹⁵² Einhart Lorenz peker på det samme og viser til at det ikke fantes pogromer,¹⁵³ jødebenker på universitetene eller myriader av antisemittiske organisasjoner og brosjyrer.¹⁵⁴ Den norske antisemittismen kom, ifølge Simonsen, først og fremst til «uttrykk i form av negative forestillinger om jødene, artikulert gjennom vittighetspressen, dagspressen og populærlitteratur».¹⁵⁵ Simonsen velger med dette som utgangspunkt å tegne opp to ulike former for antisemittisme; «antisemittismen som en helhetlig «verdanskuelse» og kulturelt forankrede – til dels latente og til dels uttrykte – antijødiske forestillinger og holdninger.»¹⁵⁶ Den første kan nærmest betraktes som en helhetlig ideologi.

Antisemittiske, ikke-konspiratoriske funn, skal plasseres i en av disse kategoriene; enten den ideologiske eller den latente, kulturelt forankrede antisemittismen. Funn som hører hjemme i den første kategorien vil nærmest være å karakterisere som propaganda. I den andre er det snakk om mange ulike typer negative bilder av jødene som ikke nødvendigvis har sitt utspring i et bevisst antijødisk tankesett. Ulike kulturelle forestillinger og konstruksjoner er eksempler på dette, og jeg vil plassere kroppslige og andre karakteristikker av jødene, hvordan de fremstilles i skjønnlitteraturen i avisene, begrepene «jødeproblemet» / «jødespørsmålet» og til slutt en litt mer udefinert kategori hvor aktuelle ytringer om det «jødiske» som ikke naturlig passer i ovenfornevnte bokser kan plasseres.

I kategorien jeg har valgt å kalle «jødeproblemet» vil funn som omtaler jøder eller det jødiske som et eget «problem» eller «spørsmål» plasseres. Brakstad skriver om forutsetningen for det såkalte «jødespørsmålet» at det «er tanken om at alle land med en jødisk befolkning har en utfordring, ettersom det angivelig innebærer å være «vertsland» for en minoritet med begrenset lojalitet til staten, og som potensielt kan ha en ødeleggende innflytelse, særlig på økonomien.»¹⁵⁷ Ordet «jødespørsmål» er mindre negativt ladet enn

---

¹⁵² Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 401.

¹⁵³ En pogrom er et ord som vanligvis blir benyttet om voldelige angrep rettet mot jøder, deres eiendom, forretninger eller gudshus.

¹⁵⁴ Moe og Kopperud 2011: 36.

¹⁵⁵ Sørensen og Simonsen 2020: 22.

¹⁵⁶ Ibid.: 22.

¹⁵⁷ Ibid.: 162-163.

«jødeproblem». Et «problem» peker i mye klarer retning på at det finnes noe å frykte, noe som krever en løsning. Et «spørsmål» er mer undrende, men er uansett en formulering som problematiserer det «jødiske» med den hensikt å finne ut hvorvidt det krever tiltak og handling eller ikke. Felles for begge to er at det «jødiske» i seg selv gir grunn til uro. Det utfordrende ved dette «elementet», forventes av forfatterne å være så godt kjent blant leserne at ytterligere forklaring ikke kreves. Termene favner vidt og kan inkludere og/eller overlape andre analytiske kategorier som for eksempel «jødebolsjeviken» eller «jødekapitalisten». Det er tydelig at disse formuleringene i dag er svært sterkt ladede. Det finnes det et godt eksempel på i nær fortid. 13. februar 2019 hadde *Aftenposten* en overskrift med tittelen *Jødespørsmålet splitter venstresiden på begge sider av Atlanteren*.¹⁵⁸ Overskriften vakte oppsikt, og sjefsredaktøren måtte beklage ordlyden.¹⁵⁹ Det er ingen ting i mine funn som tyder på at disse begrepene var kontroversielle i perioden jeg undersøker. Alle avisene brukte ordene mange titalls ganger, og det var ingen kritikk av dette. At «jødespørsmålet» var et begrep som i alle publikasjonene ble brukt mange flere ganger enn «jødeproblemet» peker likevel på at det har vært en forståelse for at det har vært ulik grad av (negativ) ladning i de to.

Jødefiendtlige ytringer som ikke sorterer under konspirasjoner, blir presentert enten under ideologisk antisemittisme eller latent antisemittisme. Det er ingen vanntette skott mellom kategoriene som nyttes i denne oppgaven. Konspiratoriske elementer som avdekkes ville det for eksempel vært mulig å plassere under ideologisk eller latent antisemittisme avhengig av om de er uttrykk for et helhetlig tankesett eller som et mer løsrevet jødefiendtlig utfall. En slik kategorisering vil likevel være hensiktsmessig når de ulike antisemittiske ytringene skal analyseres og drøftes.

---

¹⁵⁸ Aftenposten, 13. februar 2019.

¹⁵⁹ Hansen 2019.

Kapittel 3: Historisk bakgrunn. Fra «jødeparagraf» og stengte grenser til understrømmer av mistro og deportasjon

På grunn av forbudet mot å komme til landet har jødene en kortere historie i Norge enn i mange andre europeiske land. Det ble aldri et stort jødisk miljø, og selv om motstanden mot jøder før andre verdenskrig aldri bar preg av vold, var antisemittismen en underliggende faktor i både politikken og hverdagslivet. Frem mot andre verdenskrig tilspisset de politiske motsetningene i landet seg. Radikale strømninger, økonomiske utfordringer og sosial nød flettet sammen med den urolige politiske situasjonen i Europa kan ha gitt næring til jødefiendtlige holdninger.

17. mai 1814 undertegnet 112 utsendinger fra Nord-Trøndelag i nord til Mandal i sør den norske Grunnloven. §2 i loven fikk i ettertid navnet «jødeparagrafen», og denne gjorde det klart at jøder var utelukket fra adgang til riket. De fleste norske historikere er enige om at forbudet var et resultat av ønsket om å skape en homogen nasjonalstat.¹⁶⁰ Ifølge Frode Ulvund ble jøder sett på som en trussel og fungerte som «antiborgere» til den norske nasjonen.¹⁶¹ På denne måten tjente jødene en rolle i nordmennenes nasjonsbygging. Etter en langvarig prosess hvor Henrik Wergeland var en sentral pådriver, ble forbudet opphevet i 1851. Bruland skriver at mange i diskusjonen før opphevelsen fryktet at fri innvandring av jøder skulle «forykke landets sosioøkonomiske struktur», og at det også var angst for ideologisk og religiøs påvirkning.¹⁶² Den jødiske innvandringen til Norge var liten de første tiårene etter 1851, men fikk et oppsving mot slutten av århundret på grunn av vanskeligere levevilkår, anti-jødiske tiltak og pogromer i Øst-Europa.¹⁶³ I 1910 var det 1045 jøder i Norge.¹⁶⁴ Frem mot første verdenskrig økte skepsisen mot jødene i Norge. Mange jøder grep til omførselshandel i mangel av andre jobbtillbud. Klassiske stereotyper av jødene som upålitelige og pengekjære dukket opp, gjerne fra norske kjøpmenn og myndigheter.¹⁶⁵

---

¹⁶⁰ Adams og Hess 2020: 158.

¹⁶¹ Ulvund 2017: 66.

¹⁶² Bruland 2017: 31.

¹⁶³ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 402-403.

¹⁶⁴ Mendelsohn 1969: 507. Det var antallet som ved folketellingen oppga tilhøre det mosaiske trossamfunn.

¹⁶⁵ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005.

Likevel hevder Emberland at Norge fremstod som et trygt land for jødene, med lite «åpen og aggressiv» antisemittisme.¹⁶⁶

Frykten for kommunismen etter den russiske revolusjonen i 1917 ble blandet med tradisjonell antisemittisme,¹⁶⁷ og de stadig påståtte jødiske kommunist-sympatier som forklaring på antisemittisme i utlandet, ble overført på norske forhold.¹⁶⁸ Over hele Europa førte de sosiale og politiske endringene i kjølvannet av første verdenskrig til radikalisering av jødefiendtlighetene.¹⁶⁹ I 1920 var det 1457 personer som oppga å tilhøre det mosaiske trossamfunn, altså en økning på bare noen få hundre fra tiåret før.¹⁷⁰ Det spørres om ikke oppdagelsessjef Søhr var påvirket av antisemittiske strømninger da han i *Aftenposten* i 1915 uttalte at Norge var utsatt for en «ikke ubetydelig og lite ønskelig invasjon av jøder».¹⁷¹ Uttalelsen faller på sin egen urimelighet når en ser hvor få jøder det fantes innenfor landegrensene.

Kjeldstadli kaller jord (bønder), kapital (borgerskap) og arbeid (arbeidere) for «samfunnstrekanten» som den norske staten var bygget opp av, og mellom 1920 og 1935 var det en urolig tid politisk sett hvor disse tre klassene ikke kunne enes om en over tid stabil allianse som kunne styre Norge.¹⁷² Han hevder videre at disse årene var «ridd av en allmenn samfunnskrise, økonomisk, sosialt, moralsk – og politisk» og rommet «bestanddelere som i Tyskland førte til nazismen [...]».¹⁷³ Fedrelandslaget, en høyreaktivistisk, autoritær bevegelse oppstod i 1925 for å gjøre front med den revolusjonære arbeiderbevegelsen.¹⁷⁴ Disse stod steilt mot hverandre. Frem til valget i 1935, hvor Arbeiderpartiet overtok og ble sittende med makten i nesten 30 år, var det intens politisk konkurranse. Også på det økonomiske feltet var 1920-tallet en berg- og dalbane, ikke bare for Norges del, men for hele verdensøkonomien. Oppsvinget like etter krigen ble erstattet med etterkrigskrise, og da verdensøkonomien opplevde et oppsving fra 1925, var det i Norge særkrise helt frem til

---

¹⁶⁶ Ibid.: 404.

¹⁶⁷ Bruland 2017: 32.

¹⁶⁸ Mendelsohn 1987: 559.

¹⁶⁹ Adams og Hess 2020: 11.

¹⁷⁰ Mendelsohn 1969. Dette var inkludert et fødselsoverskudd på 63.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Kjeldstadli 2005: 263.

¹⁷³ Ibid.: 268.

¹⁷⁴ Ibid.: 271.

1928.¹⁷⁵ Selv om svært mange i Norge opplevde både 20- og 30-tallet som en krisetid, gikk økonomien i Norge oppover i perioden.¹⁷⁶

Einhart Lorenz skriver at Hitler-bevegelsen var en permanent trussel for Münchens jøder allerede fra tidlig på 1920-tallet, og de ble omtalt som «skadedyr», «utøy» og «snyltere». Det neste tiåret ble det registrert nærmere 200 tilfeller av gravskjending og angrep mot synagoger i Tyskland, og fra 1928 økte overgrepene i styrke. Antisemittismen hadde sine røtter i store deler av befolkningen, ikke i en statlig politikk. At jødene i takt med Hitlers økende oppslutning og agitasjon ble utsatt for stadig verre forfølgelser, kan nazistenes angrep på jødiske medborgere på Kurfürstendam i september 1931 stå som et eksempel på.¹⁷⁷ Sagstad trekker også frem angrep på jøder i september 1930 og boikotting av jødiske butikker i Berlin i 1931.¹⁷⁸

I Norge var det rundt den jødiske slaktemåten, «schächting», stor uenighet på slutten av 20-tallet. I 1929 fikk Norge, som et av svært få land i Europa, et forbud mot dette. Debattene i forkant av lovvedtaket bar preg av en utbredt bruk av antisemittisk retorikk og stereotyper. Historiker Andreas Snildal argumenterer for at dette er med å på å underbygge en påstand om at antisemittismen i Norge ikke var et marginalt fenomen. Han hevder at diskusjonene viser at antisemittismen ikke bare var rettet mot jøder utenfor landets grenser, men like mye mot de jødiske samfunnene i Norge. Samtidig viser han at den heftige debatten førte med seg en popularisering og legitimering av antisemittiske ideer.¹⁷⁹ En del av de borgerlige velgerne i Norge nærte også sympati med nasjonalsosialismen i Tyskland. For eksempel hyllet Unge Høyre etter 1933 Hitler i sine tidsskrifter, og på grunn av dette kom det nesten til et brudd med ledelsen i partiet som fordømte ungdomsavdelingen sin.¹⁸⁰ Av interesse for denne oppgaven må det også nevnes at Bergen Høyre var nær å bli ekskludert av moderorganisasjonen da de inngikk et samarbeid med NS.¹⁸¹

I årene fra 1930 til 1935 levde jødene i Tyskland under stadig større press. Norge var ikke upåvirket av strømningene i Tyskland, og Eugen Nilsen brakte nasjonalsosialismen inn på den

---

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ibid.: 252.

¹⁷⁷ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 388-390.

¹⁷⁸ Sagstad 2020: 30.

¹⁷⁹ Adams og Hess 2020: 166.

¹⁸⁰ Dørum 2019: 87.

¹⁸¹ Dørum 2017: 108.

norske arenaen for fullt da han i 1932 etablerte avisen *Fronten* som stod i bresjen for nazismens ideologi, inkludert antisemittismen.¹⁸² I 1933 etablerte Quisling partiet Nasjonal Samling (NS). Emberland hevder at antisemittismen var til stede, men ikke hadde noen fremtredende rolle i partiet før i 1935. Da holdt Quisling en tale hvor han pekte på «den jødiske verdensrepublikk» som kraften bak «jødeproblemet». Etter valgnederlaget i 1936 fremstod NS som en maktesløs politisk sekt.¹⁸³ Videre skriver han at arbeiderpressen advarte mot nazismen, mens den borgerlige pressen stille så på den med dels velvilje og unnskyldte blant annet dens antisemittisme på ulike vis.

Det er om denne tiden Terje Emberland sier at «antisemittismen i sin ideologiske utviklede og organiserte form var et relativt marginalt fenomen i Norge.¹⁸⁴ Videre påpeker han at overgrep motivert av jødefiendtlighet var en sjeldenhet og at antisemittismen i landet i stor grad, dog i liten utbredelse, var et skriftlig fenomen. Han hevder at det likevel fantes mange eksempler på antijødiske holdninger i Norge, men at de bare unntaksvis syntes å «være uttrykk for en helhetlig, raseorientert antisemittisme; den var først og fremst latent og situasjonsbestemt.¹⁸⁵

Den nye gatepolitikken med uniformering og slåsskamper for eksempel mellom kommunister og konservative på 1930-tallet, var et uttrykk for radikaliserings og brøt med den etablerte politiske kulturen. Det var imidlertid få slike voldelige sammenstøt i Norge, og agitasjonen mellom de ulike gruppene ble i stor grad ført med ord.¹⁸⁶ Det var altså en konsensusorientert og fredelig politisk kultur som preget Skandinavia på 1900-tallet.¹⁸⁷ Denne kan ha vært med å dempe ytterliggående antisemittisk retorikk og handlinger.

9. april 1940 ble Norge okkupert av Tyskland. Allerede i mai ble radioapparatene til jødene konfiskert. Etter hvert ble det utarbeidet lister over alle jødene i landet. Nettet var i ferd med å stramme seg. Våren 1942 ble det påbudt at alle jøder skulle ha et stempel med en rød «J» i passet sitt. 26. oktober 1942 markerte et dramatisk vendepunkt for jødene i landet. Alle mannlige jøder over 15 år ble arrestert, og én måned senere ble alle jøder arrestert.¹⁸⁸ På

---

¹⁸² Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 415.

¹⁸³ Ibid.: 415-416.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Dørum 2017: 76.

¹⁸⁷ Krautwald 2021: 5.

¹⁸⁸ Lorenz 2003: 111-113.

ulike transporter ble i tiden etter til sammen 773 norske jøder deportert til konsentrasjonsleirer.¹⁸⁹ I overkant av 600 av de registrert jødene i Norge klarte å flykte til Sverige.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ Bruland 2017: 647.

¹⁹⁰ Bruland 2008: 35.

Kapittel 4: 1930 til 1935. Grov retorikk, økt fiendtlighet og moderasjon

Det er i perioden 1930 til 1935 vi finner de groveste og fleste antisemittiske utfallene mot jøder i de undersøkte avisene, spesielt tidlig i perioden. Konspirasjonsstereotypiene «bolsjevikjøden» og «kapitalistjøden» var to gjengangere i både sakprosa og skjønnlitterære spalter, men også avisenes ukommenterte gjengivelser av antisemittisk propaganda gikk igjen. Dette kunne dreie seg om oversettelser fra tyske aviser og tidsskrifter, men også reportasjestoff fra hendelser der avisenes medarbeidere var førstehåndskilder. At nazisters taler og tilsvarende propaganda ble sitert uten redaksjonell kommentar, viser at norske aviseiere ikke var fremmed for å publisere tankegods preget av aggressivt jødehat. Av stemmer som forsvarte jødene er det sparsomt med funn som direkte tok et oppgjør med jødefiendtlighetene i den borgerlige og liberale delen av pressen. Der var de fleste motstemmene indirekte i for eksempel form av overskrifter som antydte urett mot jødene. Arbeiderpressen representerte derimot en sterk stemme til forsvar for jødene.

For perioden gir et digitalt søk på Nasjonalbibliotekets nettsider nesten like mange treff på frasen «jød*» i de tre avisene.¹⁹¹ Alle avisene har flest treff fra og med 1933, men det er hos *Bergens Arbeiderblad* og *Bergens Tidende* forskjellen i antall treff fra tidlig til sent i perioden er størst. Fra rundt 50 treff i året frem til 1932, ble antallet nær tredoblet de siste årene. *Bergens Aftenblad* har derimot den jevneste fordelingen disse fem årene og har for eksempel henholdsvis 92 og 98 treff i 1931 og 1934. Disse tallene viser at spesielt *Bergens Arbeiderblad* fikk større fokus på jødenes situasjon etter at Hitler kom til makten i 1933, og avisen tok kraftig avstand fra nazistenes ideologi og jødehat. For *Bergens Aftenblad* kan denne enkle statistikken tvert imot peke i motsatt retning. Avisen fremstod mye mindre kritisk til nazismen og aksjonene mot jødene, og tallene kan tyde på en underrapportering av jødeforfølgelsene.

I det følgende vil hver avis analyseres hver for seg før en grundig sammenfatning av alle bladene gjøres mot slutten av kapitlet. Empirien presenteres tematisk. Målet er at alle tydelige antisemittiske ytringer som er funnet skal bli analysert eller nevnt i fotnoter for å gi leseren et mest mulig fullstendig bilde. Konspiratoriske og ideologiske antisemittiske forestillinger om jødene behandles først, deretter kommer mer latente konstruksjoner. For

---

¹⁹¹ Bergens Aftenblad har 579 treff, Bergens Tidende har 581 treff og Bergens Arbeiderblad har 559 treff.

hver avis vil det også presenteres motstemmer for å gi et noe mer balansert bilde av helheten.

[Bergens Aftenblad. Holder øynene åpne for «mindre ønskede individer»](#)

I denne perioden hadde Bergens Aftenblad mange og til dels grove antisemittiske ytringer på trykk, og de fleste spilte på kjente stereotyper om jødene. Av de fremste forestillingene om jødene var ulike former for konspirasjoner, først og fremst om jødene som bolsjeviker, bakmenn for kapitalismen og som en generell trussel mot nasjonen. Jødefiendtligheten dukket stadig opp i mange ulike former og sjangre, og det kan virke som de negative forestillingene og diskursen om jødene var så innarbeidet at karakteristikken som ble brukt ikke vekket noe oppsikt selv om det også fantes enkelte motstemmer som tok jødene i tydelig forsvar.

[Antisemittiske konspirasjonsstereotyper og ideologi](#)

I en kronikk tidlig i januar 1930 ble det advart mot revolusjon, og særlig kommunismens antireligiøse ideologi. Det stod blant annet:

Kommunistene i alle land mottar sine instruksjoner fra Ruslands jøder. Ogsaa vore. Og kommunistene har i de sidste aar bredt sig ut over by og bygd i vort land. Det er en kjendt sak, at de jødiske magthavere borte i Rusland alt under Lenins førerskap gjorde sig haap om at erobre Norge.¹⁹²

Hvor forfatteren hadde sine kilder er det selvsagt umulig å si noe om, og nettopp et lettsindig forhold til disse er et kjennetegn ved konspirasjoner generelt.¹⁹³ Skribenten fryktet at Norge skulle bøye nakken under proletariatets diktatur selv om han forstod at det akkurat på den tiden var mange som tenkte at: «saa gaar det ikke i Norge». Dette stemmer godt overens med annen forskning som viser at den konservative pressen gjerne fremkalte en frykt for de øst-europeiske «jødebolsjevikerne».¹⁹⁴ Det virket også som om han tok det for helt gitt at det var jødene som stod bak kommunismen. Han hevdet at akkurat det var en «kjent sak», og bekreftet dermed sitt antisemittiske, stereotypiske bilde av jødene som konspirerende bakmenn. Det kan være at forfatteren var inspirert av falsumet *Sion vises*

---

¹⁹² Bergens Aftenblad, 20. februar 1930. Side 7.

¹⁹³ Dyrendal og Emberland 2019: 16.

¹⁹⁴ Adams og Hess 2020: 166.

protokoller, som først kom ut i Norge med tittelen *Den nye verdenskeiser* i 1920,¹⁹⁵ og hadde sirkulert i Norge det siste tiåret. Det var kanskje også her han fant inspirasjon til å hevde at «de jødiske magthavere» hadde ønske om å erobre landet.

Et par uker etter stod en tekst med tittelen «Kommunistisk svindel og naivitet» å lese i avisen.¹⁹⁶ Denne var undertegnet «Argus», men plasseringen antydte at den var å forstå som dagens leder. I teksten viste forfatteren først at både paven og andre geistlige i Europa hadde protestert mot kristendomsforfølgelsene i Sovjetunionen. «Argus» hevdet at det var overraskende da kirkelederen i den gresk-katolske russiske kirke hadde tatt til motmæle mot disse, ifølge patriarken, «blodtørstige» og urettferdige angrep på Sovjetunionen.

Forklaringen på hvordan han hadde kunnet komme med slike uttalelser var «Argus» ikke i tvil om: «De høye herrer i Kreml er jøder og russere», skrev han og påstod videre at røsten som talte gjennom presten var «Jakobs». Det var altså jødene, kommunistene, som brukte sin «list» til å diktere hva presten skulle si.

Samme år skrev en forretningsmann en lengre kronikk om de rådende finansforhold i verden.¹⁹⁷ Da han kom til beskrivelsen av Russland, var han rask med å utpeke landet som opphavet for «bacillene» som hadde infisert hele verden. Han pekte på at de kaotiske forholdene i Russland var iscenesatt av bolsjevikene, og viste at denne farsotten som herjet i verden kom fra «kyniske, men kloke jøder i Kreml». Til tross for at falsumet *Sion vises protokoller* for lengst var avslørt som bedrageri skrev han om disse nærmest som om de var nyoppdaget. Han hevdet at protokollene forsvant like fort som de hadde kommet, men at det fortsatt fantes ett eksemplar igjen. Deretter gav han leseren et innblikk i «det hemmelige jødiske frimureris [...] forfærdelige kynisme». Han fikk tydelig frem kampen mellom det gode og det onde og trakk for eksempel frem at jødene ikke ville sky noen midler i kampen mot den øvrige verden hvor spesielt de unge skulle «inficeres». Det apokalyptiske kom klart frem

---

¹⁹⁵ Dyrendal og Emberland 2019: 8.

¹⁹⁶ Bergens Aftenblad, 26. februar 1930. Side 4.

¹⁹⁷ Bergens Aftenblad, 28. juni 1930. Side 9-10. Ut fra det han skrev om sitt kjennskap til handel og eksport, er det sannsynlig at det var Karl Nordskog, grosserer og eier av firmaet Nordskog & Co i Oslo, som skrev teksten. Han var en bereist handelsmann og drev et eksportfirma med tette kontakter til Brasil. Nordskog skrev samme måned en annen økonomisk betraktning i *Norges Handels og Sjøfartstidende* hvor han også brukte ord som «feberbacillen» om det «onde» som ødela og infiserte samfunnslegemet. I den artikkelen nevnte han dog ikke jødene (*Norges Handels og Sjøfartstidende*, 21. juni 1930. Side 12).

i hans beskrivelser av jødernes plan om «verdenshegemoni» som hadde sine røtter tilbake til 1000 år før Kristus.

Mot slutten av 1934 kom en usignert artikkel med tittelen «Tyskland står midt oppe i en ny litterær epoke» på trykk.¹⁹⁸ Artikkelen tok for seg en nasjonal dreining innen kunsten, og de mørke skyene innen kulturlivet var «bolsjevikjøder» som ville utnytte landet. I denne uttalte en tysk forlagssjef seg og sa blant annet at Tyskland hadde blitt: «så sterkt infisert av jødismen» at store deler av kulturlivet var på jødernes hender. Videre er det vanskelig å vite om det var forfatteren eller det tyske intervjuobjektet som stod for innholdet, men det ble i alle fall konstatert at: «Det var derfor naturlig at det måtte komme en oprydning blandt de innvandrede øst-jøder som for en stor del bestod av bolsjevik-elementer som forsøkte å utnytte Tysklands vanskelige stilling».

Jødekapitalismen

Ovenfor nevnte kronikk av en forretningsmann kan i sitt antisemittiske uttrykk først og fremst tolkes som et angrep på de forestilte jødiske sosialisters kamp mot omverdenen. Men disse «bolsjevikerne» var også umåtelig rike på penger og gull, og mange nasjoner koketterte med Russland i dette «verdensdrama». Forfatteren skrev: «De [kloke jøder i Kreml] har umaatelige reserver av saavel menneskemateriel som penger til sin forføining. Guldet forfører.»¹⁹⁹ Etterpå ga han et innblikk i *Sion Visers Protokoller* før det stod beskrevet hvordan jødene ville utnytte sine innsikter og ferdigheter som utlånere og renteinnskrevere til å sette «folk i bunnløs gjeld til vore banker». Frontene mellom sosialister og kapitalister var steil, og ordbruken kunne være hard. Språket var likevel svært brutalt i denne teksten, og fremstår som et av de kraftigste antisemittiske utfallene som er funnet i denne undersøkelsen. Artikkelen bar i seg mange av de viktigste kjennetegnene på konspirasjoner, ikke minst heltens innsats for å avsløre den «jødiske» sammensvergelsen for resten av verden. Forfatteren hevdet også å ha innsyn i tankene til sine motstandere, og han påstod, i pakt med protokollene for øvrig, at jødene skulle legge hele verden under seg. Denne teksten er et godt eksempel på antisemittismen som en «mobil fordom». Forfatteren gled

---

¹⁹⁸ Bergens Aftenblad, 29. november 1934. Side 8.

¹⁹⁹ Bergens Aftenblad, 28. juni 1930. Side 9-10.

sømløst mellom å se på jødene både som kommunister og kapitalister. De to motstridende ideologiene ble koblet sammen gjennom en konspirasjon om at jødene stod bak begge.

Høsten 1930 skrev I. O. Melheim en kronikk hvor han kritiserte venstre-styret i landet.²⁰⁰ Han hevdet at Norge under Venstres makt var blitt trellbundet av «utenlandske pengemagnaters forgodtbefindende». Videre skrev han: «Fædrelandet [er] «reddet» og sat i jødekapitalistenes bank [...] paa en saadan maate at det helt blir lammet og bønderne træller som aldri før». Det virker sannsynlig Melheim er samme mann som fra 1940-1942 og fra 1945-1955 var ordfører i Hornindal kommune. Han var bonde og entreprenør, noe hans engasjement for bøndene også i denne teksten kan peke på.²⁰¹ Simonsen konkluderer i sin masteroppgave med at bondebevegelsen «rommet tydelige antisemittiske tendenser».²⁰² At jødene hadde en lederrolle i det kapitalistiske systemet, ble i flere bondeaviser fremstilt som en vedtatt sannhet som ikke trengte noe argumentasjon.²⁰³ At det lå en bevisst jødefiendtlig ideologi bak det Melheim skrev, er det lite grunn for å hevde ut fra dette materialet. Men om han var påvirket av den dels antisemittiske bondepressen, kan det være en forklaring på hvorfor «jødekapitalistene» ble trukket inn i teksten.

Dagen etter hadde lederen denne overskriften: «Hvis arbeiderne faar makten».²⁰⁴ Her gjorde avisen rede for hva som kunne skje dersom Arbeiderpartiet skulle komme til å få makten ved neste valg: «Vore naturherligheter skal bli pantsat til utenlandske finansjøder, de som stod bak revolusjonen i Rusland, de skal ogsaa erobre Norge». For å slippe å bli lagt under fremmed åk og kues under fremmed pengevelde, oppfordret avisen sine lesere til å gjøre «sin pligt paa valgets dag».

Et par uker etter denne lederen stod en utenriksartikkel med tittelen «Zionismens bankerott» på trykk.²⁰⁵ Teksten gjorde nokså nøkternt rede for den spente situasjonen i Palestina og de politiske uenighetene etter at regjeringen i England 20. oktober hadde bestemt seg for å fravike forpliktelsene overfor jødene gitt i Balfour-erklæringen. Forfatteren trakk gjentatte ganger frem koblingen mellom jøder og kapital, for eksempel: «den jødiske

---

²⁰⁰ Bergens Aftenblad, 17. oktober 1930. Side 7.

²⁰¹ Starheim 2009: 346.

²⁰² Simonsen 2009: 112.

²⁰³ Ibid.: 88.

²⁰⁴ Bergens Aftenblad, 18. oktober 1930. Side 4.

²⁰⁵ Bergens Aftenblad, 7. november 1930. Side 8.

høifinans», «jødisk kapital», «ydende kapitalister» og «den internasjonale jødiske kapitalistklasse». Disse kapitalsterke jødene fikk i teksten stor makt. Han hevdet blant annet at det var «den amerikansk-jødiske finans» som gjorde seg gjeldende da Amerika gav sin tilslutning til at England skulle få Palestina som mandat. I en annen utenriksartikkel hadde samme forfatter en noe mer nøktern fremstilling av forholdene i Palestina, men fikk også der frem at det var den «jødiske høifinans» som ved sin økonomiske støtte til England skulle få det «jødiske nationale hjem».²⁰⁶

I 1931 skrev en statsråd en kronikk med tittelen «Om kapital».²⁰⁷ I teksten drøftet han hva som lå i ordet kapital. I den forbindelse fant han tid for en kort historisk gjennomgang og skrev om kapitalismen i de tidlige tider at det var enklest for de med makt, adelige og geistlige, å erverve penger. Men det samme gjaldt «naturligvis ogsaa for den race, som gjennom generationer særlig hadde syslet med penger, nemlig jødene». «Finansjøden» ble også brukt ved noen flere anledninger i samme avis.²⁰⁸

Andre konspirasjonsstereotyper

For mange land i Europa var fokuset på nasjonen en viktig brikke i oppbygningen av en sterk og levedyktig stat. Faktorer som kunne svekke «det nasjonale», ble av mange ansett som en trussel. En fast skribent hadde i august 1930 en utenriksartikkel på trykk som omhandlet Tyskland i forkant av valget.²⁰⁹ Han gav leseren et overblikk over det politiske landskapet, og la ikke skjult på at nasjonalsosialistene hadde en antisemittisk agenda. Om jødene mente han ellers at de hadde skylden for at «Demokratene» hadde gått under fordi jødene som var i føringen i partiet hadde den «fuldstændige mangel paa nationalfølelse». Noe senere kom han med sine betraktninger i etterkant av det tyske valget.²¹⁰ Han forklarte at det nå blåste en sterk nasjonalistisk vind over landet. Mot slutten av teksten presenterte han jødene som en stor maktfaktor blant de tyske, unasjonale sosialdemokratene før han skrev: «National rotløs har jøden ingen sans for det nationale». Han nøyde seg ikke med dette, og avsluttet med å forklare hvordan tre prominente jøder stod bak «det berygtede dolkestøt». Den «internasjonale jøde» er en annen variant av samme stereotypi. At jødene var en trussel mot

---

²⁰⁶ Bergens Aftenblad, 7. juni 1930. Side 11.

²⁰⁷ Bergens Aftenblad, 10. april 1931. Side 2.

²⁰⁸ Se Bergens Aftenblad, 22. september 1931 (side 1) og 10. oktober 1931 (side 12).

²⁰⁹ Bergens Aftenblad, 9. august 1930. Side 7.

²¹⁰ Bergens Aftenblad, 22. september 1930. Side 9.

nasjonen, var en forestilling som også dukket opp i andre tekster i denne perioden.²¹¹ En god illustrasjon kan være en reklame for boken «Jøde» av Theodor Findahl hvor selve duften av boken hevdes å være «jødenes internasjonalisme».²¹²

I februar og mars 1930 ble det ved to anledninger skrevet om «den jødisk borgerlige radikalisme».²¹³ Disse artiklene var de eneste to stedene begrepet «jødisk-borgerlig radikalisme» ble brukt i perioden som er undersøkt. Uttrykket illustrerer godt antisemittismen som en mobil fordom og Chazans påstand om at nye samfunnsforhold knyttes sammen med negative stereotypier. Følgene var tydelige for leserne: Bak «radikalismen» stod en sammensvergelse av jøder.

Under den talende tittelen «Hitler var Tysklands redning» i september 1933 hadde en ikke navngitt medarbeider til avisen hatt en samtale med en person med årelang erfaring fra Tyskland.²¹⁴ Den anonyme kilden rapporterte om det han mente ville blitt en blodig bolsjevikrevolusjon om ikke Hitler hadde grepet så resolutt inn i Tyskland. Før han gikk inn på det han kalte «jødespørsmålet», skildret han også de store skandalene i den tyske politikken og forretningslivet, det siste tilskrev han jødene. Om jødene hevdet han deretter at de «strømmet» inn fra østlige områder «som en pest». De som hadde bodd en tid i Tyskland ville kunne være enige i at: «Overalt trengte de [jødene] sig inn og blev eneveldige i sin maktsyke og grenseløse pengegriskhet [...] blev først en jøde leder av en virksomhet, hvilte han ikke, før han fikk jødifisert den hele virksomhet fra øverst til nederst i hensynsløs utelukkelse av kristne, tyske.» Og resultatet var ifølge kilden ikke noe mindre enn at «omtrent alle institusjoner, som griper inn i samfundslivet, var behersket av denne fremmede rase. De var blitt en farlig, overmektig stat i staten». Han hevdet videre at Tyskland ikke var en jødestat, og at den «fremmede rasen» måtte bekjempes med en «skånselsløs kamp». Det var klare konspiratoriske elementer i teksten. Artikkelen tegnet et bilde av de gode mot de onde, og det fantes noen «helter» som hadde oppdaget de sammensvergende jøders store makt og den trusselen de utgjorde. Teksten hadde et

---

²¹¹ Bergens Aftenblad, 29. november 1934 (side 8) og 9. september 1933 (side 9).

²¹² Bergens Aftenblad, 13. september 1933. Side 7.

²¹³ Bergens Aftenblad, 11. mars 1930. Side 7. Bergens Aftenblad, 19. februar 1930. Side 5.

²¹⁴ Bergens Aftenblad. 9. september 1933. Side 9.

kraftfullt språk hvor det ble nørt opp under kjente antisemittiske forestillinger og kunne også sortert under «antisemittisk ideologi».

Journalist og forfatter Marte Michelet skriver i sin bok *Den største forbrytelsen at Aftenposten* på 1920-tallet oppfordret norske autoriteter til å gi stadige opplysninger om antallet jøder i Norge for å opplyse befolkningen om størrelsen på denne «racen» som de anså som en trussel mot det kristne og borgerlige samfunnet.²¹⁵ Det var kanskje denne idéen som lå til grunn for en notis som informerte om hvor mange jøder som fantes i verden.²¹⁶ Teksten ramset opp antall jøder i de ulike verdensdelene før den avsluttet med en kort kommentar om at en «imidlertid [må] regne med den uhyre politiske og kulturelle indflytelse som dog ikke ubetinget lar sig beregne efter jødernes talrighet».

I slutten av april 1933 var det meste av forsiden viet en uforbeholden hyllest av Hitler og «hans verk» i anledning hans 44-årsdag.²¹⁷ Teksten var signert Sigvard Abrahamsen, en journalist som en tid bodde i Berlin og var aktiv i det norske miljøet der.²¹⁸ Han begynte med å avfeie det han påstod var agitasjoner fra venstrepressen som «mente å skue en verdensulykke i Hitler og hans politikk». Videre gjorde han kort rede for førerens bakgrunn og forklarte hvordan det var å bivåne Hitler tale. Om dette sa han at han hadde følt seg sterkt «beveget og grepet, fordi jeg følte mig i en stor ånds nærvær». Etter dette kom han inn på politikken til Hitler, og skildret først antipatien mot jødene som, ifølge Abrahamsen, ledet det sosialistiske arbeidsmonopol i Tyskland til tross for at de kun utgjorde det

«bitte lille jødemindretall som efterhvert har maset sig op til å ville bestemme over hele den germanske verden, i kunsten, i litteraturen, finanslivet, i forretningsverdenen, politikken og sluttelig også på arbeidsplassen!»

Han forsvarte deretter jødefiendtlighetene til Hitler med å si at det ikke lå noe «blindt rasehat [...] til grunn for denne sunde idé – heller ingen antisemittisme for antisemittismens egen skyld, men alene tanken om at det stolte germanske folkeslag skal få leve sitt liv alene». Abrahamsen fortsatte med å forklare hvordan vi i Norge også reagerte da vi lå under Danmark, og han påstod at jødene hersket over omtrent

---

²¹⁵ Michelet 2014: 47.

²¹⁶ Bergens Aftenblad, 2. mai 1930. Side 6. Samme artikkel stod i Morgenavisen 21. mars 1930. Side 9.

²¹⁷ Bergens Aftenblad. 29. april 1933. Side 1.

²¹⁸ Bergens Aftenblad. 5. februar 1930. Side 6.

halvdelen av både presse, advokater og dommere i landet. Ikke rart da, resonnererte han videre, at også Tyskland måtte få sitt 1814 og 1905. Og Hitler var dette redskap som på samme måte som Eidsvollmenene skulle være med å hjelpe tyskerne til å oppfylle sin «trang til å leve sitt eget liv».

En leder samme måned hadde en kraftig antisemittisk retorikk.²¹⁹ Redaktøren tok for seg hvordan Norge burde forholde seg til «mindre ønskelige individer» og «internasjonale propagandister» som ønsket innreisestillatelse. Det meste av lederen handlet om jødene. Angivelige bodde det «over 10. 000» jøder i Norge, og han advarte mot en «eventuell jødeinvasjon» på grunn av Hitlerregimet. Han pekte på den kjente raseforskeren, dr. Mjøen, som hadde vist at jødisk kapital hadde startet første verdenskrig og finansiert bolsjevikrevolusjonen i Sovjet, et land hvor de for øvrig fortsatt var ledende. Hvorfor han trakk frem disse løsrevne påstandene fra Mjøen er uklart da hovedpoenget med teksten var at grensene måtte stenges. Men som vist i avsnittet om redaktørene i avisen, kan det føres gode argumenter for å hevde at Dugstad hadde sterke antisemittiske holdninger og at det var disse som skinte gjennom her.

Konstruksjonen «Jødeproblemet»

Første gangen i denne perioden et søk i *Bergens Aftenblad* på Nasjonalbibliotekets nettsider gir treff på trunkeringssøket «jødesp*», er i 1932. Det er ett treff for dette året, og det var første gangen på 10 år termen «jødespørsmål» ble brukt i avisen. Frem til utgangen av 1934 ble ordet brukt ytterligere 16 ganger. Det ble nyttet for å omtale omstendighetene rundt jødene, først og fremst i Tyskland. I en av artiklene ble «jødespørsmålet» samtidig beskrevet som et «problem».²²⁰ Flere av tekstene redegjorde for at Norge ikke hadde utfordringer knyttet til dette «spørsmålet», det gjaldt først og fremst andre land.²²¹

Begrepet «jødeproblem» ble ikke brukt mange ganger i denne perioden. Et søk på «jødepr*» gir 3 treff, alle fra 1933. Den ene teksten var en usignert utenriksartikkel med tittelen «Jødeproblemet».²²² Teksten fremstod nokså objektiv i sin beskrivelse av hvorfor jødene fikk

---

²¹⁹ Bergens Aftenblad, 7. april 1933. Side 4.

²²⁰ Bergens Aftenblad. 30. mai 1933. Side 8.

²²¹ Bergens Aftenblad. 25. november 1932 (side 8) og 3. mars 1934 (side 4).

²²² Bergens Aftenblad, 6. april 1933. Side 2.

skylden for mye som gikk galt i Tyskland. Forfatterens holdninger skinte likevel gjennom da han beskrev hvordan det «myldret med jøder i den tyske delegasjonen» som var med under fredskonferansen etter første verdenskrig. Det er også grunn til å stille spørsmål ved hvorfor skribenten hevdet at jødene tross sitt beskjedne antall hadde «erobret» en meget betydelig innflytelse. Han skrev også at jødeforfølgelsene i Tyskland kunne smitte over på andre land, han forstod altså at det var forfølgelser det var snakk om. Han kritiserte likevel ikke nazistene. Boken *Jøde* ble omtalt som en «interessant bok om jødeproblemet».²²³ Det stod at «jødeproblemet» var blitt overordentlig aktuelt etter hendelsene i Tyskland, men at «vi her oppe hos oss ikke har noget slikt «problem»». Det er interessant at han satte «problem» i hermetegn. Det viser at han må ha reflektert over språkbruken. Likevel brukte han videre i teksten det samme ordet uten å sette det i hermetegn.

Antisemittisk ideologi

Det er i denne perioden vi finner de fleste og tydeligste artiklene hvor avisen flere ganger nærmest fremstod som et talerør for antisemittiske ideologer og forsvarere av nazistenes handlinger mot jødene. I flere av artiklene tok de ulike aktørene som avisen slapp frem, til motmæle mot det de mente var feilaktige opplysninger om nazistenes påståtte ondsinnede jødefiendtligheter i Tyskland.²²⁴ I noen av tilfellene ble ytringene moderert gjennom formuleringene av overskriftene, men flere ganger stod de jødefiendtlige ytringene ukommentert.

Høsten 1930 slapp Mikal Sylten til i avisen med noen refleksjoner under tittelen «Mens stemmesedlene telles op.»²²⁵ Sylten var redaktør i *Nationalt Tidsskrift Sandheden* som kom ut fra 1916 til 1945. Der var det utallige jødefiendtlige artikler.²²⁶ Foruten å være forankret i en konspirasjonsteoretisk virkelighetsoppfatning, var bladet et rent antisemittisk tidsskrift og ble også oppfattet som vulgært for mange som hadde antisemittiske sympatier.²²⁷ Det er vist at *Bergens Aftenblad* gjennom en av sine ansatte hadde forbindelser til Syltens *Nationalt Tidsskrift*.²²⁸ At det var denne relasjonen som førte til at Sylten fikk publisert omtalte artikkel

---

²²³ Bergens Aftenblad, 23. september 1933. Side 1.

²²⁴ Se for eksempel Bergens Aftenblad 24. mai 1933, 25. april 1933, 6. april 1933.

²²⁵ Bergens Aftenblad, 16. september 1930. Side 8.

²²⁶ Mendelsohn 1992: 61.

²²⁷ Ringdal 2018: 67-68.

²²⁸ Ibid.

i avisen, er ikke usannsynlig. I artikkelen rettet Sylten skarpt skyts mot jødene. Han stilte for eksempel spørsmål ved om det «jødiske verdensplutokrati» ville bøye seg for valgresultatet i Tyskland. *Arbeideravisen* ble også kritisert for å være betalt av en «berygted» jødisk storsvindler. Men det var først og fremst hans tirade mot «politiske analfabeter» og hva disse burde forstå var programmet til nasjonalsosialistene som i denne sammenheng må trekkes frem. Programmet var nemlig: «Først og fremst at sætte de talrike korruperte jøder utenfor styret [...]. Dernæst vil de sætte en stopper for den pengeutpresning som de – med rette eller urette – mener det tyske folk ifølge Versaillestraktaten er gjenstand for fra den jødiske høifinans, som opererer under beskyttelse av andre stormagters kanoner». Sylten avsluttet teksten ved å henvende seg til den «intelligente læser» og borgerlige presse og oppfordre disse til å ta imot en nazistisk valgseier med tilfredshet. Det er ikke funnet at Sylten slapp til i spaltene mer enn den ene gangen. Kanskje ble han for radikal for redaktøren og leserne?

Fra 1933 publiserte avisen gjentatte ganger taler av nazi-ledere og andre som gikk i forsvar for antijødiske tiltak i Tyskland. Først ute var Gøring som fikk romslig med spalteplass på førstesiden til å gjendrive «løgnhistorier» om jødeforfølgelser i den utenlandske pressen.²²⁹ Han påpekte også at regjeringen «aldri vil tillate at noen blir forfulgt bare fordi han er jøde». Gøring ble også gjengitt noen dager etterpå da han hevdet at alle «de rotløse jødiske nomader som i over 10 år har tilsmusset den nasjonale ære» hadde flyktet fra landet og satt i gang en bakvaskelskampanje mot Tyskland.²³⁰ Han fikk også muligheten til å avvise diverse rykter, blant annet at han alene skulle ha klart å utrette noe i «denne pøl av jødedom og marxistisk terror» som han mente rikshovedstaden var.²³¹ Avisen gjenga deler av en tale av Goebbels i 1934.²³² I tittelen stod det at han dro «voldsomt til felts» mot jødene, noe som ble utdypet med at han brukte et «kraftig sprog». Likevel var resten av teksten viet Goebbels beskyldninger og trusler mot jødene uten videre kommentarer fra redaksjonen. Den tyske pressesjef Bog slapp også frem i avisen. Etter å ha forklart at han ikke ville drive tysk propaganda, fikk han forklare hvorfor det var feil å snakke om

---

²²⁹ Bergens Aftenblad, 27. mars 1933. Side 1.

²³⁰ Bergens Aftenblad, 3. april 1933. Side 6.

²³¹ Bergens Aftenblad, 27. august 1934. Side 6.

²³² Bergens Aftenblad, 12. mai 1934. Side 6.

at det fantes en antisemittisk bevegelse blant tyskere.²³³ *Bergens Aftenblad* hadde ingen kommentarer til dette.

Avisen lot også en del andre aktører slippe til med sine protester mot det de mente var villedende anti-tysk propaganda. Under overskriften «Tyskerne protesterer» var det et tysk firma som anonymt avkreftet de «uhyrligste historier om Tyskland, i hvilket mishandlingen av jøder spilte hovedrollen».²³⁴ Det ble videre hevdet at ikke et «eneste hår er krummet» på de jødiske statsborgere, og at de på ingen måte var forhindret i sin personlige frihet.

Hamburg Handelskammer skrev under overskriften «Sannheten om Tyskland» at ingen «jøder blir forulempet eller endog dårlig behandlet», tvert imot var sannheten at det var en «gemen løgn å si, at jødene blir forfulgt».²³⁵ I et tredje brev av samme karakter oppga noen forbindelser til bergenske firmaer at jødeforfølgelsene som det ble snakket om i pressen uten unntak var «infame løgner».²³⁶ Det ble hevdet i samme artikkel at jøder og tyskere ble behandlet på likeverdig måte og at det burde være en plikt å ta til motmæle mot propaganda som hevdet noe annet.

Intervjuer med tyskere bar også preg av negative konstruksjoner av jødene. I november 1934 hadde en ikke navngitt person hatt en samtale med en tysk dikter som besøkte Bergen.²³⁷ Etter en kort introduksjon, ble hans tanker om den tyske kulturen gjengitt uten videre kommentarer fra avisen. Blant annet sa han at Tyskland «var blitt så sterkt infisert av jødismen, at de største teatre, forlag, kringkastingen og de store aviser var på jødernes hender. Den store oversvømmelse av øst-europeiske jøder Tyskland var utsatt for etter krigen, truet likefrem vår nasjonale egenart». Disse jødene stod ifølge dikteren stort sett av «bolsjevik-elementer som forsøkte å utnytte Tysklands vanskelige stilling», og det krevdes en opprydning. I et annet intervju var det en tysk pedagog som gav uttrykk for sin takknemlighet overfor Hitler, blant annet fordi han nå hadde regulert maksimalt antall jøder ved høyere utdanning til maks 5%.²³⁸ Før dette hadde nemlig skolene vært «rent oversvømmet av jødisk ungdom».

---

²³³ *Bergens Aftenblad*, 24. mai 1933. Side 8.

²³⁴ *Bergens Aftenblad*, 6. april 1933. Side 4.

²³⁵ *Bergens Aftenblad*, 8. april 1933. Side 7.

²³⁶ *Bergens Aftenblad*, 11. april 1933. Side 8.

²³⁷ *Bergens Aftenblad*, 29. november 1934. Side 8.

²³⁸ *Bergens Aftenblad*, 4. oktober 1933. Side 4.

Ovenfor nevnte Abrahamsen skrev også en artikkel hvor han latterliggjorde en norsk journalist som hadde flyktet fra Tyskland i frykt for reprimande.²³⁹ Han mente at det «i det socialistisk-kommunistisk-jødiske hylekor verden over om de angivelige jødemassakrer i Tyskland» også hadde vært en representant fra den sensasjonsinnstilte venstrepressen i Oslo som etter å ha gitt feilaktige og «barnslig[e]» beretninger fra landet, fantaserte om å være forfulgt. At det skulle ha vært jødemassakrer, var eventyr som ingen lenger hadde tiltro til fortsatte han, før han avsluttet med å forsikre om at jøder selvsagt skulle få delta i et eventuelt OL i Tyskland.

I 1934 hadde avisen på forsiden en artikkel hvor de omtalte «antijødekampanjen» i noen tyske tidsskrifter.²⁴⁰ Dette, ifølge avisen «voldsomme angrepet» på jødene, stod blant annet en av de tyske nazi-pionerene, bak. Han uttalte for eksempel at «Jøden er fienden og den store fare», jødene var «pestbæreren» som måtte fjernes og isoleres, de fikk skylden for verdenskrigen, for å stå bak rustningsindustrien og å være internasjonale spekulanter. Man må komme dithen, mente han, at «den nordiske race må føre kampen [mot jødene] til ende med en skånselløs brutalitet». Tross redaksjonens forståelse for at det var en voldsom antijødekampanje, viste de ikke på annen måte at de tok avstand til det som ble sagt.

Latent antisemittisme

Bergens Aftenblad hadde mange antisemittiske ytringer som falt utenfor de ovenfornevnte kategoriene. Skjønnlitteraturen var én sjanger hvor mange stereotypiske bilder av jødene kunne skinne gjennom. Ulike negative forestillinger om jødene dukket imidlertid også opp i andre spalter som kronikker og leserbrev.

Avisene trykket gjerne noveller og romaner, ofte med en eksklusiv enerett. Disse kunne bestå av en enkelt kort tekst i ett nummer, eller gå som føljetong over en lengre periode. I mange av tekstene var jøder med, både i hovedroller og biroller. Det var sjelden at de jødiske karakterene i fortellingene var fremstilt på en positiv måte. I tekstene dukket mange av de stereotypiske forestillingene om jødene opp.

---

²³⁹ Bergens Aftenblad, 25. april 1933. Side 10.

²⁴⁰ Bergens Aftenblad, 23. mai 1934. Side 1.

Tanken om at jødene var kremmere, finansmenn, spekulanter eller i det hele tatt opptatt av handel og penger fantes det mange eksempler på i skjønnlitteraturen i *Bergens Aftenblad* i perioden. Eksempler kan være kjøpmannen på hjørnet som med «adskillig ach und oh» solgte tøy, den unge perlehandleren som ikke fikk sin store kjærlighet, jøden som drev en liten tobakksbutikk eller den jødiske «aagerkarl» som lånte penger ut til høye renter.²⁴¹ En fattig jøde fikk i en roman tilbud om å gjøre et stykke spionarbeid mot god betaling.²⁴² Synet av pengene gjorde at «det lyste begjærlig» opp i jødens øyne og han gjorde det klart at han ville gå gjennom «ild og vann for å tjene belønningen». Men det var også flere tekster hvor jødene ble fremstilt som rike.²⁴³ En inspektør i Scotland Yard fikk i 1933 publisert «Underverdenens Herrer» i avisen.²⁴⁴ Teksten ga seg ut for å være sann, men ble skrevet fra en allvitende synsvinkel med bruk av mange skjønnlitterære virkemidler. Jøden i denne teksten var en «falskspiller» som hadde tjent gode penger på å lure andre. Han ble selv lurt fordi en annen svindler hadde «spekulert i jødens pengegriskhet» uten å forregne seg. Lignende karakteristikk av jøder fantes også i kritikker av noen filmer.²⁴⁵ Filmen «Den store Rotschild» handlet om finansmannen Rotschilds historie.²⁴⁶ Den skildret ifølge avisen hovedpersonen som en som holdt «Europa i sin hånd og hadde statene i sine velfylde lommer». Rotschild fikk av kritikeren skryt for å ha skapt «respekt for den rase han tilhørte og skaffet den frihet og borgerret», men på sin vei fra fattige kår hadde han «puget penger sammen og lurt[e] skatteoppkreveren så godt han formådde».

Jødene utseende ble også gjerne kommentert i skjønnlitteraturen. «Han hadde stort sort skjeg [sic], lange bustede mustasjer og over dem en lang krokete nese» stod å lese om en sirkusdirektør. Lien viser at det mest distinkte karaktertrekket i pressens forestilling av jøden utvilsomt er den «konstruerte «jødiske» nesene».²⁴⁷ Emberland

---

²⁴¹ Bergens Aftenblad, 17. september 1930 (side 8), 7. oktober 1930 (side 7), 20. mars 1931 (side 8), 26. juni 1930 (side 8).

²⁴² Bergens Aftenblad, 28. nov 1932. Side 10.

²⁴³ I tillegg til teksten som nevnes i det følgende, se også: Bergens Aftenblad, 28. nov 1930 (side 10), 26. juni 1931 (side 8).

²⁴⁴ Bergens Aftenblad, 12. august 1933. Side 8. Edwin T. Woodhall var forfatteren. At han var inspektør i Scotland Yard (Anthonsen og Markusson 1968: 150) kan ha gitt ekstra tyngde til teksten.

²⁴⁵ I tillegg til den som nevnes under, se også Bergens Aftenblad, 21. mars 1933. Side 5.

²⁴⁶ Bergens Aftenblad, 14. august 1934. Side 5.

²⁴⁷ Lien 2015b: 134.

understreker dette og hevder at «sekstallsnesen» var den antisemittiske propagandaens typiske jøde-stereotyp.²⁴⁸ Hår, kropp og klesdrakt ble også gjerne utbrodert. Et eksempel er i beskrivelsen av en «ældre jøde av den gammeltestamentlige type» i romanen «Mandslingens skatkammer».²⁴⁹ Hans «lange graa skjæg rak ham til ned paa brystet og hans sølvgraa haar saa ut som det hadde hat lite med en frisørs færdigheter at bestille». I en annen roman omtales en «fet liten jøde».²⁵⁰

«Jødebolsjevik» og andre mindre tiltalende egenskaper fant også veien til fortellingene. I romanen «Det hemmelighetsfulde ikon» fikk en jøde stempelet «bolsjevik-agent», og i teksten «Borgias Dolk» bekjente den russiske jøden Stepanovich seg til «den mest yderliggaaende kommunistiske lære».²⁵¹ Denne kunne også berette om «den slue gamle jøden» som bare ville sikre seg selv, om «onde jøder» som var «dumme forbrytere», «den sleipe, tykhudede jøden», «det misfosteret av en jøde» som det ikke fantes noe godt i og som fikk sine penger fra Moskva og «det jødiske svinet».²⁵² En annen roman handlet om en gruppe kriminelle, de fleste jøder, som selv om de aldri kunne finne på å angi noen av sine egne, «vilde kunne begaa hvadsomhelst – endog dolke Dem i ryggen».²⁵³

Det finnes eksempler på at nedlatende forestillinger om utseende til jødene ble nyttet i avisen. I en tekst som drøftet om Amerika ble oppdaget av en jøde, stod det skrevet om den «jødiske nese» på en måte som gav inntrykk av at alle burde vite hvordan den var formet.²⁵⁴ I en tekst som beskrev Berlin, trakk forfatteren frem noen jøder fra gatebildet.²⁵⁵ Her ble først en «fet jødinde» som solgte spådommer på gaten beskrevet, før hennes mann på like lite flatterende måte ble omtalt som en mager bananselger. Karakteristikk av utseende til jødene dukket også opp i reklamen for boken «Jøde» som er nevnt ovenfor.²⁵⁶ Annonsen

---

²⁴⁸ Emberland og Kverneland 2015: 141.

²⁴⁹ Bergens Aftenblad, 5. desember 1930. Side 10.

²⁵⁰ Bergens Aftenblad, 15. oktober 1931. Side 12.

²⁵¹ Bergens Aftenblad, 7. oktober 1931 (side 10), 15. juli 1931 (side 8).

²⁵² Bergens Aftenblad, 15. oktober 1931 (side 12), 19. oktober 1931 (side 10), 10. november 1931 (side 10), 13. november 1931 (side 10).

²⁵³ Bergens Aftenblad, 27. november 1930. Side 10.

²⁵⁴ Bergens Aftenblad, 16. desember 1933. Side 8.

²⁵⁵ Bergens Aftenblad, 16. juni 1930. Side 8.

²⁵⁶ Bergens Aftenblad, 13. september 1933. Side 6.

ramset opp noen ulike «typer» jøder, for eksempel «den korketrekkerkrøllete kaftanjøde», «den klassebevisste Moskvajøde» og «den evige jøde». En reisebeskrivelse fra London beskrev en jøde «med sure rødkantede øiner».²⁵⁷ Det fantes også en tanke om at jødernes særpregede utseende var allment kjent. At etterlyste personer kunne bli beskrevet som «muligens jøde» og «så ut som jøder», tyder på det.²⁵⁸

De indre karaktertrekkene til jødene og deres handlinger var også gjenstand for kritiske bemerkninger i avisen. En anmeldelse av et teaterstykke skildret inntrykket av vestlandsbonden som strebersk og grisk.²⁵⁹ Dette jaget etter mammon var noe som «rent uhyggelig minder en om jødenaturen». Stereotypien om jødernes forhold til penger ble også brukt til humor, for eksempel i en vits.²⁶⁰ I denne var det en jøde med sans for finans som lurte både penger og eiendeler fra en bonde. En nordmann som hadde vært i Holland fortalte om det «jødiske element» i byen i et slags reisebrev.²⁶¹ Tross det han mente var jødernes iøynefallende tilstedeværelse, fantes det «tiltalende undtagelser av dem». En tysk journalist på besøk i Bergen ble intervjuet av avisen og kom med sterk kritikk av det han kalte «jødeforretninger» som solgte billig, importert «jugl» som souvenirs.²⁶² Videre hevdet han at det var en skam at disse «smartejøder», som våget å innbille kundene at de solgte norske varer, i det hele tatt fikk drive sine forretninger.

Formuleringer som ufarliggjorde og fordunklet hat mot jødene kan også ha fungert som redskap for antisemittismen. En lederartikkel påstod det var beundringsverdige resultater Hitler kunne peke på etter maktovertagelsen året før.²⁶³ Han ble rost for å ha sveiset det tyske folk sammen atter en gang tross alle urolighetene som hadde vært, for eksempel «kampen mot jødene». Denne «kampen mot jødene» ble ikke omtalt noe mer og fremstod som en parantes. Og selv om formuleringen kunne tolkes som om lederen var kritisk til behandlingen av jødene, var det hele så vagt skrevet at det druknet i «Hitlers seier» som for øvrig også var tittelen.

---

²⁵⁷ Bergens Aftenblad, 16. september 1931. Side 8.

²⁵⁸ Bergens Aftenblad, 17. februar 1931 (side 5) og 27. februar 1933 (side 5).

²⁵⁹ Bergens Aftenblad, 3. september 1931. Side 4.

²⁶⁰ Bergens Aftenblad, 14. april 1932. Side 10.

²⁶¹ Bergens Aftenblad, 13. september 1930. Side 9.

²⁶² Bergens Aftenblad, 6. juli 1931. Side 5.

²⁶³ Bergens Aftenblad, 21. august 1934. Side 4.

Bergens Aftenblad hadde i denne perioden mange tekster på trykk hvor antisemittiske forestillinger skinte gjennom, men det fantes også ytringer som tok jødene i forsvar. Gjennom disse 5 årene gir et søk på Nasjonalbibliotekets nettsider nærmere 600 treff i ulike utgaver på frasen «jød*». De fleste tekstene kan ikke kategoriseres som negative til jøder. I svært mange kronikker, nyhetsartikler og andre tekster hvor jøder ble omtalt, var det på en objektiv, refererende måte.

Andre tekster kan leses som motstemmer mot jødefiendtligheter. I august 1930 hadde avisen på trykk noen brev som var sendt fra jøder i Russland til slektninger i Amerika.²⁶⁴ De ulike brevene fikk tydelig frem nøden, ydmykelsene og forfølgelsene mange opplevde. Ved å trykke disse, ga avisen jødene selv en tydelig stemme. Ved et par anledninger, selv om brødteksten ikke nødvendigvis utdypet motstemmene noe mer, fungerte også overskriftene som angrep mot det jødene ble utsatt for. Titlene «Jødefiendtlige studenterdemonstrasjoner i Varsjava[sic]»²⁶⁵ og «Jødeforfølgelser i Tyrkia og Sovjetsamveldet»²⁶⁶ var formuleringer som var egnet til å lede leseren til å tenke at det som skjedde jødene var urettmessig. I den sist nevnte teksten ble aksjonene mot jødene også omtalt som «de verste siden den almindelige jødeboikott». I en annen artikkel som omhandlet Palestina ble «trengselsperioden» for mange jøder i verden omtalt.²⁶⁷ Spesielt nevnt ble de tyske jøder som «for tiden lider under de nye arierparagrafer». Denne typen diffust «forsvar» av jødiske interesser kan vi finne flere steder også: En nordmann som hadde tatt turen til Tyskland for ved selvsyn å undersøke om forholdene var slik pressen omtalte, forklarte for eksempel i et foredrag i turnhallen i Bergen om «jødespørsmålet» at «Hitler la altfor megen og for ensidig vekt på rasespørsmålet».²⁶⁸ Det kan tolkes en forsiktig kritikk av nazismens syn på jødene.

Det synes også å være klart at *Bergens Aftenblad* ikke anså seg selv om antisemittisk. Etter boikottaksjonen i april 1933 stod det i en leder at: «Vi kan ikke si at vi er tilhengere av nazistenes metoder likeoverfor jødene».²⁶⁹ Det var en forsiktig konklusjon. Redaktøren

---

²⁶⁴ *Bergens Aftenblad*, 9. august 1930. Side 11.

²⁶⁵ *Bergens Aftenblad*, 7. november 1931. Side 1.

²⁶⁶ *Bergens Aftenblad*, 7. juli 1934. Side 6.

²⁶⁷ *Bergens Aftenblad*, 23. september 1933. Side 7.

²⁶⁸ *Bergens Aftenblad*, 9. juni 1933. Side 9.

²⁶⁹ *Bergens Aftenblad*, 20. april 1933. Side 4.

startet også teksten med å kritisere den «radikale presse» for å skumme av raseri mot jødeforfølgelsene, og pekte på at selv om metodene virket opprørende, måtte motivene undersøkes før en dom ble felt. Under tittelen «Dr. Goebbels nye utfall mot jødene», ble det i 1934 rapportert om hans «oppsiktsvekkende angrep på jødene».²⁷⁰ De skrev at Goebbels med sine «antisemittiske utfall» hadde «kastet alle hensyn over bord, og har sluttet sig til ekstremitetene innen partiet». I en meningsutveksling mellom avisen og arbeiderpressen ble *Bergens Aftenblad* beskyldt for sin «pangyrisk[e] hyldest til det tyske terrorvalg» og støtte til Hitler.²⁷¹ Denne påståtte uforbeholdne støtten til Hitler ville avisen ha seg frabedt, og viste til at de «flere ganger [hadde] tatt avstand fra Hitlers forfølgning av jødene» og «skyggesidene ved det nuværende diktaturstyre i Tyskland.»²⁷² En finanskrone som understøttet at avisen gjerne skrev kritisk om både Hitler og behandlingen av jødene, stod på trykk tidligere samme år.²⁷³ Der ble Tyskland beskyldt for å ha et dårlig diplomati og at «jødeforfølgelsene» var det som i første rekke hadde ødelagt for landet.

Av motstemmer må også nevnes en sak hvor avisen refererte fra et møte i regi av Unge Høire.²⁷⁴ Redaktøren i *Bergens Aftenblad*, Jon Dugstad, hadde et foredrag om sitt inntrykk av Tyskland etter en ukes reise på kryss og tvers i landet. I denne fikk Tyskland et godt skussmål i mange ting. Men han sa også at det fantes ting «som var mindre heldige, f. eks. jødeforfølgelsen og konsentrasjonsleirene. Men helhetsinntrykket var godt». Dugstad ga altså personlig uttrykk for at jødefiendtlighetene i Tyskland ikke var av det gode. At han brukte formuleringen «mindre heldig» om jødeforfølgelsene, var likevel en svært varsom kritikk og sammenfaller godt med Dugstads tilsynelatende aksept for antisemittismen som vist i innledningen.

Bergens Tidende. Naiv og kjølig tilnærming til jødeforfølgelsene

Bergens Tidende hadde fra 1930 til 1935 noen få artikler med eksplisitte grove jødefiendtlige ytringer på trykk. I andre tekster skinte en mer underliggende antisemittisme gjennom.

---

²⁷⁰ Bergens Aftenblad, 14. mai 1934. Side 1.

²⁷¹ Bergens Aftenblad, 24. august 1934. Side 4.

²⁷² Bergens Aftenblad, 25. august 1934. Side 4.

²⁷³ Bergens Aftenblad, 28. mars 1934. Side 2.

²⁷⁴ Bergens Aftenblad, 23. februar 1934. Side 4.

Avisen stilte seg avvisende til den nazistiske ideologien og kritiserte jødeforfølgelsene, men disse motstemmene kunne tidvis fremstå noe uklart.

Antisemittiske konspirasjonsstereotyper

Tidlig i 1930 publiserte *Bergens Tidende* en lengre kronikk av mag. art. Andr. Arnesen under tittelen «Jødene i Wien».²⁷⁵ Han nevnte blant annet et typisk kjennetegn ved jødene, nemlig «deres egenartede intensjoner som føles som fremmede og beredte til forsvar eller angrep. Hvor der er oprør og omveltning i gjære, der er jødene straks interessert for om mulig å finne nye chanser til større frihet og makt for sin rase. Derfor er jødene politisk radikale i Wien som annetsteds».²⁷⁶ Stereotypien den «radikale jøden» dukket opp, og Arnesen hevdet at denne lokket mange jøder til kommunismen. I Leopoldstadt, en bydel han karakteriserte som «næsten utelukkende en jødeby», hang mange opprop rettet mot engelsk imperialism. Disse var undertegnet Wiens kommunistpartier, noe han mente «neppe [var] nogen tilfredighet» å finne nettopp der. Kommunismen var, skrev han, et «evangelium om befrielse av de undertrykte som selv skal blir undertrykkere».

Et referat fra et møte i «Norsk-britisk forening» gjorde rede for den russiske mentalitet og «den brand som nu raset i Russland».²⁷⁷ Det var jødene som hadde rykket inn i Russland og reist en bevegelse mot det gamle regimet. Det ble videre tegnet et lite flatterende bilde av tsarriket, men også pekt på at det ut av bolsjevismen nok ville komme et nytt og bedre samfunn. For å få dette til måtte først og fremst jødene vekk da det var de som representerte «kommunismens idé». Han pekte på at det for det russiske folk ikke var viktig hvilket styresett staten hadde, men den internasjonale jøde uten forutsetning for å kjenne til nasjonalfølelsen måtte fjernes.

Jødekapitalismen

Artikkelen «Jødene i Wien» spilte på flere strenger enn bare det at jødene kunne beskyldes for kommunisme.²⁷⁸ Arnesen skrev også at jødene gjerne var bundet til penger «som man er vant til å høre at jøden kan elske som en rent abstrakt verdi i stil med rettferdighet, visdom

---

²⁷⁵ *Bergens Tidende*, 18. januar 1930. Side 6 og 9. Denne teksten kom også på trykk i *Dagbladet* noen dager senere og er analysert i en masteroppgave hvor det pekes på at Arnesen neppe hadde noen demagogisk hensikt med de stereotypiske fremstillingene av jødene (Sagstad 2020: 39).

²⁷⁶ *Bergens Tidende*, 18. januar 1930. Side 6.

²⁷⁷ *Bergens Tidende*, 16. januar 1932. Side 5.

²⁷⁸ *Bergens Tidende*, 18. januar 1930. Side 6 og 9.

o. lign». Videre mente han å vite at det «er disse jøder som bevokter sine omgivelser med en alltid våken intelligens for å utnytte alle fordeler og motpartens svake punkter. Derfor blir jødene menneskekjennere hvad enten det er som snedige handelsmenn» eller i andre yrker. Begrepene «finansjøde» og «jødekapital» ble bare nyttet noen få ganger utover dette i løpet av denne perioden.²⁷⁹

Andre konspirasjonsstereotyper

I Norge ble jødene, i tillegg til å for eksempel bli sett på som del av den internasjonale kommunisme, betraktet som rotløse og unasjonale.²⁸⁰ I den allerede nevnte artikkelen av Arnesen hvor han dog hevdet at ikke alle jøder var helt rotløse, ble dette noe utdypet.²⁸¹ Den kommunistiske type «internasjonalisme tiltaler naturligvis jødene» forklarte han, og skrev: «De blir fremmede og jøder der de kommer og binder sig sjelden i dypere mening ved noget nytt fedreland». I en tid hvor bevisstheten rundt egen rase og nasjon stod sterkt, var unasjonale holdninger en trussel. Arnesen skrev videre at den nasjonale tradisjon var noe av det som sterkest holdt jødernes selvhevdelsestrang ved like, og at de stadig var på jakt etter måter å sette sitt jødiske stempel på omgivelsene under fremmede makthavere. På denne måten sa han indirekte at jødene ikke hadde noe hjem i Europa, de var bare på besøk hos fremmede.

Konstruksjonen «Jødeproblemet»

På samme måte som *Bergens Aftenblad*, brukte *Bergens Tidende* termen «jødespørsmålet» langt flere ganger enn «jødeproblemet». Det dukker opp 8 treff på et søk på «jødepr*» på Nasjonalbibliotekets nettsider i denne perioden og 32 treff for «jødesp*». Fra 1920 til 1930 ble disse ordene bare benyttet 3 ganger til sammen i *Bergens Tidende*, så det er tydelig at begrepene fikk en renessanse etter at Hitler tok over makten i Tyskland.

Flere av gangene «jødeproblemet» ble brukt, ble det understreket at Norge ikke hadde noe slikt «problem» selv.²⁸² I en usignert tekst om filmindustrien i Tyskland skrev kommentatoren at praktisk talt alle ledere i bransjen og svært mange skuespillere var

---

²⁷⁹ Se for eksempel *Bergens Tidende*, 3. april 1933 (side 1), 18. september 1933 (side 15) og 14. november 1934 (side 11), 23. desember 1931.

²⁸⁰ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 402.

²⁸¹ *Bergens Tidende*, 18. januar 1930. Side 6 og 9.

²⁸² *Bergens Tidende* 15. april 1933 (side 5), 18. september 1933 (side 15), 25. august 1934 (side 14).

jøder.²⁸³ Han spekulerte i om det hadde vært enklere for de med «jødiske blod i årene» å slippe frem i rampelyset siden sjefene ofte var «stammefrender». Etter nazistenes maktovertagelse forsvant disse jødene, men de viste seg å ikke være uunnværlige. Han beklaget til en viss grad at det var noen jøder som ville bli savnet av det norske filmpublikum, men skrev også at nordmenn stod utenfor de politiske stridighetene i Tyskland og derfor ikke forstod så mye av «jødeproblemet». På denne måten ble det faktumet at jødene ikke lenger fikk lov å ha noen roller i filmproduksjonen til en viss grad unnskyldt. Selv om denne teksten hadde innslag av antisemittisk tankegods, virker bruken av «jødespørsmål» og «jødeproblem» i avisen ikke å være bestemt negativt ladet eller jødefiendtlig. Ordene ble oftest brukt for å navngi utfordringene som jøder stod overfor, spesielt i Tyskland.

Antisemittisk ideologi

Bergens Tidende publiserte i 1933 et brev fra et firma i Düsseldorf under tittelen «Tysk agitasjon».²⁸⁴ I innledningen kom det frem at tyskere var meget bekymret for hvordan forholdene i Tyskland ble fremstilt i utlandet. Avisen gjorde oppmerksom på at dette var et partsinnlegg, men lot det trykke uten videre kommentarer. Brevet tok kraftig til motmæle mot kritikken av nazistenes politikk i den «jødisk-marxistiske redselspropaganda» og deres «jødiske løgner om tilstanden i Tyskland». Det ble også gjort klart at staten hadde satt i gang en aksjon mot kommunister og marxister, og at det var verdt å «merke sig at jødene har vært førerne for og de som har hatt mest nytte av den marxistiske revolusjon i 1918». Raseriet i befolkningen var rettet mot de kommunistiske elementer, for eksempel blant de intelligente jødene, skrev han videre. Hva gjaldt jødefiendtlige aksjoner i byen, kunne brevet berette om at «alt er fullkommen rolig og fredelig som alltid, selv overfall på jøder i Düsseldorf er oss ukjent». Resten av teksten forsvarte den nazistiske politikken.

Direkte siteringer fra nazister slapp også frem i avisen. For eksempel ble Streichers krav om dødsstraff for «kjønnslig forbindelse mellem [sic] jøde og ikke jødisk» gjengitt.²⁸⁵ Han hevdet at det var «forferdende og nesten utrolig hvor hurtig et folk kan miste sitt rasepreg» ved en slik blanding. I artikkelen ble det gjort klart at Streicher var sterkt antisemittisk innstilt, men redaksjonen kommenterte ikke ytterligere. Under overskriften «Goebbels taler godt for S.A.s

---

²⁸³ *Bergens Tidende*, 25. august 1934. Side 14.

²⁸⁴ *Bergens Tidende*, 11. april 1933. Side 13.

²⁸⁵ *Bergens Tidende*, 14. desember 1934. Side 1.

Stormavdelinger i Berlin» ble han, på samme måte som i *Bergens Aftenblad*, for eksempel sitert på at han alene ikke kunne gjøre noe «i denne pøl av jødedom» som Berlin var.²⁸⁶

Under tittelen «Jødene har skylden» ble jødene av samme mann truet til å «opføre sig som det passer sig for gjester» i tillegg til at de fikk skylden for boikottaksjonene mot Tyskland.²⁸⁷

I denne stod det at Goebbels brukte et «kraftig sprog mot jødene», og den var illustrert med en karikatur av han. Dette var noe som kunne virke modererende på uttalelsene.

Latent antisemittisme

Kriminal- og spenningslitteraturen i Norge i første halvdel av 1900-tallet var som tidligere vist ikke fri for jødefiendtlighet. En av de mest populære forfatterne i denne sjangeren var Øvre Richter Frich, som i ettertiden kanskje er vel så kjent for sin rasisme og antisemittisme som forfatterskapet ellers.²⁸⁸ Frich solgte før krigen flere millioner bøker bare i Norge,²⁸⁹ og *Bergens Tidende* trykket flere som føljetonger. «Vampyren» var en av disse.²⁹⁰ I denne ble en suspekt direktør omtalt som «den lille jøde», og en annen tilsynelatende farlig, kriminell hadde navnet John Efraim Smiles.²⁹¹ Mellomnavnet tyder på at også denne personen var av jødisk opprinnelse. En annen føljetong av Frich het «Bandittenes opmarsj», og også her hadde en jøde en fremtredende rolle. Noen av hans skildringer av jødene var slik: «den lille jødemangers vampyrmunn», «jøden, som var gulgrønn i ansiktet som en syltet oliven, [...] nærmet sig seddelbunken for å krafse den til sig [...] og la sine klør på de vakre sedler», «Jøden åpnet sin munn og viste sine råtne tenner, som blev holdt sammen av edle metaller».²⁹² Men det var ikke bare Frich som brukte negative kroppslige karakteristikk om jødene. I en rekke tekster i sjangeren fremstod jødene med svært tvilsom moral.²⁹³

Den lange, ovenfornevnte kronikken av Arnesen viet også spalteplass til andre forestillinger om jødene.²⁹⁴ Teksten startet med at «jødene har en utpreget evne til å hevde sin egenart», og gatene i «jødebyen» Leopoldstadt var «stygge og skitne». Det som likevel gjorde et enda

---

²⁸⁶ *Bergens Tidende*, 27. august 1934. Side 5.

²⁸⁷ *Bergens Tidende*, 12. mai 1934. Side 1.

²⁸⁸ Brovold 2020: 121.

²⁸⁹ *Ibid.*

²⁹⁰ Presentasjon av «Vampyren» finnes i *Bergens Tidende* 17. desember 1929. Side 6.

²⁹¹ *Bergens Tidende*, 4. januar 1930. Side 14.

²⁹² *Bergens Tidende*, 29. desember 1930 (side 8), 8. januar 1931 (side 8), 9. januar 1931 (side 6).

²⁹³ *Bergens Tidende*, 16. august 1932 (side 8), 23. august 1933 (side 9), 20. desember 1930. (side 22-23), 7. februar 1931 (side 16-17), 7. november 1931 (side 18-19), 23. august 1933 (side 9) og 28. mars 1934 (side 6)

²⁹⁴ *Bergens Tidende*, 18. januar 1930. Side 6 og 9.

sterkere inntrykk på den reisende var mentaliteten som «man med større eller mindre rett oppfatter som fiendtlig», og jødernes «egenartede intensjoner som føles som fremmede og beredte til forsvar eller angrep». Han skrev også om det han kalte kulturjødene at de gjerne var «bundne inntil dypet av sin personlighet, av sin stammes bitre selvhevdelsesbegjær». Han pekte også på at jødene var kloke, men at denne visdommen skapte stor uro fordi den kunne brukes til å få mer makt. Mot slutten av teksten beskrev Arnesen kampanjer mot jødene som han fant utilbørlige fordi det var urettferdig at «rasen dømmes som helhet for hvad dens utskudd gjøres sig skyldige i». Like etterpå skrev han likevel om østjødene som bar «ubehagelige spor» av Russland og Polen at de var rotløse, på vandring, «orientalsk upålitelige og skiddenferdige, både legemlig og moarlsk [sic]».

I en helsides kronikk raljerte forfatteren over alle som ikke mente at det var forskjeller mellom ulike menneskeraser, og han advarte mot at skolene ikke lærte ungdommen om den forferdelige ulykke som ville ramme dem som giftet seg inn i en fremmed rase som gjerne «moralisk og sedelig står på dyrestadiet».²⁹⁵ Han viste til at det i Amerika fantes hundrevis av ulykkelige nordmenn som «av ren uvidenhet har giftet sig med polakker, grekere, jøder» eller andre lavtstående raser. Andre antijødiske stemmer fikk også spalteplass. For eksempel ble jødeforfølgelsene begrunnet med å si at det var en «forsvarsbevegelse mot jødernes angrep», en tysk pedagog sa i et intervju at skolene ikke lengre var «oversvømmet» av jødebarn og en biskop erklærte at alle kristne måtte stå sammen i krigen mot jødedommen.²⁹⁶

I 1934 ble boken «Djevelen ler» av Adam Bauner anmeldt i avisen.²⁹⁷ Kritikerens skrev at forfatteren mente at utviklingen de siste 20 årene hadde vist at det stod en jødisk «hjernetrust» bak hele vår tids kaos, for eksempel «verdenskrigen, revolusjonene, det økonomiske kaos, sammenbruddet i U.S.A.» med mer. Det eneste lyspunktet var Hitler-Tyskland, og vi i Norge burde se på deres «aksjon mot jødetrusten noget annerledes enn vi hittil har gjort». Boken som ifølge kritikeren knyttet seg intimt til *Sion vises protokoller* virket overbevisende og «meget behagelig, logisk og klar» tross noen svakheter ved kildehenvisningene. Det var ingen overdrivelse at den knyttet seg tett til «Zion vises

---

²⁹⁵ Bergens Tidende, 8. juni 1934. Side 13.

²⁹⁶ Bergens Tidende, 24. mai 1933 (side 5), 4. oktober 1933 (side 10) og 20. september 1934 (side 10).

²⁹⁷ Bergens Tidende, 24. november 1934. Side 14.

protokoller». Forfatteren skrev selv grundig om dette skriftet og gjorde det klart at det var troverdig og forklarte mange av de «dunkle» spørsmålene rundt den jødiske verdensmakten.²⁹⁸ Svært mange av de kjente påstandene om jødernes makt og konspirasjoner ble utlagt i boken.²⁹⁹ Anmelderen tok ikke avstand fra de grove antisemittiske utfallene i boken, men skrev tvert imot at det var viktig å «være på vakt mot alt som undergraver og bryter ned vår tro og moral». Boken fikk ved flere andre anledninger gode kritikker på trykk i *Bergens Tidende*.³⁰⁰ Det ble også reklamert for andre bøker med utvilsomt antisemittisk innhold i avisen.³⁰¹

Ludwig Wachtel kommenterte mye utenriksstoff i avisen og skrev for eksempel at boikottaksjonen i Tyskland kun var et svar fra nazistene på utenlandske jøders handlinger, og at de tyske jødene ville bli behandlet på samme måte som andre borgere.³⁰² Det er grunn til å lure på hvilket ståsted Wachtel, som for eksempel forsvarte den offisielle tyske versjonen på riksdagsbrannen,³⁰³ hadde til jødene og det nazistiske regimet. Idéhistoriker Gudmund Skjeldal stiller også i sin bok om *Bergens Tidende, Vestover*, spørsmål ved om avisen ga Wachtel for mye spalteplass.³⁰⁴

Motstemmer

Det var mange artikler i avisen som rettet et rettet kritisk blikk mot nazistenes program, og spesielt jødeforfølgelsene.³⁰⁵ Flere bokanmeldelser tok for eksempel jødene i forsvar. En litteraturanmelder avisen brukte mange ganger, og som også skrev for andre blader, het Jens Korsvold. Han omtalte «jødeproblemet» i flere av sine kritikker, og stod frem som en tydelig motstander av Hitlers behandling av jødene. Han skrev blant annet at Hitlers ringeakt for jødene bare kan føles av den som «ligger under for uvidenhet, fordom og selvgodhet», og han beklaget at dette var noe som mange tyskere godtok.³⁰⁶ Han fikk også tydelig frem

---

²⁹⁸ Bauner 1934: 158.

²⁹⁹ Ibid.: se spes side 83-98.

³⁰⁰ *Bergens Tidende*, 9. februar 1935 (side 21) og 5. desember 1934 (side 14).

³⁰¹ *Bergens Tidende*, 20. februar 1931 (side 2) og 7. februar 1931 (side 12). Boken «Jøde» av Theo Findahl hadde den samme reklamen i *Bergens Tidende* som den hadde i *Bergens Aftenblad*: 14. september 1933. Side 10.

³⁰² *Bergens Tidende*, 1. april 1933. Side 10.

³⁰³ Pettersen 2001: 35.

³⁰⁴ Skjeldal 2017: 131.

³⁰⁵ *Bergens Tidende*, 29. september 1932. Side 5.

³⁰⁶ *Bergens Tidende*, 15. desember 1933. Side 18.

sin forakt for nazismen og antisemittismen i kritikken av en bok».³⁰⁷ Selv om Korsvold forsvarte jødene, hadde han også enkelte uttalelser som det kan stilles spørsmål ved. Eksempler kan være kommentarene om at jødene var «hovmodige» eller at det var en «usikkerhetsfølelse» hos mange jøder som ofte «volder så mange farlige sinnskonflikter hos dem».³⁰⁸

Ragnar Vold fungerte som utenrikskorrespondent og oppholdt seg våren 1933 i Berlin.³⁰⁹ *Bergens Tidende* publiserte artikler hvor han rettet svært krass kritikk mot nazistenes behandling av jødene. Skjeldal skriver at Vold skrev nærmest agiterende artikler mot Tyskland.³¹⁰ Vold rapporterte for eksempel om antisemittiske voldshendelser som han selv hadde vært vitne til.³¹¹ Han skrev også om viktigheten av at pressen fortalte om overlasten som jødene led og hevdet at nazistene virkelig ønsket å kvitte seg med jødene i landet.³¹² Vold flyktet fra Tyskland i frykt for å bli fengslet for sin Hitler-kritiske journalistikk.³¹³ Det er sannsynlig at det var Vold tidligere nevnte Abrahamsen påstod hadde fantasert om å være forfulgt og gitt feilaktige og barnslige beretninger fra Tyskland.

Som del to av en lengre artikkel kalt «Tyskland i dag», kom Vold med oppsiktsvekkende opplysninger om forholdene spesielt kommunister og jøder led under.³¹⁴ Første delen var skrevet av en «bergensdame» som forsvarte, ja nærmest hyllet, Hitlers politikk, spesielt mot kommunismen. Det er svært motsetningsfylt at disse to tekstene var samlet under samme tittel. Enda mer uklar kan forståelsen bli når en leser introduksjonen til hele artikkelen. Den ble skrevet av Alfa Høie og gjorde det klart at det ikke var «godt for oss utenforstående å kunne si» noe om hvordan forholdene i Tyskland egentlig var og at de måtte få «arbeidsro til sitt gjenreisningsverk. Utlandet må ialfall ikke legge stein til byrden og ikke ta imot alle dem, som nu rømmer fra sitt ansvar og kanskje overfører til et annet land den ufred, som de har skapt i sitt eget

---

³⁰⁷ *Bergens Tidende*, 7. april 1934. Side 20.

³⁰⁸ *Bergens Tidende*, 5. desember 1932 (side 8) og 9. juli 1934 (side 4).

³⁰⁹ Skjeldal 2017: 131.

³¹⁰ *Ibid.*

³¹¹ *Bergens Tidende*, 4. april 1933. Side 12.

³¹² *Bergens Tidende*, 8. april 1933 (side 13) og 12. april 1933 (side 4).

³¹³ *Bergens Tidende*, 7. april 1933. Side 5.

³¹⁴ *Bergens Tidende*, 12. april 1933. Side 3-5.

land». Høie var datteren til grunnleggeren av avisen og selv storaksjonær i den, og var derfor en viktig stemme. Teksten må for mange ha fremstått meget uklar. Hva mente Høie med det hun skrev? Ville hun ikke ta imot kommunister eller jøder på flukt? At avisen ikke gikk god for verken nazismen eller kommunismen, var nok kjent for den jevne leser.³¹⁵ Denne artikkelen kan likevel ha skapt forvirring.

Andre stemmer slapp også til i spaltene med sine forsvar av jødene. Avisen trykket en svensk artikkel om jødeforfølgelsene hvor det ble harselert med nazismens beskyldninger mot jødene og argumentert mot urettferdigheten de ble utsatt for i et regime preget av «vold, hat og forfølgelse».³¹⁶ I en lang, usignert artikkel behandlet forfatteren terroren mot fiender av den tyske stat.³¹⁷ Der ble også et brev fra en tysk jøde som fortalte om hverdagsantisemittisme gjengitt. Da synagogen i Oslo i april 1934 ble tagget med hakekorset, ble det omtalt som «rått hærverk», og avisen ga ikke rom for tvil om hva redaksjonen mente om den saken.³¹⁸ Avisen *Der Stürmer* fikk også sterk kritikk i avisen etter at de beskyldte jødene for ritualmord.³¹⁹ *Bergens Tidende* kalte det for det «uhyrligste» og «vannvittige[sic] jødehat». Rabbineren i Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo fikk også uttale seg i avisen,³²⁰ og han undret seg over hvorfor ikke flere reagerte på politikken i Tyskland. I et leserinnlegg gjorde innsenderen det klart at det var et «barbarisk straffesystem» i Tyskland.³²¹ Han skrev videre at det som var enda verre, var at de «straffer jøder fordi de er jøder».

Også på lederplass tok avisen avstand fra den nazistiske ideologien. Under tittelen «Frihet og folkestyre er vår naturlige livsform» ble diktaturet beskrevet som «despotisk og reaksjonært» og «degenerasjonens sinnssyke karikatur av frihet».³²² I en annen leder like etter boikotten av de jødiske butikkene 1. april 1933 ble «jødeproblemet» også drøftet.³²³ I denne viste avisen hvordan nazistene ville fjerne jødene fra universiteter og høyskoler og sørge for at de tyske germanerne skulle «renses for semittisk islett». De kalte dette, sammen

---

³¹⁵ Skjeldal 2017: 133.

³¹⁶ *Bergens Tidende*, 12. juli 1933. Side 3.

³¹⁷ *Bergens Tidende*, 16. september 1933. Side 4.

³¹⁸ *Bergens Tidende*, 17. april 1934. Side 5.

³¹⁹ *Bergens Tidende*, 15. mai 1934. Side 3.

³²⁰ *Bergens Tidende*, 25. mars 1933. Side 12.

³²¹ *Bergens Tidende*, 15. desember 1934. Side 20.

³²² *Bergens Tidende*, 23. august 1934. Side 2.

³²³ *Bergens Tidende*, 18. april 1933. Side 2.

med bokbrenning av «unasjonale» skrifter, for «groteske utslag av ånden fra Potsdam». Likevel fant lederen det rimelig å si at vi som ikke kjente noe slikt «jødeproblem», vanskelig kunne sette oss inn i «denne bevegelse». Den «uforholdsmessig høie procent av jøder i fremskutte stillinger og erhverv» kunne til en viss grad gi forståelse for nazistenes «brødnid». På samme tid avviste også en leder alle forsøk fra tysk side på å bortforklare jødeboikotten i Tyskland som en forsvarsaksjon.³²⁴ Men i samme leder pekte avisen også på at den ikke fritok noen av sidene i konflikten, og nok en gang hevdet den at vi i Norge ikke selv kjente noe «jødeproblem» og derfor hadde «både rett og plikt til å bedømme disse ting nøytralt».

[Bergens Arbeiderblad. Drypp av antisemittisme til tross; jødene forsvares](#)

I denne perioden fremstod *Bergens Arbeiderblad* som den avisen i undersøkelsen med den klart tydeligste stemmen mot antisemittisme. Noen ganger trengte likevel antisemittiske ytringer seg frem i spaltene, men i de fleste tilfeller på en mindre eksplisitt måte enn for de to andre.

Antisemittiske konspirasjonsstereotyper og ideologi

Som forventet var det langt færre antisemittiske utsagn knyttet til bolsjevisme og kommunisme å finne i *Bergens Arbeiderblad* enn i den borgerlige pressen. Det er bare funnet ett sted hvor jøder og kommunismen ble knyttet sammen med en antisemittisk tone i bunn. Dette var i 1930 i en artikkel som kritiserte hvordan den «asiatiske kulturpesten» (kommunismen) drev skult agitasjon for å påvirke ungdom i Italia. Det stod at «jødiske element har vore dei mest ihuga berarane av desse kulturbasillane. Dei går samvitslaust fram». Jødene ble sammenlignet med bakterier som tok med seg den kommunistiske pesten som smittet særlig unge mennesker. Konspirasjonsstereotypen viser hvor innbakt troen på de sammensvergende jødernes bolsjevik-kamp mot det bestående samfunnet også kunne bli del av venstresidens verdenssyn.

---

³²⁴ Bergens Tidende, 15. april 1933. Side 5.

«Jødekapitalismen»

Avisene på den politiske venstresiden hadde i sin ideologi en større aversjon mot kapitalismen enn de borgerlige,³²⁵ men var det ikke noe utbredt forestilling i denne avisen at det var jødene som stod bak pengemakten. Likevel finnes noen eksempler i perioden. Like etter den tyske boikottaksjonen mot jødene i landet, trykket *Bergens Arbeiderblad* en skildring fra en korrespondent i Berlin.³²⁶ Han påstod at Hitler hadde avbrutt boikotten på grunn av press fra kapitalsterkt hold. Disse kapitalistene var tilsynelatende jøder.

Trygve Lies tale 1. mai 1933 ble gjengitt i avisen. Her gikk han sterkt til angrep på antisemittismen, men undret seg på om nazistene hadde tatt seg vann over hodet ved å angripe alle jøder siden de «gjennom den internasjonale kapitalisme [har] stor innflytelse».³²⁷ Denne tanken om en de rike jødene kom også frem i en av avisens tidlige omtaler av «de såkalte Nasjonalsocialister».³²⁸ Partiet ble omtalt som nytt, og lederens navn ble hevdet å være «Anton Hittler». Artikkelen gjorde videre rede for hvordan denne nye bevegelsen arbeidet og kunne fortelle at de mottok «store summer fra både jøder og kapitalismen», før de nok en gang understreket dette ved å si at «overklassen av jødisk eller «kristen» opprinnelse» finansierte deres agitasjon med store summer. Jøder og penger ble også knyttet sammen i andre tekster i denne perioden, men ofte uten at det var noe sentralt poeng for innholdet.³²⁹

Andre konspirasjonsstereotyper

Et søk på «jødepr*» på Nasjonalbibliotekets nettsider i denne perioden gir bare ett treff på «jødeproblemet». Tilsvarende søk på «jødesp*» gir 20 treff på «jødеспørsmål». Det er ingen treff før midten av 1932, og måten begrepene er brukt på, tyder på at det ikke lå negative holdninger til jøder til grunn for bruken. Tvert imot er det tydelig at noen av artiklene som brukte termene var av en karakter som tydelig forsvarte jødene og angrep naziststyret.³³⁰ I en

---

³²⁵ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 475-476. Her skriver Lorenz om arbeiderbevegelsens forhold til antisemittismen, og peker spesielt på at antikapitalismen og det antireligiøse synet til store deler av venstresiden som faktorer som bidro til hets mot jøder.

³²⁶ *Bergens Arbeiderblad*, lørdag 8. april 1933. Side 3.

³²⁷ *Bergens Arbeiderblad*, 2. mai 1933. Side 6.

³²⁸ *Bergens Arbeiderblad*, 13. september 1930. Side 6.

³²⁹ *Bergens Arbeiderblad*, 2. juli 1930 (side 2), 6. februar 1934 (side 4), 13. mars 1934 (side 7), 30. mai 1934 (side 8) og 9. mai 1933 (side 8).

³³⁰ Se for eksempel *Bergens Arbeiderblad*, 31. mai 1933 (side 8) og 15. juli 1933 (side 2).

av artiklene som drøftet «jødespørsmålet» ble Gøring kritisert og i tillegg illustrert med en karikatur som fremstilte han blodstenket med en slakteøks og barneansikt.³³¹

Latent antisemittisme

I begynnelsen av 1930 dukket den kriminelle finansmannen Levi opp i en kriminalroman.³³² Hans «jødiske rasetrekk var ikke så utpreget at de blev ubehagelige», skrev forfatteren. «Pengejøden» ble også trukket inn i fortellingen og vitnet om gamle konstruksjoner om jødene. På lignende vis lå sannsynligvis forestillingen om jødenes kjærlighet til penger til grunn for uttrykket «jødedyrt» som flere ganger ble benyttet i en «lystig bergenshistorie» i avisen.³³³ I en replikkveksling mellom to personer i en annen roman stod dette: «De må sikkert ha jødeblod i årene. Tro om ikke Judas var halvt sicilianer – he?»³³⁴ Sammenligningen kan vanskelig tolkes som noe annet enn nedsettende, og den spilte på tanken om at jødene var forræderske og villige til å gjøre alt for penger. Forestillinger om jødenes utseende dukket også opp i noen av fortellingene. I en tekst ble en av personene beskrevet som en mørk mann med «jødenese».³³⁵ I noen andre føljetonger ble jødene karakterisert som «den lille jøde», «en fet jøde» og «den tykke jøden».³³⁶

Oppdagelsessjef³³⁷ Andreas Aulie som senere ble riksadvokat skrev teksten «Nogen ansikter fra underverdenen» for *Bergens Arbeiderblad* i 1930.³³⁸ Det er vanskelig å avgjøre om Aulies fortelling var oppdiktet eller sann. Han kalte det for en kriminalnovelle fra «vårt enklere lille samfunn», men innholdet ga seg ut for å fremstille faktiske forhold om kriminalitet i Oslo. En siktet jøde som han hevdet å ha fulgt rettsaken til noen år tidligere, ble beskrevet slik: «en liten spinkel jøde, med svart krøllet hårmopp, gulblekt magert ansikt og rappe urolige øine». Jøden var opplagt til å prate i rettsaken, og han «gav med hes, sprukken stemme sin forklaring». Jøden forsøkte å legge hovedskylden for ugjerningen de var mistenkt for over på sin medsamsvorne, men alle skjønnte at «jøden var renkesmeden. Han var hodet». Dette var «et konsortium som ikke er så singulært utenfor rettsalen heller»; altså at en jøde stod

---

³³¹ Bergens Arbeiderblad, 31. mars 1934. Side 2.

³³² Bergens Arbeiderblad, 29. januar 1930. Side 8.

³³³ Bergens Arbeiderblad, 28. desember 1930. Side 10.

³³⁴ Bergens Arbeiderblad, 25. september 1930. Side 4.

³³⁵ Bergens Arbeiderblad, 9. april 1930. Side 8.

³³⁶ Bergens Arbeiderblad, 1. mars 1934 (side 5), 7. september 1935 (side 11) og 11. september 1935 (side 5)

³³⁷ Daværende benevnelse på kriminalsjef.

³³⁸ Bergens Arbeiderblad, 18. desember 1930. Side 4.

bak den umoralske planen. Aulie skrev flere tekster i avisen, og i en annen novelle hvor også Aulie selv hadde en av rollene, ble en jødisk kriminell beskrevet slik da han fikk mat: Med «fantastisk energi og fart» spiste han smørbrød. Med den ene hånden rotet han rundt på fatet etter mer forsyning, mens han med «den annen dytter sardiner og reker og brød inn mellom skjeggstubbene i sitt uryddige fjes». Han tygget «tannløst og ufortrødent, så den store flatklemte gumminesen blir blank av smør». Teksten var illustrert med en tegning hvor jøden var skallet og hadde «sekstallsnese».

Det forekom noen ganger i denne perioden mer løsrevde utsagn med antisemittisk klangbunn. Ved et par anledninger ble det skrevet om personer som så «ut som jøder», hadde «jødisk utseende» eller «muligens jøde».³³⁹ Fire ganger ble også uttrykket «den evige jøde» brukt, dog ingen av gangene for å beskrive jøder.³⁴⁰ Formuleringen ble nærmest nyttet som språklig krydder som skulle illustrere noe vedvarende. Det er på samme måte vi kan forstå bruken når det i en artikkel om tarifforhandlinger trekkes frem at arbeidsgiverforeningen opptrådte som «jøden Shylock».³⁴¹

Motstemmer

Bergens Arbeiderblad hadde helt fra 1930 en kritisk holdning til jødefiendtligheter og brukte for eksempel jødepogromene i Russland som eksempel på galskap i en leder.³⁴² Året etter kunne de melde om en «skamløs skildring i de tyske nasjonalsocialisters hovedorgan».³⁴³ I artikkelen tok avisen et oppgjør med *Völkische Beobachters* omtale av de 75 000 jødene nazistenes hovedorgan i Tyskland mente hadde «trengt sig inn» i Norge og infiltrert viktige organer i staten. De kalte det også en skandale da en jødisk professor i Breslau ble avskjediget for å sikre fred og ro etter at nazister gjentatte ganger hadde aksjonert for å få han fjernet.³⁴⁴ Det var likevel fra 1932 og utover at avisen virkelig skarpt gikk i rette med nazismen og jødehatet. Det ble advart mot den nazistiske jødeforakten og farene ved hele ideologien til Hitler i en leder i juli.³⁴⁵ To dager senere var samme plass spesielt viet

---

³³⁹ Bergens Arbeiderblad, 19. september 1933 (side 8), 27. februar 1933 (side 7), 17. februar 1933 (side 5).

³⁴⁰ Bergens Arbeiderblad, 22. mars 1930 (side 4), 26. juni 1933 (side 3), 5. oktober 1933 (side 3) og 16. desember 1933 (side 5).

³⁴¹ Bergens Arbeiderblad, 11. januar 1933. Side 1. Navnet Shylock kommer fra en grådig, hevngjerrig jødisk karakter i et av Shakespeares skuespill. Navnet har negative konnotasjoner.

³⁴² Bergens Arbeiderblad, 22. juli 1930. Side 4.

³⁴³ Bergens Arbeiderblad, 26. juni 1931. Side 7.

³⁴⁴ Bergens Arbeiderblad, 31. desember 1932. Side 5.

³⁴⁵ Bergens Arbeiderblad, 21. juli 1932. Side 4.

nazismens rasetenkning og jødehat, og denne gjorde tydelig rede for de mange falske beskyldningene mot jødene og angrep den tyske raselæren.³⁴⁶

I takt med nazismens stadig økende makt i Tyskland publiserte avisen fra 1933 og utover en mengde tekster som advarte mot Hitler og hans «omtåketete tilhørere».³⁴⁷ Tidlig i mars dette året hevdet avisen å vite at Hitler hadde en «skjendig plan» om masse mord på politiske motstandere, arbeiderledere og jøder.³⁴⁸ De kunne også ved flere anledninger melde om vold mot disse gruppene.³⁴⁹ En journalist som hadde vært i fangenskap fortalte om hvordan jøder hadde blitt torturert.³⁵⁰ Videre kunne de fortelle om «Hitlerdiktaturets galskaper», «voldsomme jødeforfølgelser» og «pogromer» som ble utført av «nazibanditter» som også drepte jødiske barn.³⁵¹ 4. april 1933 ble det publisert et brev fra Berlin hvor jødekampanjen ble gjort rede for.³⁵² Der kom det tydelig frem hvordan jødene «ble rensket ut over alt» og at de «utryddes med den største grusomhet». De viste også at jødeforfølgelsene hadde ført til både selvtelt og mord, og at nazistene «pynter på begivenheten».³⁵³

Sommeren 1933 skrev «A. P.» en lengre bokanmeldelse av «Jødernes historie i omrids».³⁵⁴ I denne tok han seg romslig med tid til å gjøre rede for det som i noen grad fremstod som hans egne vurderinger om jødernes forhold i Europa. Det er vanskelig å skille hva som var tanker hentet fra boken og hva som var hans egne. Hans forsvar for jødene var det likevel ingen leser som kunne være i tvil om. Han mente at «fordom, skapt av uvidenheter og dumt rasehat» måtte være grunnen til at mange hadde et så «motbydelig vrangsyn på alt jødisk». For han var det vanskelig å forstå likegyldigheten til jødeforfølgelsene. Denne likegyldigheten stilte også rabbineren ved det mosaiske trossamfunn i Oslo seg undrende til i et intervju gjort i *Aftenposten* som ble trykket i *Bergens Arbeiderblad*.³⁵⁵

---

³⁴⁶ Bergens Arbeiderblad, 23. juli 1932. Side 4.

³⁴⁷ Bergens Arbeiderblad, 18. februar 1933. Side 9.

³⁴⁸ Bergens Arbeiderblad, 3. mars 1933. Side 1.

³⁴⁹ Bergens Arbeiderblad, 15. mars 1933. Side 8.

³⁵⁰ Bergens Arbeiderblad, 27. mars 1933. Side 6.

³⁵¹ Bergens Arbeiderblad, 18. mars 1933 (side 12), 29. mars 1933 (side 8) og 20. mars (side 8).

³⁵² Bergens Arbeiderblad, 4. april 1933. Side 8.

³⁵³ Bergens Arbeiderblad, 29. mars 1933 (side 8) og 3. april (side 8).

³⁵⁴ Bergens Arbeiderblad, 15. juli 1933. Side 2. «A. P.», Andreas Paulsen, var, ifølge boken til 50-årsjubileet til avisen, en legendarisk kulturanmelder, og initialene hans hadde stor tyngde (Ved en milepel. Smakebiter av en avishistorie. Samlet til Bergens arbeiderblads 50 års jubileum. 1977: 31).

³⁵⁵ Bergens Arbeiderblad, 25. mars 1933. Side 6.

I mai 1934 introduserte avisen en roman kalt «Fedrelandet» som skulle gå som føljetong i avisen.³⁵⁶ Avisen omtalte den som «yperlig» og lot forfatteren selv stå for forordet. Der begynte han med å kalle romanen for et kampskrift utelukkende basert på sanne hendelser. Boken var viet «de pinte og myrdede tyske jøder» hvis grufulle forfølgelser ga han søvnløse netter. Romanens sympatier lå utvilsomt hos jødene, og en anmelder hevdet at boken var overlegen kunstnerisk og etset seg fast i bevisstheten.

Sammenfatning og diskusjon

Bergens Aftenblad var avisen som formidlet flest negative forestillinger om jøder i denne perioden. I likhet med *Bergens Tidende* lot de trykke til dels grovt antisemittiske tekster. *Bergens Arbeiderblad* hadde også tekster med antisemittisk innhold, men de var sjeldnere og mindre eksplisitt. Det var også sistnevnte som i størst grad tok avstand fra jødefiendtligheter, selv om de øvrige to også, om enn tvetydig, tidvis forsvarte jødernes interesser. De fleste, og til dels sterkeste, antisemittiske uttrykkene er å finne før 1933. Dette kan peke på at Hitlers maktovertagelse i Tyskland kan ha påvirket pressen. Kanskje den økende forfølgelsen som jødene opplevde under nazistene gjorde inntrykk også på de bergenske redaksjonene?

I årene fra 1930 til 1935 finner vi til dels kraftige antisemittiske ytringer knyttet til stereotypien «jødebolshjebiken» i alle avisene i undersøkelsen. *Bergens Aftenblad* hadde de fleste antisemittiske utfallene i denne kategorien, *Bergens Tidende* hadde et par saker, mens *Bergens Arbeiderblad* kun hadde én. Dette stemmer godt overens med, og kan være en arv fra, det Lien i sin avhandling skriver om at de to førstnevnte avisene på 1920-tallet utmerket seg «som formidlere av det jødiske islett blant bolsjevikene».³⁵⁷ Mesteparten av ytringene i denne kategorien ble publisert i 1930, de siste, med unntak av én tekst i 1934 i *Bergens Aftenblad*, i begynnelsen av 1932. Denne fallende trenden kan henge sammen med det økende omfanget av fiendtligheter mot jødene som avisene stadig kunne rapportere om. Kanskje redaksjonene etter hvert modererte sine ytringer om jøder på grunn av all uretten de ble utsatt for? Banik hevder også at de liberale og borgerlige avisene må forstås ut fra samtidens antikommunistiske kontekst; de «ville komme kommunismen til livs, de var

---

³⁵⁶ Bergens Arbeiderblad, 19. mai 1934. Side 3.

³⁵⁷ Lien 2015b: 277.

bekymret for oppslutningen, men i denne kampen grep de til en retorikk som var velkjent».³⁵⁸ I Norge var arbeiderbevegelsen i disse årene i en prosess hvor de fra å ha hatt en revolusjonær linje endret syn «til å ville organisere og reparere den eksisterende, kriseridde kapitalismen ved hjelp av en aktiv stat».³⁵⁹ Dette kan ha ført til at trusselen fra den kommunistiske ideologien, både innenfor og utenfor grensene, syntes mindre prekær og at det dermed ikke lenger var så aktuelt å benytte seg av antisemittiske fiendebilder med «jødebolsjeviken». At det akkurat var i 1930 det var mange kraftige ytringer i denne kategorien, kan henge sammen med at Arbeiderpartiet, etter å ha gjennomgått en gradvis tilpasning til det borgerlige samfunnet etter bruddet med Komintern i 1923, foran valget i 1930 «tok et skritt til venstre ved å sløyfe programformuleringen om et flertall i folket som forutsetning for sosialistisk omdanning av samfunnet».³⁶⁰ Dette kan ha virket som et skremmeskudd for alle som fryktet kommunismen.

Jødernes påståtte lederrolle i det kapitalistiske systemet har for noen fremstått som en vedtatt sannhet.³⁶¹ Det finnes belegg for å si at dette også gjelder for de tre avisene i denne undersøkelsen, men da alle funn fra avisene er tatt med i denne teksten, gir det også en klar indikasjon på at omfanget var lite. *Bergens Aftenblad* var den avisen som oftest og mest eksplisitt brukte denne stereotypien. I en lengre kronikk ble også «jødekapitalistene» koblet til «bolsjevikjødene», en påstand som noe senere ble gjentatt i en leder som hevdet at «finansjødene» stod bak revolusjonen i Russland. Noen av disse tekstene var av en tydelig antisemittisk karakter. I *Bergens Tidende* var det også én kronikk som knyttet bånd mellom «jødebolsjeviken» og «jødekapitalisten». Bortsett fra denne var ytringene knyttet til «jødekapitalistene» færre og av en noe mer avmålt art, men de illustrerer at konstruksjonen var velkjent. *Bergens Arbeiderblad* brukte også forestillingene om «jødekapitalistene» disse årene. I denne avisen kan det vanskelig argumenteres for at det lå en antijødisk ideologi til grunn. Bruken av forestillingen fremstod mer som utslag av en innarbeidet, latent forståelse av et jødisk pengehegemoni. Det er interessant at mens *Bergens Aftenblad* hadde de fleste stereotypiene knyttet til «jødekapitalismen» på trykk i 1930 og 1931, så hadde *Bergens Arbeiderblad* de fleste i 1933 og 1934. Historiker Harald Syse problematiserer at

---

³⁵⁸ Banik 2015: 29.

³⁵⁹ Kjeldstadli 2005: 287.

³⁶⁰ Helle 2013: 288-289.

³⁶¹ Simonsen 2009: 88.

Arbeiderbladet ikke inntok samme kritiske holdning til det stalinistiske Russland som mot andre undertrykkende regimer,³⁶² noe som kan forklare denne ulikheten. I begynnelsen av perioden, da frykten for kommunismen og «bolsjevijkjøden» var en mer utbredt forestilling i den borgerlige pressen, kan arbeideravisen ha vært tilbakeholden med å bruke antisemittiske forestillinger om jødene på grunn av en mindre kritisk holdning til kommunismen. Den økende frykten for de høyreekstreme kreftene kan derimot ha trigget venstrepressen til å gripe til alle argumenter de kunne finne i verktøyskuffen, også de gamle antijødiske, i kampen mot nazismen.

Av andre konspirasjoner om jødene, er det vanskelig å finne noe i *Bergens Arbeiderblad*. *Bergens Tidende* hadde én lengre kronikk på trykk som, i tillegg til å fremme både «jødekapitalismen» og «jødebolsjevismen», også trakk frem jødernes internasjonalsisme og dermed motvilje mot å binde seg til et ikke-jødisk fedreland. Denne forestillingen om jødernes mangel på nasjonalfølelse dukket gjentatte ganger opp i *Bergens Aftenblad*. Denne avisen var også den eneste som presenterte for sine lesere den konspirasjonsstereotypiske konstruksjonen av jødene som en trussel mot det bestående samfunnet. Jødene ble flere ganger omtalt som en maktfaktor. De trengte seg inn, radikalisererte befolkningen, tok kontrollen i ulike institusjoner og ble til slutt en stat i staten.

Begrepet «jødespørsmålet» hadde i 1930 allerede hatt en lang historie i de norske avisene. Fra det ble tatt i bruk i 1879, finnes det omtrent 500 treff i de digitaliserte norske avisene frem til 1930.³⁶³ Fra 1930 til 1950 er det over 5000 treff, mens det er svært få fra 1930 til 1933. Første gang «jødeproblem» dukket opp i norske aviser var i 1917, og frem til 1933 ble det nyttet omtrent 60 ganger i de søkbare avisene på Nasjonalbiblioteket.³⁶⁴ Fra 1933 eksploderte bruken, og frem til 1950 er det omtrent 3000 treff. Dette peker på at det kan ha vært jødernes situasjon og nazistenes agitasjon i Tyskland som påvirket språkbruken. Hvorfor akkurat disse ordene fant så gode vekstvilkår i pressen er vanskelig å svare på, men det er verd å stoppe kort ved hvorfor avisredaksjonene nyttet et slikt begrepspar. En forklaring kan være at det ikke var noen refleksjoner rundt den negativt ladde resonansen, og at de fleste

---

³⁶² Syse 2015: 58.

³⁶³ Basert på søk gjennomført i alle norske aviser som er gjort digitalt tilgjengelige i Nasjonalbibliotekets databaser.

³⁶⁴ Søket er utført på Nasjonalbibliotekets nettsider med søkeordet «jødeprobl*». Første treff var i Stavanger Aftenblad, 19. oktober 1917. Side 10.

tok det for gitt at termene var nøytrale i seg selv. Det er også mulig at antisemittiske idéer og tanker hadde fått godt jordsmonn å vokse i fra og med den russiske revolusjon og inn i den nazistiske tidsalderen. Ulike fiendebilder av jødene hadde blitt gjentatt så mange ganger, og i så mange former, at de hadde festet seg i kulturen og språket på en slik måte at «alle» forstod at det fantes et universelt «problem» eller «spørsmål» spesielt knyttet til jødene. Og, som jo nærmest ligger som et krav i selve formuleringene, måtte det på plass en løsning. Da pressen tørket støvet av disse begrepene på starten av 30-tallet, fylte de et behov i samtidens språk.

«Jødeproblemet» og «jødespørsmålet» får nesten like mange treff i *Bergens Aftenblad*, *Bergens Tidende* og *Bergens Arbeiderblad* disse årene. Ingen brukte de tidligere enn siste halvdel av 1932, og alle hadde høyest frekvens i slutten av perioden. I tiden fra 1920 til 1930 viser et trunkeringssøk på de to ordene i disse tre avisene samlet under 10 treff, og bekrefter den nasjonale trenden.³⁶⁵ I *Bergens Arbeiderblad* ser all bruk av begrepene ut til å være «nøytral» eller brukt i spalter som forsvarte jødene. I de to andre avisene ble begrepene ved noen anledninger nyttet i en mer negativt ladet kontekst. Begge disse slapp også stemmer til som flere ganger pekte på at vi i Norge ikke hadde et slikt «jødeproblem» eller «jødespørsmål». Implisitt i dette kunne det tolkes et slags forsvar for at andre land faktisk hadde behov for å ordne opp i sine «problemer», og at vi ikke kunne forstå disse fra utsiden.

Det er ikke funnet eksempler på at *Bergens Arbeiderblad* lot antisemittisk ideologi slippe usensurert i trykken. I *Bergens Tidende* finnes det derimot noen få eksempler på at nazister fikk fremme sin ideologi og antisemittisme uten at det ble kommentert av redaksjonen. Skjeldal viser i sin bok om *Bergens Tidende* at det er gode grunner for å hevde at avisen hørte med blant den delen av pressen som var skeptisk til nazismen.³⁶⁶ Det kan derfor synes underlig at artikler av denne art slapp frem til leserne. Men han peker også på at *Bergens Tidende* selv etter Hitlers maktovertagelse på lederplass drøftet om utrenskningene av jødiske intellektuelle var riktig.³⁶⁷ Dette gir rom for å tolke redaksjonens forhold til utfordringene jødene stod overfor som noe uavklart. Det var likevel utvilsomt *Bergens Aftenblad* som var den av avisene som i størst grad ble brukt som antisemittisk talerør i

---

³⁶⁵ Søket ble gjort med «jødeprob*» og «jødespør*».

³⁶⁶ Skjeldal 2017: 133.

³⁶⁷ Ibid.: 131.

byen. Alene at de lot en kronikk av antisemitten Mikal Sylten bli publisert, gir grunn til å argumentere for det. Flere ganger fikk også nazistiske ledere sine taler trykket, og avisen slapp frem andre aktører som angrep det de mente var falske beskyldninger om jødeforfølgelsene. Noen av ytringene var av en grovt antisemittisk karakter.

Skjønnlitterære fortellinger med negative bilder av jødene fantes i alle avisene. I en avhandling blir det pekt på at denne sjangeren bidro til å spre antisemittisme til langt flere, og på en mer effektiv måte, enn antisemittiske publikasjoner gjorde i Norge.³⁶⁸ Sjangeren gjorde ikke krav på å være sann, men konstruksjonene av jødene kan i desto større grad tegne et bilde av hvilke forestillinger om jødene som nærmest så ut til å være allment akseptert på kryss av de ideologiske skillelinjene mellom avishusene. At de slapp gjennom den redaksjonelle sensuren, viser det. Ulike negative forestillinger om jødene ble bekreftet og forsterket på denne måten. Det var *Bergens Aftenblad* som hadde de fleste tekstene i denne kategorien.

Andre, mer underliggende, antisemittiske utsagn dukket med jevne mellomrom opp. I *Bergens Arbeiderblad* er det vist noen steder hvor begreper knyttet til «det jødiske» nærmest ble brukt som språklige virkemidler i tekster som omhandlet andre ting. I det to borgerlige avisene fantes det langt flere og mer eksplisitte antijødiske ytringer. Både rent ytre trekk som klær, hår, urenlighet med mer og indre attributter om for eksempel pengekjærlighet og upålitelighet ble servert leserne. Sammen med kronikker og ledere som underkommuniserte og tidvis forsvarte jødeforfølgelsene, kan dette ha vært med på å fordunkle nazismens forbrytelser mot jødene.

Bildet er likevel ikke helt svart-hvitt. For det første må langt de fleste sakene knyttet til jødene kunne sies å være av objektiv art. De tre dagsavisene slapp også til tekster som tydelig forsvarte jødene i spaltene sine. *Bergens Arbeiderblad* var ikke uventet den som med høyest stemme avviste jødefiendtligheter, flere ganger på lederplass. Sosialdemokratene var konsekvente motstandere og det viktigste forsvarsverk mot antisemittismen i Tyskland.³⁶⁹ Påstanden om at sosialdemokratene i Tyskland stod opp for jødene, kan overføres til Norge og *Bergens Arbeiderblad*. Fra 1932 og utover var det økende kritikk av antisemittismen i avisen, noe som kan sees i sammenheng med nazismens vekst. I en masteroppgave er det

---

³⁶⁸ Brovold 2020: 121.

³⁶⁹ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 483.

pekt på at også *Arbeiderbladet* i løpet av 1932 «fjernet all legitimitet til antisemittismen i avisen».³⁷⁰ Arbeiderbevegelsen ser ut til å ha vært på samme kurs flere steder i landet. *Bergens Tidende* lot også motstemmer slippe til i forskjellige former. På lederplass kritiserte de også antisemittismen, men der fant de det likevel flere ganger rimelig å trekke frem at det kunne være vanskelig for nordmenn å bedømme i en slik sak siden Norge ikke kjente til «jødeproblemet». *Bergens Aftenblad* var den avisen, som tross noen tydelige motstemmer, var mest uklar i sitt forsvar av jødene. Selv om de på lederplass hevdet at de tok avstand fra Hitlers forfølgelser av jødene, kan redaktørens egne ord om at jødeforfølgelsene i Tyskland var «mindre heldige» stå som et bilde på en noe tåkete holdning.

---

³⁷⁰ Sagstad 2020: 128.

Kapittel 5: 1935-1940. Store lidelser, borgerlig nøkternhet og distanse

1934 var et udramatisk år for jødene i Tyskland sammenlignet med året før og ikke minst året etter. Selv om jødene hadde blitt utsatt for overgrep på mange plan, ble 1935 et vendepunkt. Dette året gikk de antisemittiske forfølgelsene i Tyskland over i en ny fase. Med Nürnberglovene av mai 1935 ble jøder ved lovs form fratatt grunnleggende rettigheter som statsborgerskap, stemmerett og rett til å inngå ekteskap med «arriere». Hitler-regimet ble i større grad anerkjent og akseptert i en voksende del av utlandet, og olympiaden i landet ble en stor propagandasuksess.³⁷¹ Frem mot slutten av 1938 ble jødene stadig strengere rammet av forordninger med mål om å presse jødene ut av landet.³⁷² Novemberpogromene, også kjent som Krystallnatten, var et statlig organisert overgrep mot jødene i landet hvor tusenvis av jødiske butikker, synagoger og jødiske eiendommer ble ødelagt. Mer enn 30 000 jøder ble også ført i konsentrasjonsleirer.³⁷³ Frem mot våren 1940 fortsatte forfølgelsene av jødene og manifesterte seg for eksempel i regelrette pogromer i Polen og opprettelsen av gettoer hvor jødene skulle interneres.

[Bergens Aftenblad. «Parasitter» og «skadedyr», eller forfulgte og mishandlet? En høyrevendt, men uklar redaksjonell linje](#)

I denne perioden hadde avisen færre tekster som eksplisitt nyttet seg av antisemittiske forestillinger som for eksempel «jødebolsjevismen» og «jødekapitalismen». Enkelte ganger dukket også tekster som angrep jødeforfølgelsene opp, etter Novemberpogromene også én gang på lederplass. Jevnt over kan det likevel hevdes at de vanskelige levekårene for jødene i Europa ble omtalt på en distansert og kjølig måte. Nazister fikk fortsatt spalteplass til antisemittiske utsagn som gjerne fikk stå uimotsagt, og det fantes en frodig underskog av latent antisemittisme.

Jødebolsjevismen

«Jødebolsjevismen» var en forestilling som sjelden var å se i *Bergens Aftenblad* i denne perioden. Bare et fåtall ganger ble slike formuleringer brukt, og det i en språkdrakt hvor «de jødiske kommunister» var langt mindre faretruende for samfunnet enn de tilsynelatende

---

³⁷¹ Lorenz 2003: 28.

³⁷² Ibid.: 31.

³⁷³ Lorenz 2020: 374.

hadde vært tidlig på 30-tallet. I en usignert kronikk om den røde hær i Russland ble det blant annet gitt uttrykk for at siden det ikke var «en eneste jøde i de høiere kommandostillinger» i den røde militærledelse, var det håp om nasjonal fornyelse og en bedre fremtid for landet.³⁷⁴ I et reisebrev fra New Orleans skildret en skipsfører alt fra landskap til politikk.³⁷⁵ Han tok blant annet for seg noen forhandlinger mellom den jødiske topp-byråkraten Litvinov i Russland og president Roosevelt. Russlands interesse for handel med USA ble kalt et «et knep av det jødestyrte Russland for å få årelang kreditt og på samme tid utvide sin kommunistiske propaganda i De Forente Stater». Et par andre tekster berørte også temaet. I den ene var det «Fedrelandsvenn» som i en kort spalte advarte mot Arbeiderpartiet, og mente at det var skremmende om de samvittighetsløse «Moskva-jødene» skulle styre utviklingen også her i landet.³⁷⁶ I den andre, som også var siste gangen en slik konstruksjon er funnet i avisen, var det en «spesiell medarbeider» som kunne opplyse om at en stor del av den engelske presse var kontrollert av jøder, og at dette var grunnen til den feilaktige og kommunistiske propaganda mot Francos regime.³⁷⁷

Jødekapitalismen

Jødekapitalismen var også en stereotypi som ble mindre brukt etter 1935. Men i et par tekster dukket de klassiske begrepene «kapitaljøden» og «de kapitalsterke jøder» opp.³⁷⁸ Teksten med det mest eksplisitte innholdet i denne kategorien var et brev fra en som hadde besøkt Ungarn.³⁷⁹ Han kunne rapportere om at jødene hadde stor makt på grunn av sine penger, og at de «fullstendig har tatt luven fra ungarerne i Budapest når det gjelder bankvesen samt storindustrien». I de dyre restaurantene mente han også å kunne dokumentere at 100% av gjestene var jøder.

Konstruksjonen «Jødeproblemet»

Et søk på Nasjonalbibliotekets nettsider gir 18 treff på «jødeproblem» i denne perioden, alle i 1938 og 1939.³⁸⁰ Dette er langt flere enn for den forrige femårsperioden som bare hadde

---

³⁷⁴ Bergens Aftenblad, 22. oktober 1936. Side 9.

³⁷⁵ Bergens Aftenblad, 16. februar 1935. Side 3.

³⁷⁶ Bergens Aftenblad, 9. oktober 1936. Side 8.

³⁷⁷ Bergens Aftenblad, 17. april 1937. Side 10.

³⁷⁸ Bergens Aftenblad, 24. oktober 1936 (side 9), 5. mai 1936 (side 9) og 4. mars 1939 (side 11).

³⁷⁹ Bergens Aftenblad, 2. september 1939. Side 11.

³⁸⁰ Det er søkt på stammen «jødepr*».

tre treff. Det ble stadig pekt på urettmessighetene jødene ble utsatt for når «jødeproblemet» ble omtalt, men flere ganger skinte en tanke om at jødene selv var «problemet» gjennom. Selve ordbruken peker jo mot dette, men det fantes andre mer eksplisitte eksempler. «Jødeproblemet» ble for eksempel i en artikkel omtalt som et av de «vanskeligste problem i verden i dag».³⁸¹ Forfatteren skrev at det syntes uløselig da ingen land på Evian-konferansen viste vilje til å ta imot så mange flyktninger.³⁸² Han mente at Tyskland var skyld i «katastrofen» og at det var de selv som måtte ta «hovedbyrden med løsningen av jødeproblemet». Selv om Hitlers regime fikk skylden for jødeforfølgelsene, ble ikke behandlingen av jødene fordømt. Det virket nesten som om forfatteren hadde en viss forståelse for at det var krevende for Tyskland å ha en slik «byrde». I en annen artikkel, med tittelen «Den vandrende jøde – et av vestens største problemer», kalte forfatteren nazistenes behandling av jødene for en massakre.³⁸³ Han viste også at det i Europa på den tiden var fem millioner av den jødiske «arten» som ble pint, noe som gjorde det oppsiktsvekkende at overskriften pekte på jødene, og ikke nazistene, som selve «problemet». I en artikkel like etter Novemberpogromene hvor «jødeproblemet» ble omtalt, ble det antydnet at jødene «møter sig selv i den skjebne de undergår» fordi de var det folket som sterkest hadde hevdet «blodets absolutte prinsipp» siden oldtiden.³⁸⁴ At jødene måtte ta sin del av skylden kom også frem i en artikkel hvor det ble hevdet at det ikke var «underlig at Polen med sitt årlige fødselsoverskudd på over 400 000 har reist krav om en stor felles aksjon for å skaffe jødene adgang til andre land».³⁸⁵

Tilsvarende søk på «jødesp*» viser 52 treff. Det er definitivt flest treff for 1938 og 1939, mesteparten etter Novemberpogromene. De fleste gangene ordet ble brukt, ser det ut til at avisen har vurdert det slik at begrepet i seg selv var en objektiv beskrivelse av de utfordringene som jødene stod overfor, spesielt i Tyskland. Ved noen anledninger synes en viss antijødisk tone likevel å komme til syne. Avisens faste kulturjournalist skrev for eksempel i sin anmeldelse av teaterstykket *Mars 1933* om «jødespørsmålet» at behandlingen av jødene i Tyskland vakte forfærdelse, men at vi i Norge ikke kjente til den

---

³⁸¹ Bergens Aftenblad, 14. juli 1938. Side 5.

³⁸² Evian-konferansen ble avholdt i juli 1938. Den hadde deltakere fra over 30 stater og det ble drøftet hvordan strømmen av jødiske flyktninger som følge av nazi-Tysklands forfølgelser skulle håndteres.

³⁸³ Bergens Aftenblad, 1. oktober 1938. Side 8.

³⁸⁴ Bergens Aftenblad, 22. november 1938. Side 7.

³⁸⁵ Bergens Aftenblad, 12. desember 1938. Side 9.

«bakgrunnen hvorpå utskeielsene» mot jødene måtte forstås.³⁸⁶ I en bokanmeldelse understreket han nok en gang at nordmenn hadde vanskelig for å forstå behandlingen av jødene fordi det ikke fantes noe «jødespørsmål» i Norge.³⁸⁷ Ved å vise at det ikke var så enkelt for utenforstående å sette seg inn i Tysklands indre forhold, bleknet kritikken av nazismen. Tross slike uttalelser tok også kulturkritikeren avstand til behandlingen av jødene, noe som kom frem i anmeldelsen av boken *Jeg er jøde*. Der tok han til orde for at vi i Norge var heldige som ikke hadde noe «jødespørsmål i den uhyggelige forstand som vi har sett så mange intolerante utslag av».³⁸⁸ Han mente også at det fantes aversjon mot jødene blant nordmenn, men at dette mest av alt «skriver sig fra mangel på kjennskap til jødene».

Antisemittisk ideologi

Sommeren 1935 ble en tale av Julius Streicher delvis gjengitt. Han var opphavsmann og utgiver av den antisemittiske avisen *Der Stürmer*, og tittelen på teksten var «Streicher retter et voldsomt angrep mot jødene».³⁸⁹ Han sa blant annet at: «Djevelen selv er jødenes ophav [...] Gud vil ikke at blod som ikke tilhører samme rase skal blandes [...] Bolsjevisme er radikalt jødevelde». Jødene ble også karakterisert som «en rase som alltid har båret morderstemplet fra Golgata på sin panne», og Streicher mente at Hitler hadde æren for at Tyskland kunne rive folket tilbake fra avgrunnen som disse representerte. Streichers ord ble i teksten introdusert av Reuters utsending i Berlin. Journalisten viste at talen var et ledd i den «antijødiske dag», og hevdet at Streicher rettet et voldsomt angrep mot jødene i en truende tone. Utenom dette var det ingen innsigelser eller kritiske røster fra avisens side. I oktober samme år ble nok en gang Streicher referert uten videre motsigelser fra avisens side.³⁹⁰ Denne gangen ble det hevdet at Tyskland måtte holde seg i militær beredskap så lenge «jøder fikk tillatelse til å leve som jevnbyrdige» før det avslutningsvis ble gjort oppmerksom på at alle måtte være forberedt på å forsvare «sine kvinner og barn mot luftangrep organisert av jøder». Sommeren etter holdt Goebbels en tale i Berlin. Avisen beskrev den som et skarpt angrep på jødene og et signal om en ny jødeforfølgelse, men lot han slippe til

---

³⁸⁶ Bergens Aftenblad, 21. mars 1935. Side 5.

³⁸⁷ Bergens Aftenblad, 9. november 1935. Side 8.

³⁸⁸ Bergens Aftenblad, 16. oktober 1935. Side 7.

³⁸⁹ Bergens Aftenblad, 16. august 1935. Side 6.

³⁹⁰ Bergens Aftenblad, 31. oktober 1935. Side 7.

med sin forklaring av hvilken type menneske jødene var: De var som en ubehagelig loppe som bredte seg overalt og som ikke var ønsket i Tyskland.³⁹¹

En tysker på besøk i Bergen fikk i et intervju romslig med plass til å gjøre rede for sine meninger om den nazistiske ideologien uten kritiske spørsmål eller kommentarer fra journalisten.³⁹² Han var spesielt opptatt av at jødene stod bak «de farer som truer den europeiske civilisasjon». Denne trusselen var bolsjevismen, og han kunne i den forbindelse opplyse om at kampen mot denne ikke i første omgang var en klassekamp, men «en rasekamp, som gjelder jødernes verdensherredømme». Han mente at jøder hadde tilegnet seg hele den politiske makten i Tyskland, og understreket at det ikke var en kamp mot enkelte jøder, men mot jødene «som rase».

Hitler fikk også spalteplass. I 1936 ble en lengre proklamasjon av Hitler ukommentert gjengitt.³⁹³ I denne kritiserte han «en internasjonal jødisk revolusjonsentral fra Moskva». Året etter, under overskriften «Hitler avslutter Rikspartidagen med stor tale» ble Hitlers ord igjen gjengitt uten kommentarer.³⁹⁴ Han sa blant annet at «den jødiske rase trenger sig inn» og at den «jødiske verdensrevolusjon» hadde bolsjevismen som mål. Han advarte også mot at fienden var en verdenssykdom som truet med å forpeste folkene. Året etter holdt Hitler en tale hvor hovedvekten var knyttet til spenningen rundt Sudetenland.³⁹⁵ Journalisten som delvis refererte og kommenterte talen mente det var en «fordel for freden» at Tyskland, som Hitler krevde, fikk hevde en større rett til selvbestemmelse. De «jødiske parasitter» ble også nevnt av Hitler uten at dette fikk noen kommentarer. Utgaven var i stor grad preget av Hitlers tale og gjenga mange reaksjoner fra utlandet. Bortsett fra at det ble påpekt at jødene flyktet fra de omstridte områdene, var det likevel ikke fokus på jødernes situasjon eller fordømmelse av behandlingen av disse. I 1939 slapp også Hitlers taler inn i avisen. Over en hel side hvor han blant annet forklarte at det ikke var nok plass til jødene i landet, fikk han uten kommentarer fra avisen gjøre rede for planen om en «fullstendig tilintetgjørelse av jødene i Europa» hvis den internasjonale jødedom startet en ny krig.³⁹⁶ 3. april samme år ble

---

³⁹¹ Bergens Aftenblad, 1. juli 1935. Side 1.

³⁹² Bergens Aftenblad, 6. februar 1936. Side 6.

³⁹³ Bergens Aftenblad, 10. september 1936. Side 9.

³⁹⁴ Bergens Aftenblad, 14. september 1937. Side 6.

³⁹⁵ Bergens Aftenblad, 13. september 1938. Side 4.

³⁹⁶ Bergens Aftenblad, 31. januar 1939. Side 4.

enda en lengre tale av Hitler delvis referert i avisen.³⁹⁷ Her fikk han forklart hvordan den «jødiske-bolsjevikiske» pesten truet verden og at denne «jødiske oppløsningsråten» måtte fjernes. I denne avisen valgte redaksjonen å kommentere Hitlers uttalelser mot slutten av den faste spalten «Uken i utlandet».³⁹⁸ Der stod det at Hitler kom med kraftige ord og at disse «naturligvis, kan man vel si, [gikk] ut over jødene, som han jo gir skylden for alt». Det var en noe avmålt reaksjon fra redaksjonen.

Latent antisemittisme

I de skjønnlitterære føljetongene dukket stadig «jøden» opp. I en novelle ble en jødisk smugler og heler beskrevet i svært negative ord.³⁹⁹ Han hadde for vane å snakke med usynlige venner og onde feer. Han var en besynderlig skapning som subbet gjennom gatene, hadde et gult ansikt, lutende skuldre og små øyne og var i det hele tatt en «uhyggelig skikkelse» som ga «en følelse av avsky». Jøden «Svarte-Levy» figurerte i en kriminalnovelle i 1940.⁴⁰⁰ Han ble karakterisert som en småkriminell «liten pukkelrygget jøde med mørke, flakkende øine». En spinkel og skitten lommetyv hvis «jødiske nese var det mest følsomme ved ham» var en annen karakter.⁴⁰¹ I en roman av Frich dukket forestillingen om «jødekapitalismen» opp da han skrev om «israelitiske spekulasjoner». Det samme var tilfellet i en fortelling hvor en pengeutlåner med svært høye renter, var jøde.⁴⁰² Denne var ellers illustrert med en tegning av jøden som var skallet, hadde langt skjegg, intense øyne og en overdrevent stor «sekstallsnese». Jødernes antatte kjærlighet til penger ble også trukket frem i en fortelling om en lutfattig, men gjerrig, jøde.⁴⁰³ En noe mer fordekt form for antisemittisme var å lese i en novelle med navnet «Hitlerfluen».⁴⁰⁴ Den jødiske hovedpersonen var en velholden direktør. I teksten benektet han at det fantes jødeforfølgelser i Tyskland, før han tvert imot kritiserte den «flom» av jøder fra Østen som aldri «har lagt to pinner over kors for å gavne Tyskland, men bare har vegetert på folket».

---

³⁹⁷ Bergens Aftenblad, 3. april 1939. Side 4.

³⁹⁸ Ibid.: s. 8.

³⁹⁹ Bergens Aftenblad, 7. desember 1936. Side 18.

⁴⁰⁰ Bergens Aftenblad, 26. januar 1939. Side 8.

⁴⁰¹ Bergens Aftenblad, 25. september 1937. Side 12.

⁴⁰² Bergens Aftenblad, 17. april 1937. Side 7.

⁴⁰³ Bergens Aftenblad, 13. februar 1937. Side 4.

⁴⁰⁴ Bergens Aftenblad, 5. januar 1935. Side 11.

Mange bøker fikk omtale i avisene, og gjennom disse skinte tidvis både forfatterne og kritikernes ulike forestillinger om jødene gjennom. I en roman som ble anmeldt, var «helten» en «utspekulert» jøde.⁴⁰⁵ Han «laget forretninger på andres bekostning», var «hensynsløs og uten samvittighetsskrupler» tross et visst «sympatisk skjær». Konflikten i boken handlet om penger, og jøden skydde ingen midler for å nå sine mål. En annen anmeldelse tok for seg en humoristisk og sarkastisk skrevet bok om ulike folkeslag i verden.⁴⁰⁶ I et sitat fra boken ble det, på dels humoristisk måte, hevdet at hvert land hadde «de jøder det fortjener». Jødene, ble det hevdet, trivdes best om de ble forfulgt, og det kunne «muligens forklare hvorfor de kristne ikke bør forfølge jødene». Det siste kan vanskelig leses på annen måte enn som et uttrykk for et ønske om å bli kvitt jøder. En illustrert annonse for seksbindsverket *Den evige jøde* reklamerte for et av «verdenslitteraturens største mesterverker» som blant annet fortalte om den jødiske «pukkelryggede syerske» og hadde kapitler med for eksempel titler som «Kveleren», «Giftblanderer» og «Dødsengelen».⁴⁰⁷ Boken *Ingen grenser* fikk omtale i avisen.⁴⁰⁸ Kritikeren var begeistret for beskrivelsene av «jødelivet» i New York som ifølge han var beskrevet «i all sin simpelhet og pengejakt! Lurvet og stinkende, men med jødeseighet og med jødefanatisme!»

Kroppslige beskrivelser av jødene var ikke uvanlige. I et intervju uttalte en kjent skuespiller at det «slett ikke [er] nødvendig å ha krum nese for å være jøde».⁴⁰⁹ Om det ikke var nødvendig, så tydet måten det ble sagt på at det i alle fall var helt vanlig. En som hadde besøkt England, beskrev i 1935 sitt møte med Soho, en bydel i London.⁴¹⁰ Han omtalte området som «et rottehull, hvor Londons snyltere, de internasjonale rotter tyr hen». Det bodde mange ulike typer mennesker der, og han skrev: «Jødene stikker sine lange snabler i en two-pence kaffekopp». Lien peker på at «jødenesen» gjerne ble omtalt som en snabel.⁴¹¹ I en kronikk om Moskvaprosessene ble en jøde, som skribenten for øvrig beundret, grundig

---

⁴⁰⁵ Bergens Aftenblad, 16. september 1939. Side 15.

⁴⁰⁶ Bergens Aftenblad, 24. juli 1937. Side 13.

⁴⁰⁷ Bergens Aftenblad, 22. april 1939. I bokserien stod forestillingen om at jødene spredte epidemier sentralt.

⁴⁰⁸ Bergens Aftenblad, 15. november 1939. Side 5.

⁴⁰⁹ Bergens Aftenblad, 20. mai 1935. Side 10.

⁴¹⁰ Bergens Aftenblad, 30. november 1935. Side 5.

⁴¹¹ Lien 2015b: 134.

beskrevet.⁴¹² Han hadde «nikotingul» og «pergamentaktig» ansiktshud og «bar forresten en god del av rasepreget med de fyldige lepper og det store krøllete hår».

I 1930 var det i underkant av 30 bofaste jøder i Bergen,⁴¹³ og i 1942 hadde 17 jødiske personer adresse i Bergen.⁴¹⁴ Det er derfor noe overraskende å lese at «Håndverker» i et leserinnlegg skrev om de store utfordringene han mente alle håndverksfag i byen stod overfor.⁴¹⁵ Han løftet for eksempel frem klesbransjen og hevdet at «mange av disse ulovlig drivende i skredderfaget er jøder». Det var riktignok noen betydelige jødiske forretninger innen klesbransjen, og i 1942 var det registrert 6 slike.⁴¹⁶ Når en likevel vet at antallet jøder i byen inkluderte kvinner og barn var så lavt, faller utsagnet på sin egen urimelighet.

Jødernes påståtte store innflytelse over pressen fikk omtale av en «spesiell medarbeider» som oppholdt seg i den av Franco besatte delen av Spania.⁴¹⁷ Teksten forsvarte Franco, og angrep den påstått urettferdige presseomtalen av situasjonen i landet. Det ble hevdet at det var «en kjent sak at en stor del av den engelske presse kontrolleres av jøder» og at det derfor fantes så mye kommunistisk propaganda i den. Det ble også hevdet at jøder hadde bidratt med økonomisk støtte til å starte en egen bolsjevik-skole i Paris som skulle utdanne sine studenter i revolusjonær kommunistisk propaganda. I en kort utenriksartikkel pekte også en tysk nazi-leder på at jødene hadde kontroll over deler av den europeiske pressen.⁴¹⁸

Høsten 1935 ble det publisert nok en kronikk av nevnte Abrahamsen, denne gang om uroen blant jødene i Tyskland.⁴¹⁹ I teksten kom det frem hvordan jødene med sitt «skarpe instinkt» skjønnte at det var antijødiske tiltak «igjære» før det ble offentlig kjent. Grunnen til at de kunne klare det var at: «de har sine spioner på høieste hold». Det kom også frem andre antisemittiske forestillinger. Det ble fremhevet om jødiske forretningsdrivende at de «i det store og hele [har] lite å klage over». Om de jødene som hadde arbeid i en forretning ble det hevdet at de ikke jobbet for noe annet enn å «enten å få overta vedkommende forretning

---

⁴¹² Bergens Aftenblad, 3. februar 1937. Side 6.

⁴¹³ Lyngvi 2005: 10.

⁴¹⁴ Sebak 2008: 265.

⁴¹⁵ Bergens Aftenblad, 16. september 1935.

⁴¹⁶ Hartvedt, Skreien, Reisegg, Eek, Tvedt, Larsen og Pavez 2009: 264.

⁴¹⁷ Bergens Aftenblad, 17. april 1937. Side 10.

⁴¹⁸ Bergens Aftenblad, 26. april 1935. Side 6.

⁴¹⁹ Bergens Aftenblad. 2. oktober 1935. Side 9.

eller selv å starte en». De hadde altså en feilaktig innstilling. Teksten la ikke skjul på at Hitler ønsket å desimere antallet jøder i landet, og beskrev flere av tiltakene, også antijødiske inskripsjoner på forretninger og vindusknusing. Ifølge forfatteren var dette dog et tilbaketrukket stadium. Fremstøtene, ble det beroliget, ville i fremtiden komme via lover. Et annet tiltak det ble gjort rede for var hvordan bankene kunne overdra jødiske forretninger til ariere og på det viset bli «kvitt en og annen jøde». Abrahamsen omtalte antisemittismen som kom frem i Streichers *Der Stürmer* som lite troverdig for publikum. Det var nemlig et «ufyselig blad» på et altfor lavt nivå for «selv den middels intelligente». Han viste også til at det noen steder hadde funnet sted vindusknusing og inskripsjoner på jødiske forretninger, men at dette visstnok var opphørt. I dette avsnittet virket det som om Abrahamsen tok avstand fra antisemittismen, selv om resten av teksten bar preg av utpregede antisemittiske holdninger.

En annen som hadde en tilsvarende paradoksal tilnærming til behandlingen av jødene var den erfarne britiske parlamentariker Lloyd George.⁴²⁰ Han beundret Hitlers Tyskland «75%», men hevdet at hans fremste ankepunkt mot regimet var antisemittismen. Likevel mente han å vite etter å ha besøkt Hitler at «mange av Tysklands jøder var parasitter på samfundet og skadedyr». Journalisten stilte ingen oppfølgingsspørsmål til dette antisemittiske utsagnet som George fulgte opp med å si at det også fantes en «rekke ypperlige mennesker, sanne tyskere, av jødisk herkomst».⁴²¹

«German» skrev i 1937 et kritisk innlegg til det han kalte både «jødeforkyndelse» og en «høisang» til jødene i *Bergens Tidende*.⁴²² Det han reagerte på var teksten «En jødefri kultur» skrevet av «Observer» noen uker før.⁴²³ «Observer» hadde i sitt korte innlegg gått kraftig til angrep på nazistenes antisemittisme. Han viste ikke forståelse for hvorfor «Observer» tok jødene i forsvar.

Det fantes også andre omtaler av jødene i avisen i denne perioden som var antisemittiske. Dreyfus ble i en artikkel beskrevet som «hovmodig og dertil rasebevisst».⁴²⁴ Journalisten mente det var et «dypt jødisk karaktertrekk» at han «formodentlig» ikke ville kjenne på at

---

⁴²⁰ Bergens Aftenblad, 22. mai 1937. Side 5.

⁴²¹ «Herkomst» betyr «avstamning» eller byrd. Ordet ble brukt flere hundre ganger i avisene i perioden denne undersøkelsen tar for seg. «Jødisk (-e) herkomst» ble brukt flere titalls ganger i samme tidsrom. Ordet har trolig ikke vært negativt ladet.

⁴²² Bergens Aftenblad, 3. februar 1937. Side 6.

⁴²³ Bergens Tidende, 29. desember 1936. Side 6.

⁴²⁴ Bergens Aftenblad, 28. januar 1937. Side 3.

han var utsatt for antisemittisme. Han var også i besittelse av det som var «mest utpreget jødisk», nemlig viljen til å leve. Mot slutten av sommeren 1938 kunne avisen melde om at det «myldret» jøder inn i Storbritannia.⁴²⁵ Skribenten syntes det så ut til å være «noget av en landeplage». I et leserinnlegg mente «Kjøbmann» at nazistenes boikott av jødiske forretningsforbindelser var uheldig.⁴²⁶ Han forstod at antisemittismen ville få konsekvenser for tyskere, men likte ikke at den «boomerang som nazistene kaster mot jødene skal ramme det tyske folks hoder med sin fulle kraft». At den rammet jødene, virket å være av mindre interesse.

I avisen kom det frem at jødene i Europa på mange vis led overlast. Den noe avmålte måten *Bergens Aftenblad* formidlet mange av disse sakene på, gir grunn til å stille spørsmål. I årene før Novemberpogromene ble jødene situasjon i Europa gradvis forverret. I mange artikler ble det skrevet om uretten de ble utsatt for. Like etter innlemmelsen av Østerrike i Tyskland, skrev avisen om jødeforfølgelsene som oppstod. I ulike artikler ble voldelige gateoverfall på jøder, mange ulike antijødiske tiltak og selvmord blant jøder beskrevet nøkternt og objektivt.⁴²⁷ I en artikkel som refererte deler av en tale av Gøring, sa han at 300 000 jøder skulle fjernes fra Wien.⁴²⁸ Dette vakte tilsynelatende lite oppsikt hos journalisten som også fikk med at dette ikke skulle skje ved «dumme forholdsregler og hat». Samme ukritiske tendens kunne sees ved flere anledninger, for eksempel da avisen skrev at alle Romas jøder var sendt ut av byen for å ikke «genere de ariske gjester ved sitt nærvær», og da tyske myndigheter gjorde rede for kravene om at jødene skulle gi fra seg sine formuer.⁴²⁹ Mer hjemlige forhold ble også påvirket av jødehatet i Tyskland. En notis i avisen fortalte at en tysk pastor som i 30 år hadde tjent i tyske menigheter i Bergen og Oslo, ble avsatt.⁴³⁰ At grunnen var at han var gift med en jødinne, ble det ikke sagt noe annet om enn at det «tør forklare meget».

Krystallnatten fikk kort omtale 10. november.⁴³¹ Det ble meldt om ødeleggelse av jødiske butikker og at synagoger var stukket i brann i en natt preget av antijødiske «tumulter».

---

⁴²⁵ Bergens Aftenblad, 20. august 1938. Side 1.

⁴²⁶ Bergens Aftenblad, 30. januar 1939. Side 5.

⁴²⁷ Bergens Aftenblad, 18. februar 1938 (side 4), 16. mars 1938 (side 4), 21. mars 1938 (side 4),

⁴²⁸ Bergens Aftenblad, 28. mars 1938. Side 4.

⁴²⁹ Bergens Aftenblad, 4. mai 1938 (side 6) og 28. april 1938 (side 4).

⁴³⁰ Bergens Aftenblad, 28. februar 1938. Side 11.

⁴³¹ Bergens Aftenblad, 10. november 1938. Side 4.

Dagen etter gjenga avisen mange utenlandske stemmer som fordømte jødeforfølgelsene.⁴³² I sin egen artikkel om hendelsene skrev de at det hadde vært et redselsdøgn, at det var en jødepogrom og at nøden og elendigheten blant jødene var stor. Reporteren la ikke skjul på den harde behandlingen og dårlige fremtidsutsiktene for jødene. Det var likevel ingen fordømmelse av det som hadde skjedd, og Goebbels krav om at uroligheten skulle oppholde ble gjengitt sammen med hans påstand om at det som hadde skjedd var et uttrykk for «folks berettigede og forståelige indignasjon» mot jødene. I dagene etter bar sakene knyttet til jødernes forhold i Tyskland preg av å være refererende. Jødernes situasjon ble ikke forskjønnet, men i den grad forfølgelsene ble fordømt, var det gjennom sitater fra andre aviser. 14. november ble situasjonen behandlet på lederplass.⁴³³ Redaktøren tok et kraftig oppgjør med behandlingen av jødene og viste hvor lite troverdig Goebbels forsøk på ansvarsfraskrivelse var. I samme avis ble det på motsigende vis i spalten «Uken i utlandet» skrevet at jødeforfølgelsene brøt ut spontant, og at Goebbels hadde forsøkt å stoppe disse. Det ble pekt på at utenlandsk presse mente at angrepene var organisert, men journalisten skrev at dette var noe Goebbels benektet. To så motstridende beskrivelser av synet på Goebbels' rolle kan tyde på en noe uklar redaksjonell linje.

Quisling holdt et foredrag i turnhallen i Bergen som ble referert i avisen.⁴³⁴ Han kom i foredraget inn på jødene og høstet «forsamlingens umiddelbare tilslutning» da han foreslo at «jødeparagrafen» skulle gjeninnføres. Selv om Quisling hevdet at han ikke ville stå som forsvarer for det som skjedde i Tyskland, var han på ingen måte i tvil om at «man måtte bli kvitt jødene og «sette dem på plass»». I samme utgave ble det fortalt at jødene i Tyskland skulle bli fratatt boliger, eiendeler, formuer og få påbud om å gå med et gult merke. I tillegg skulle de interneres i arbeidsleirer når de ikke lenger kunne betale for sitt livsopphold. Fra redaksjonelt hold var det ingen antydninger til kritikk, ikke en gang i overskriftene.

Motstemmer

I løpet av denne perioden finnes det 744 treff på jød* i avisen. Det er færrest av de tre avisene, over hundre bak den nærmeste. Av disse er langt de fleste saker som omtalte jødene på en saklig og, til tider kanskje alt for, objektiv måte. De antisemittiske treffene er

---

⁴³² Bergens Aftenblad, 11. november 1938. Side 1.

⁴³³ Bergens Aftenblad, 14. november 1938. Side 6.

⁴³⁴ Bergens Aftenblad, 28. november 1938. Side 7.

allerede behandlet. Men det fantes også tydelige stemmer som forsvarte jødene, også på lederplass som vist over.

Disse motstemmene kom i ulike former og fra ulike aktører. Lesere av avisen kunne for eksempel få sine tanker på trykk, som da en syrlig, usignert kommentar gjorde narr av nazistenes forbud mot at jøder kunne arve en «arier».⁴³⁵ I spalten «Herr Redaktør» skrev en bidragsyter gjentatte ganger korte kommentarer om jødernes forhold.⁴³⁶ Hen pekte på alle verdifulle bidrag jødene hadde hatt i tysk og europeisk historie, og hevdet at alle som ikke ble behersket av «rasehatets og misunnelsens demon» måtte forstå at det ikke var riktig å undertrykke et helt folkeslag.⁴³⁷ Han kalte nazistenes «hoverende tone» for ondartet,⁴³⁸ tok til motmæle mot parasitt-merkelappen som jødene hadde fått⁴³⁹ og oppfordret folk til å gi penger til Nansenkontoret for å «avvaske den plett som jødeforfølgerne» i Tyskland påførte «de nordiske folk».⁴⁴⁰ Det ble også gitt uttrykk for «de usigelige lidelser» og mishandling jødene ble utsatt for.⁴⁴¹

I redaksjonelle artikler fantes det også noe motstand mot antisemittismen. En mild kritikk var å finne i en omtale av en tysk lærebok som kom med «utfall til mange kanter» og som avisen mente kunne «komme til å sette ondt blod».⁴⁴² Noe av innholdet de reagerte på, var at de tyske barna skulle lære at jødene var nasjonens fiender, ødeleggere av tysk natur, svindlere og bondehatere. I sin omtale av jødeforfølgelsene var heller ikke avisen alltid helt objektiv. Ladede begreper som «naziutskeielser», «fryktelige mishandlinger av jøder», «kynisk[e] syn på jødene», at jødene hadde det «overordentlig vanskelig» og at jødene ble behandlet med «ubarmhjertighet» dukket også opp.⁴⁴³ To omfattende artikler om forholdene i Palestina ga blant annet jødene den «moralske rett» til å bosette seg i landet.⁴⁴⁴ Selv om «den vandrende jøde» ble erklært å være et av verdens største problemer, ble det

---

⁴³⁵ Bergens Aftenblad, 5. november 1936. Side 4.

⁴³⁶ Bergens Aftenblad, 12. august 1938 (side 5), 6. oktober 1938 (side 9), 20 oktober 1938 (side 4), 16. november 1938 (side 9), 7. mars 1939 (side 10).

⁴³⁷ Bergens Aftenblad, 12. august 1938. Side 5.

⁴³⁸ Bergens Aftenblad, 6. oktober 1938. Side 9.

⁴³⁹ Bergens Aftenblad, 16. november 1938. Side 9.

⁴⁴⁰ Bergens Aftenblad, 24. desember 1938. Side 7.

⁴⁴¹ Bergens Aftenblad, 1. oktober 1938. Side 9.

⁴⁴² Bergens Aftenblad, 26. mai 1937. Side 1.

⁴⁴³ Bergens Aftenblad, 26. april 1938 (side 4), 3. mai 1938 (side 4), 17. november 1938 (side 4), 25. oktober 1939 (side 1).

⁴⁴⁴ Bergens Aftenblad, 1. oktober 1938 (side 8) og 7. oktober 1938 (side 9).

som skjedde i Europas hjerte kalt «massakre». Forfatteren skrev at enorme mengder jøder ble «drevet til døden i Det tredje rike», og beskrev lidelsene de ble utsatt for. Til tross for at artikkelen var tydelig i sitt forsvar av jødene, er det noe påfallende at nazi-Tyskland ikke ble fordømt for sine handlinger. I et referat fra Studentersamfundet ble det å se på jødene som «et fremmed element i det nasjonale liv» betraktet som en blindhet.⁴⁴⁵ Det var samme organisasjon som arrangerte et møte hvor Odd Nansen talte europeiske flyktningers sak.⁴⁴⁶ Nansen pekte på jødene vanskelige stilling og hevdet også at «selv her i Norge er det lite populært å tale jødene sak». Avisens faste spalte «Uken i utlandet» kalte behandlingen av jødene i Tyskland for «uforklarlig» og «uhyrlig».⁴⁴⁷ Den beskrev den nazistiske plan om å frarøve jødene alle eiendeler og drive de ut i fattigdom og kriminalitet. Deretter skulle den «jødiske underverden» utryddes med «ild og sverd» og resultatet skulle bli «den fullkomne tilintetgjørelse».

Bergens Tidende. Naiv og distansert formidling av jødene situasjon

I et leserinnlegg skrev innsenderen at *Bergens Tidendes* redaksjon ikke hadde ord på seg for å være nazi-vennlig.⁴⁴⁸ Ei heller kunne den «identifiseres med de altfor antinazistiske og tåpelige angrep» som deler av den norske presse utsatte det nazistiske Tyskland for. Det var en observasjon som kan oppsummere hvordan mange kan ha sett på avisens tilnærming til Hitlers regime i denne perioden. Avisen skildret jødeforfølgelsene i Europa og trykket gjerne verdenskjente avisers anklager av disse. Men sjelden fikk leserne se at *Bergens Tidende* selv fordømte antisemittismen.

Jødebolsjevismen

Jødene og kommunismen ble noen ganger knyttet sammen i avisen i denne epoken. I en artikkel som omtalte Trotskij omstridte opphold i Norge, ble det flere ganger trukket frem at han var i kontakt med «utenlandske gjester, oftest jøder».⁴⁴⁹ I tittelen ble det hevdet at det fantes beviser for at Trotskij hadde «konspirert». Avisen skrev for øvrig på lederplass at de ikke satte pris på å ha Trotskij i Norge.⁴⁵⁰ I et leserinnlegg hevdet en NS-mann at de

---

⁴⁴⁵ Bergens Aftenblad, 8. oktober 1938. Side 7.

⁴⁴⁶ Bergens Aftenblad, 17. november 1938. Side 7.

⁴⁴⁷ Bergens Aftenblad, 28. november 1938. Side 8.

⁴⁴⁸ Bergens Tidende, 13. januar 1936. Side 3.

⁴⁴⁹ Bergens Tidende, 7. august 1935. Side 4.

⁴⁵⁰ 18. juli 1935. Side 2.

marxistiske partikassene i Frankrike var på «jødiske hender».⁴⁵¹ En annen kort artikkel nevnte at jøder som kom til England ble sendt tilbake til kontinentet fordi landet «begynner å synes at det har flyktninger og kommunister nok».⁴⁵² En kjent radioprest fikk også spalteplass etter at han i en tale hadde sagt at det var jødene som hadde finansiert den kommunistiske revolusjon i Russland.⁴⁵³ Dette var like i etterkant av Krystallnatten, men avisen stilte ikke spørsmål ved uttalelsen. Den nære relasjonen mellom jøder og kommunisme ble også trukket frem i enkelte saker som omtalte forhold i andre land eller gjenga taler fra nazister.⁴⁵⁴ Til slutt må også nevnes en annonse for en debatt om «jødespørsmålet» som blant annet skulle ta for seg om avisen *Dagen* var en «kommunistisk jødeavis».⁴⁵⁵

Konstruksjonen «jødekapitalisten» hadde fått noe omtale i avisen mellom 1930 og 1935. I denne perioden fantes det også eksempler på dette, men ikke i samme omfang. De mest uttalte blir behandlet under i avsnittet om ideologi. Noen ganger hendte det likevel at den «jødiske storkapital», «jødiske bankierer» eller «den jødiske høifinans» ble nevnt.⁴⁵⁶

Konstruksjonen «Jødeproblemet»

Et søk på Nasjonalbibliotekets nettsider på «jødepr*» gir 27 treff på stammen «jødeproblem» i denne perioden mot 8 i forrige. Tilsvarende søk på «jødesp*» viser 79 treff mot 32 i forrige. Selv om ordene ble brukt gjennom hele perioden, var det en markant økning etter Novemberpogromene. Formuleringene ble brukt både i spalter som forsvarte jødene, og i artikler med et antisemittisk preg. Det er likevel tydelig at de fleste gangene de ble brukt, var det tilsynelatende uten tanke på at de kunne være negativt ladede uttrykk.

Antisemittisk ideologi

Under den ironiske tittelen «Hitler er sig selv en elskerverdige dommer..» ble det gitt et referat av førerens tale i Nürnberg i september 1936.⁴⁵⁷ Tre ganger i løpet av teksten dukket

---

⁴⁵¹ Bergens Tidende, 11. mai 1936. Side 3. Mannen som skrev innlegget het Georg Vedeler og var aktivt medlem i NS frem til 1937, se Lange, Kolsrud og Ekker 2011: 9.

⁴⁵² Bergens Tidende, 21. mars 1938. Side 9.

⁴⁵³ Bergens Tidende, 29. november 1938. Side 11.

⁴⁵⁴ Se for eksempel taler av Hitler Bergens Tidende 9. september 1936 (side 16), 8. september 1937 (side 10) og 10. januar 1939 (side 8).

⁴⁵⁵ Bergens Tidende, 17. februar 1936. Side 7.

⁴⁵⁶ Bergens Tidende, 21. juli 1936 (side 2), 5. januar 1939 (side 8), 20. desember 1938 (side 1).

⁴⁵⁷ Bergens Tidende, 9. september 1936. Side 16.

antisemittiske forestillinger om jødene opp, for eksempel påstanden om at de var bolsjeviker. Utenom overskriften som antydte hva avisen mente om innholdet, var det ingen videre kommentarer til de antisemittiske uttalelsene. Dagen etter ble Hitlers tale igjen delvis gjengitt.⁴⁵⁸ Også da fikk han spalteplass uten at redaksjonen kommenterte påstander han kom med. Rikskansleren la ut om en «internasjonal jødisk revolusjonssentral», snakket nedlatende om de «jødiske bolsjeviker» i Russland og advarte mot «det fremmede jødiske element». På tilsvarende møte året etter fikk jødene nok en gang hard verbal medfart i avisens referater.⁴⁵⁹ Da ble bolsjevismen stemplet som jødernes revolusjon og Hitler forklarte at «jødiske bolsjevikiske agitatorer» spredte falske rykter og at «jødiske parasitter» ville overta makten. Fortsatt forholdt redaksjonen seg taus til uttalelsene, men denne gangen var artikkelen illustrert med en karikatur som viste en tilsynelatende sint Hitler med knyttet neve på talerstolen. Tegningen kan ha virket som en kritikk og dermed gitt innholdet i talen hans mindre legitimitet for leseren. I 1939 ble en helside viet enda en tale av Hitler.⁴⁶⁰ Her truet han med at dersom den «internasjonale jødedom» skulle styrte verden ut i en ny krig, ville resultatet bli den «fullstendige tilintetgjørelse av jødene i Europa». En fremtredende forskjell denne gangen var at avisens korrespondent skrev at det var «polemik og trusler» mot jødene, samt at talen var et «tillitsvotum til hele dr. Goebbels antisemittiske propaganda». Disse korte kommentarene og en henvisning til at *Daily Express* beklaget Hitlers «hysteriske angrep på jødene», satte en noe kritisk ramme rundt det lange referatet. Etter angrepet på Polen ble enda et utdrag av en tale av Hitler trykket i avisen.⁴⁶¹ I denne ble det vist til dolkestøtslegenden for å forklare tapet under første verdenskrig, og jødiske «internasjonale bankrøvere» fikk unnløse fordi de hatet Tyskland. Helt ukommentert slapp Hitler på nyåret i 1940 også til i spaltene.⁴⁶² Her fikk den feige og morderiske «jødisk-kapitalistiske verdensfiende» unngjelde.

Andre nazistiske aktører ble også referert. I en artikkel hevdet Gøring at «bak hver bladredaksjon i verden står der en jøde», og han oppfordret til å ikke bruke jødiske forretninger.⁴⁶³ Avisen pekte på at det var en utfordrende tale for engelskmennene og at

---

⁴⁵⁸ Bergens Tidende 10. september 1936 (side 13-14) og Bergens Tidende 14. september 1936 (side 12).

⁴⁵⁹ Bergens Tidende, 8. september 1937. Side 10.

⁴⁶⁰ Bergens Tidende, 31. januar 1939. Side 10.

⁴⁶¹ Bergens Tidende, 9. november 1939. Side 8.

⁴⁶² Bergens Tidende, 2. januar 1940. Side 10.

⁴⁶³ Bergens Tidende, 3. september 1937. Side 13.

Gøring «drog meget skarpt til felts mot jødene». I forbindelse med «juni-aksjonen» i 1938 hvor jødiske butikker ble tilgriset, forklarte Goebbels «problemene» som knyttet seg til jødene, for eksempel at de «bærer i seg årsaken til kommende kriger».⁴⁶⁴ Avisen hadde flere artikler på trykk denne dagen som gjorde rede for forfølgelsene mot jødene, alle skrevet på en objektiv måte uten kritikk av Tyskland. Goebbels fikk også rikelig med spalteplass til å fremsette påstandene om tyske myndigheters uskyld for Novemberpogromene noen måneder etter.⁴⁶⁵ *Bergens Tidende* trykket samme dag utenlandske avisers krasse avfeiring av Goebbels' uttalelser, men bortsett fra å beskrive forfølgelsene jødene ble utsatt for, tok de ikke selv et direkte oppgjør med antisemittismen. I det som ble kalt en «skarp» artikkel ble Himmlers ord gjengitt uten kritiske kommentarer fra *Bergens Tidende*.⁴⁶⁶ Han uttalte blant annet at nazistene ville «utrydde den jødiske underverden» ved «ild og sverd» etter først å ha fratatt dem alle verdier. Dette ville «endelig og definitivt bety avslutningen på jødedommen i Tyskland og den absolutte ødeleggelse».

En annen som fikk spalteplass i avisen like etter Novemberpogromene var en «særdeles fremtredende tysker».⁴⁶⁷ Han forklarte at jødene ikke lenger skulle gis muligheten til å stifte uro. Han mente at for «de innsiktsfulle er det klart at jøder og jødiske penger står bak motstanden mot europeisk fredsarbeid». Løsningen på «problemet» var: «Ut med jødene». Han hevdet at nazistene ikke var «jødeslaktere», men forstod at overbevisningen kunne bli sett på som grusom. Uansett måtte den «anti-tyske karakter bort». Og det var bedre å «gjøre ende på» problemet fort enn å på «barbarisk» vis la det strekke seg over flere år. Avisen hadde ingen kommentarer.

En notis hentet fra *Der Stürmer* som trolig må ha fått mange til å heve øyebrynene, hadde tittelen «Beviset er funnet».⁴⁶⁸ I denne het det at man på et bilde klart kunne se «et karakteristisk jødeansikt dannet av de fantastiske røkskyer og flammer» som slo ut fra Luftskipet «Hindenburg» da dette eksploderte. Bildet viste tydelig at det «er jøder som står bak eksplosjonen» og at «naturen har fremstillet djevelen i menneskeskikkelsene på en fullt ut korrekt og klar måte». Kanskje *Bergens Tidende* publiserte dette for å vise hvor

---

⁴⁶⁴ *Bergens Tidende*, 22. juni 1938. Side 11.

⁴⁶⁵ *Bergens Tidende*, 12. november 1938. Side 12.

⁴⁶⁶ *Bergens Tidende*, 23. november 1938. Side 12.

⁴⁶⁷ *Bergens Tidende*, 19. november 1938. Side 12.

⁴⁶⁸ *Bergens Tidende*, 3. juni 1937. Side 12.

overdreven retorikk *Der Stürmer* brukte? Selv om det stod at det var «antisemitten Julius Streicher» som stod bak bladet, kunne redaksjonen gjort dette tydeligere for leserne.

Latent antisemittisme

I flere skjønnlitterære tekster dukket antisemittiske forestillinger opp. I kriminalromanen «Menneskejegerne» av Frich ble en person skildret ved at han hadde «litt jødiske trekk».⁴⁶⁹ I samme roman var et hemmelig møtested en maskinhall: «hvor en eller annen tysk jøde før krigen hadde laget pølser av dårlig, ustemplett oksekjøtt med tillegg av hunder, katter og andre udelikate dyr».⁴⁷⁰ Hovedpersonen i en annen roman var en «liten jøde» som var bolsjevik.⁴⁷¹ I en novelle fikk en jøde en beskrivelse som sa at hans «kjøttfulle nese var blitt et skarpt og dristig krigernebb, den pløsne munn var blitt fast og asketisk».⁴⁷² Kroppslige karakteristikk dukket også opp i en novelle i 1939.⁴⁷³ En av hovedpersonene, en jøde, var heler. Hans «fete ansikt» hadde «små grådige øine», og han hadde en «fleskete arm». Teksten var illustrert med en tegning som blant annet viste profilen til jøden med en karakteristisk «sekstallsnese». Jødenes antatte uredelige natur ble trukket frem i fire andre tekster i samme sjanger.⁴⁷⁴ I disse var forestillingene om jødene som slue, uhederlige og fulle av «svik og bedrag» til stede.

Et leserinnlegg som sterkt forsvarte det nazistiske Tyskland, tok også for seg behandlingen av jødene der.⁴⁷⁵ I starten ble det pekt på at det utvilsomt var sterke reaksjoner i Tyskland mot jødene og «det tidligere jøderegimente», og at vi i Norge selvfølgelig kunne «rose oss av ikke å flekke vår vei med noget tilsvarende». «Jødeproblemet» tyskerne hadde, var «et virkelig problem i ordets rette betydning». Forfatteren stilte spørsmål ved hvordan nordmenn ville reagere dersom det kom en «fremmedartet rase» og besatte «innflytelsesrike stillinger i stat og kommune, i presse og finans». Videre stod det å lese at nordmenn ikke burde «hovmode

---

⁴⁶⁹ Bergens Tidende, 13. april 1935. Side 18.

⁴⁷⁰ Bergens Tidende, 8. mai 1935. Side 15.

⁴⁷¹ Bergens Tidende, 6. februar 1935. Side 10-11.

⁴⁷² Bergens Tidende, 21. november 1936. Side 17.

⁴⁷³ Bergens Tidende, 8. april 1939. Side 10.

⁴⁷⁴ Bergens Tidende, 24. september 1937 (side 23), 13. november 1937 (side 9), 29. september 1939 (side 11) og 9. november 1939 (side 15).

⁴⁷⁵ Bergens Tidende, 13. januar 1936. Side 3.

oss» i spørsmålet om jødene, for «den som ikke har skoen på føler ikke hvor den trykker». Innlegget ble imøtegått noen dager senere, men kritikken nevnte ikke jødene.⁴⁷⁶

En stor annonse for bokserien *Den evige jøde* var å finne i *Bergens Tidende* i 1939.⁴⁷⁷ Som vist over reklamerte også *Bergens Aftenblad* for utgivelsen, og annonsen var den samme. En bok om jødene som kom ut vinteren 1940, fikk positiv omtale i en anmeldelse.⁴⁷⁸ Denne tok for seg «jødeproblemet» og kritikeren skrøt av hvor godt «den dobbelbunn som alltid fines [sic] i jødernes psyke» ble skildret.

Flere ganger kom jødene i et noe uheldig lys i artikler. I et reisebrev fra Linz hvor journalisten omtalte jødene i området, skrev han at det kanskje var der Hitler for første gang fikk «vondt av kaftanbærerens lukt».⁴⁷⁹ Under overskriften «Aggressive jøder i Brandenburg» stod det å lese at tyske medier meldte om jøder som hadde kommet med «frekke bemerkninger» og «sunget sjofle viser» i Lychen.⁴⁸⁰ Jøder hadde også skjelt ut noen nazister og påført en av de «stokkeslag». Til gjengjeld hadde alle jødene i byen blitt oppfordret til å forlate den. Selv om jødene kanskje hadde handlet uklokt, er det underlig at overskriften kaller jødene den «aggressive» part. En slik ukritisk tilnærming til urett som jødene ble utsatt for, var ikke uvanlig i avisen. I en artikkel hvor de skrev om følgene av nazistenes fireårsplaner, kom det frem at det om kort tid ikke ville «eksistere noget fullstendig jødiske firma mere».⁴⁸¹ Det skulle bli en «endelig arisering» - jødefrihet – av industrien» i Tyskland. Det ble ikke stilt spørsmål ved dette. At jøder også fikk forbud mot å bruke offentlige dusjer, eller at Quisling til «spontant bifall» av NS-medlemmer brukte uttrykket «jødepakk» i en tale i Bergen, ble heller ikke drøftet.⁴⁸² På samme måte kan en tilsynelatende ureflektert bruk av ladede ord peke i samme retning. Jødiske flyktninger som ankom England, ble av avisen for eksempel omtalt som en «invasjon».⁴⁸³ Kong Carol ble siterte på omtrent det samme da han uttalte at 250.000 jøder «ved svindel og bedrag» hadde kommet til Romania som en «invasjonshær».⁴⁸⁴ En underlig formulering dukket også opp da avisen gjorde rede for de

---

⁴⁷⁶ Bergens Tidende, 16. januar 1936. Side 3.

⁴⁷⁷ Bergens Tidende, 15. april 1939. Side 16.

⁴⁷⁸ Bergens Tidende, 10. februar 1940.

⁴⁷⁹ Bergens Tidende, 9. juli 1938. Side 12.

⁴⁸⁰ Bergens Tidende, 30. juli 1935. Side 6.

⁴⁸¹ Bergens Tidende, 10. desember 1937. Side 13.

⁴⁸² Bergens Tidende, 10. desember 1937 (side 13) og 10. januar 1938 (side 11).

⁴⁸³ Bergens Tidende, 24. mars 1938. Side 9.

⁴⁸⁴ Bergens Tidende, 10. januar 1938. Side 11.

ulike idéene om hvor jødene ved en «organisert utvandring» fra Europa kunne transporteres til. De ulike alternativene ble kalt «smukke».⁴⁸⁵

Dagen før Krystallnatten skrev *Bergens Tidende* om mordet på von Rath.⁴⁸⁶ I teksten ble det varslet at det kunne komme represalier mot «den internasjonale jødedom». Avisen refererte også *Der Angriff* som kunne fortelle at «det går jødene for bra», og at ikke «et hår [blir] krummet på deres hode». Videre viste *Der Angriff* hvor stor økonomisk makt jøder hadde, og at man måtte «undre sig over hvor storstilet nasjonalsosialismen hittil har båret sig ad overfor jødene». 10. november skrev avisen i rent refererende toner om raserte forretninger, selvmord blant jødene og arrestasjoner av 5000 jøder.⁴⁸⁷ Riktignok må disse artiklene sees i lys av at avisen ikke kan ha fått meldingene så lenge før avisen gikk i trykken, og at det dermed hadde vært liten tid til å skrive like utfyllende som dagen etter. Noen spor av kritikk mot angrepene på jødene kan sees tre steder hvor ordene «jødeforfølgelse», «jødefiendtlige» og «eksesser» ble brukt.

11. november hadde avisen etter å ha fått utfyllende og presise rapporter fra mange hold fått god tid til å danne seg et bilde av situasjonen i Tyskland.⁴⁸⁸ Overskriften på en helside i avisen som omtalte aksjonen var: «Organisert jødepogrom i mange storbyer i Tyskland. Ni synagoger brent og forretninger og private hjem herjet. Dr. Goebbels oppfordring til å stanse terroren ikke respektert».⁴⁸⁹ Syse hevder at det var en nokså naiv tilnærming *Bergens Tidende* hadde til hendelsene.⁴⁹⁰ Han peker på motsetningen mellom at pogromen tilsynelatende var organisert, samtidig som Goebbels oppfordring om ro ikke ble respektert. At avisen også brakte frem forklaringen om at det hele var organisert på et lavt nivå, synes også svært usannsynlig all den tid det ble rapportert om tusenvis av arrestasjoner og sammenfallende aksjoner flere steder både i Tyskland og Østerrike. På samme motsigende og naive vis skrev avisens egen korrespondent på slutten av sin artikkel at synagogene over hele landet ble ildspåsett «med en fullkommen disiplinert spontanitet». I et land som gjennom en årrekke hadde vært overvåket og regulert på det strengeste, skulle det være lite

---

⁴⁸⁵ *Bergens Tidende*, 14. juli 1938. Side 6.

⁴⁸⁶ *Bergens Tidende*, 9. november 1938. Side 13. von Rath var en tysk diplomat som i Paris ble drept av den unge jødiske mannen Herschel Grymszpan.

⁴⁸⁷ *Bergens Tidende*, 10. november 1938. Side 13 og 14.

⁴⁸⁸ Bare 11. november nevner avisen egen korrespondent, Tysk Telegrambyrå, Agence Havas, NTB, United Press, Reuters og Times som kilder.

⁴⁸⁹ *Bergens Tidende*, 11. november 1938. Side 12.

⁴⁹⁰ Syse 2015: 65.

grunn til å tro at en så omfattende aksjon verken kunne vært planlagt eller gjennomført uten at regimet, dersom det ville, kunne stoppet det hele på et hvilket som helst tidspunkt. Dette ser ikke avisen ut til å ha reflektert over selv om de også skrev at jødeforfølgelsene brøt ut «som på et signal».⁴⁹¹ Syse viser også at artikkelen i stor grad la skylden for pogromen på Grymszpan, den unge jøden som drepte von Rath. I ingressen stod det å lese at Grymszpan ikke kunne vite om de «forferdelige konsekvenser» eller de fryktelige «følgene av hans gjerning». På denne måten ble han gjort ansvarlig for aksjonen. Redaksjonen fant det også hensiktsmessig å trykke et utdrag fra *Völkischer Beobachter* som skrev at det tyske folk neppe ville tåle nok en «utfordring fra den internasjonale jødedomms side», og at det også utenfor Tysklands grenser bygget seg opp en sterk bevegelse «overfor dette jødiske parasittfolk». De trykket også noen dager senere to bilder av jøder på flukt under overskriften «Jødernes evige vandringer».⁴⁹² I bildeteksten fikk jødene betegnelsen «Det 20. århundres Ahasverus». At avisen valgte å sammenligne jødene med denne fiksjonsfiguren som ifølge legenden hånte Jesus ved å ikke hjelpe han da han var på vei til korset, virker uheldig. Selv om avisen både 11. november og dagene etter trykket artikler hvor andre fordømte hendelsene,⁴⁹³ er det grunn til å påstå at de selv fremstilte jødeforfølgelsene med en kjølig distanse og et lite kritisk syn på tyske myndigheter.

Motstemmer

I *Bergens Tidende* var det gjennom disse årene stemmer som tydelig tok jødene i forsvar. En av de som gjorde dette var allerede nevnte Korsvold. Han tok kraftig til motmæle mot en prest han mente hadde uttalt seg antisemittisk, og påstod at denne nok ikke forstod konsekvensene av slike ytringer.⁴⁹⁴ Han skrev også i en lengre anmeldelse av to bøker om «jødeproblemet» at de ga «det viktigste materiale mot antisemitismens [sic] fordommer og vrengebilleder».⁴⁹⁵ Han fikk også tydelig frem sin forakt for nazismen og antisemittismen i en omtale av tysk bok.⁴⁹⁶ Der fikk forfatteren kritikk for å feste lit til «Sion vises protokoller» og jødernes mektige høyfinans før

---

⁴⁹¹ Bergens Tidende, 11. november 1938. Side 1.

⁴⁹² Bergens Tidende, 21. november 1938. Side 9.

⁴⁹³ Bergens Tidende, 11. november 1938 (side 14), 12. november 1938 (side 13), 15. november 1938 (side 10 og 11) og 18. november 1938 (side 13 og 17).

⁴⁹⁴ Bergens Tidende, 11. september 1936.

⁴⁹⁵ Bergens Tidende, 4. mai 1935. Side 21.

⁴⁹⁶ Bergens Tidende, 6. september 1935 (side 4).

Korsvold avsluttet med å hylle den «store statsmann» Bismarck som hadde tatt avstand fra antisemittismen. Boken *Jeg er jøde* ble positivt omtalt.⁴⁹⁷ I denne kritiserte forfatteren de «heslige» forfølgelsene mot jødene og påpekte at den eneste grunnen til disse krenkelsene var at «han er jøde».

En påfallende stor del av tekstene som forsvarte jødene på en utvetydig måte, var å finne i leserinnlegg. «Mor» skrev et følelsesladet innlegg hvor hun satte seg selv i en jødisk mors sted, en dame forsvarte jødene mot urettferdig behandling i London, en innbygger i Wien fortvilte over sin jødiske nabo som ble arrestert, «A» undret seg over hvorfor nazistene hatet jødene, «Liberal» skammet seg over jødehat som dukket opp i tyske lærebøker og i to lange artikler skrev innsenderne om ulike forhold som urettmessig satte jødene i et uheldig lys.⁴⁹⁸ En annen skrev flere innlegg hvor han i klare ordelag forsvarte jødene og kritiserte nazistenes mishandling av disse.⁴⁹⁹ Han pekte på urettferdighetene de ble utsatt for kun fordi de var jøder og kalte antisemittismen for en gift.⁵⁰⁰ Det samme pekte en annen leser på da han skrev at Hitlers regimes «sjofle og brutale» måte å behandle jødene på ikke hadde noe «annet utspring enn det – at en jøde er en jøde».⁵⁰¹

I artikler skrevet av avisens egne folk kunne også fordømmelse av jødeforfølgelsene komme frem. Ordet «jødeforfølgelse» ble for eksempel brukt nærmere 100 ganger i perioden, og indikerer noe om hva bladet mente om det jødene ble utsatt for. Noen dager etter Krystallnatten kommenterte avisen hendelsene og mente at dette var noe det tyske folk ville komme til å «ønske uskrevet» og at den organiserte terroren mot jødene var «forbløffende».⁵⁰² Videre i teksten var det imidlertid ikke den voldsomme behandlingen jødene ble utsatt for som stod på agendaen, men heller hvordan dette ville påvirke avspenningspolitikken i Europa. Det er naturlig å spørre seg om det «forbløffende» var at jødene ble mishandlet eller om det var det faktum at dette kunne påvirke forhåpningene om fredeligere tider. Avisen ga også grundige referater fra taler og foredrag som forsvarte

---

⁴⁹⁷ Bergens Tidende, 5. oktober 1935. Side 20.

⁴⁹⁸ Bergens Tidende, 15. desember 1938 (side 2), 22. oktober 1936 (side 11), 14. november 1938 (side 6), 21. oktober 1938 (side 13), 12. juli 1939 (side 3-4) og 11. januar 1940 (side 3-4).

⁴⁹⁹ Bergens Tidende, 8. februar 1936 (side 12), 29. januar 1936 (side 11) og 15. april 1936 (side 5).

⁵⁰⁰ Bergens Tidende, 31. mars 1939. Side 22.

⁵⁰¹ Bergens Tidende, 31. august 1935. Side 2.

⁵⁰² Bergens Tidende, 16. november 1938. Side 1.

jødene,⁵⁰³ og kritiserte indirekte et par ganger jødeforfølgelsene gjennom satiriske tegninger.⁵⁰⁴

Bergens Arbeiderblad. Fordømmer «himmelropende» utfall av den «antisemittiske ånd»

På samme måte som i forrige periode var *Bergens Arbeiderblad* den klareste stemmen som tok jødene i forsvar. Både nyhetsartikler, leserinnlegg og andre tekster ga leserne en klar forståelse for uretten jødene ble utsatt for, og redaksjonen var ikke redd for å bruke sterke uttrykk i kampen mot antisemittismen både i inn- og utland. Dette til tross hendte det at antisemittiske ytringer slapp ut til publikum. En stor del av disse gjennom skjønnlitterære føljetonger.

Jødebolsjevismen

Det at jødedommen skulle være nært knyttet til kommunismen, kom knapt til syne i avisen. Et par ganger dukket koblingen opp i en ironisk og kåserende stil i den faste spalten «Dagens epistel».⁵⁰⁵ Skribenten hadde en skarp penn, og ved to andre anledninger trakk han også frem den «internasjonale jødebande» og «den jødiske liberalisme».⁵⁰⁶

Jødekapitalismen

I noen reisebrev fra Israel ga en journalist uttrykk for ulike forestillinger om jødene. I det første brevet begynte han med å gi et kort historisk riss.⁵⁰⁷ Han omtalte jødene etter at de måtte flykte fra Israel som «den evige jøde»; rotløs og flakkende omkring. Videre forklarte han at England hadde bruk for penger under første verdenskrig, og disse lånte de av jødene som dermed «kjøpte sig fri fra skjærsildens trengsler» og fikk sitt nasjonale hjem i Palestina. Han mente dog at de «jødiske pengemenn» og deres «spekulative finansoperasjoner» ikke var kjernen i det nye samfunnet som vokste opp. Jødernes påståtte tette kobling til penger fikk likevel en viktig plass i denne fremstillingen, og han understreket at området i dag pulserte «heftigere enn noget annet sted i den kapitalistiske verden». Det var også påfallende at han skrev at «Sions vise» hersket bak synagogemurene. Dette kan vanskelig

---

⁵⁰³ Bergens Tidende, 22. februar 1936 (side 4), 17. november 1938 (side 4) og 21. november 1938 (side 4).

⁵⁰⁴ Se Bergens Tidende, 27. juli 1935 (side 10) og 17. august 1935 (side 4).

⁵⁰⁵ Bergens Arbeiderblad, 22. september 1936 (side 3) og 17. september 1936 (side 3).

⁵⁰⁶ Bergens Arbeiderblad, 23. september 1936 (side 3) og 6. april 1937 (side 3).

⁵⁰⁷ Bergens Arbeiderblad, 20. april 1935 (side 2) og 30. april 1935 (side 15 og 18).

tolkes som noe annet enn en henvisning til falsumet *Sion vises protokoller*. I neste artikkel behandlet han Haifa.⁵⁰⁸ I et avsnitt viet økonomien, kom han med kraftig kritikk av det «jødiske borgerskap, hvis finansielle metoder er bygget på den fulle utnyttelse av alle kapitalismens profittmuligheter». Han fortsatte med å si at jødernes upopularitet blant annet kom av moralsk motstand mot deres «pengevelde som [er] den verste utveksten på kapitalismen i dag». I byen var det mange eksempler på «den gamle jødiske Adam samt hans tallrike gullkalver» som førte til prostitusjon og spekulasjon. Ved noen få anledninger til kom forestillingen om jødene som kapitalister frem.⁵⁰⁹

Konstruksjonen «Jødeproblemet»

Begrepet «jødeproblem» ble brukt 26 ganger i avisen denne perioden, 20 av gangene etter 1937. «Jødespørsmål» dukket opp 44 ganger på samme tid, her er fordelingen mellom årene nokså jevn. Funnene tyder ikke på at ordene ble brukt med et negativt fortegn. De fleste sakene hvor de ble nyttet, var det tvert imot ofte i tekster til forsvar for jødene. Dette tyder på at begrepene ble sett på som objektive navnelapper på det mange mente var «problemer» eller «spørsmål» som oppstod i alle samfunn hvor det bodde jøder. Et eksempel kan være en anmeldelse av en bok som sterkt kritiserte nazistene, inkludert deres behandling av jødene, kom det likevel frem at forfatteren hevdet at det var «nytteløst å nekte, at Tyskland hadde et alvorlig jødeproblem».⁵¹⁰

Latent antisemittisme

I noen romaner dukket negative forestillinger om jødene også opp i tiden etter 1935. I klassikeren *Ærens vei* skulle tre syndebukker velges ut blant noen franske soldater etter et mislykket militært angrep mot en tysk stilling under den første verdenskrig. De utvalgte skulle få skylden for operasjonen og dømmes til døden i en skinnrettsak. En av de tre personene som offiserene vurderte å velge ut til den sikre dødsdommen var jøde. Han ble omtalt som seksuell forbryter, «dels mot mindreårige», han var mistenkt for mord, var absolutt upålitelig, henfallen til narkotika, «syfilittisk» og «dyrisk».⁵¹¹ Med andre ord virket jøden til å være en soldat som gjerne kunne ofres. Men nettopp

---

⁵⁰⁸ Bergens Arbeiderblad, 4. mai 1935. Side 10-11.

⁵⁰⁹ Bergens Arbeiderblad, 21. februar 1936 (side 8) og 9. juli 1938 (side 11).

⁵¹⁰ Bergens Arbeiderblad, 6. mai 1938. Side 8.

⁵¹¹ Bergens Arbeiderblad, 10. mars 1936. Side 6.

det at han var jøde, skulle komme til å redde han. En offiser som var med på drøftingen viste til Dreyfus-affæren og forklarte at en aldri kunne vite «hvilke forbindelser disse jødene kan ha». Dette var en klar referanse til konspirasjonene om jødernes store makt og kontroll i samfunnet. Og hvis jøden mot formodning ikke skulle ha noen mektige kontakter, ville «man øieblikkelig skrike op om anti-semittisme». I tillegg til de nedverdiggende karaktertrekkene han ble tillagt, var altså også begrunnelsen for å spare livet hans av antisemittisk art. I en annen roman ble en jøde illustrert med stor nese og ellers omtalt på nedlatende vis.⁵¹² På ulike måter ble negative bilder av jødene brukt i seks andre romaner i perioden. I disse ble for eksempel jøder illustrert med stor nese, beskyldt for pengegriskhet og tillagt ulike nedlatende karaktertrekk.⁵¹³

Bergens Arbeiderblad hadde få betenkeligheter med å omtale jødene som en egen rase.⁵¹⁴ To skribenter kåserte også rundt tankene om at det var jødene som var selve opphavet til den nazistiske raselæren. Den ene skrev i november 1936 at nazistene forsøkte å «tilegne sig de jødiske idéer om rase, blod og utvelgelse med derav følgende hovmod».⁵¹⁵ Året etter omtalte han nazistene som «de nye jøder» fordi han mente de hadde «slukt de virkelige jøders blod og raselære rått».⁵¹⁶ Den andre stilte spørsmål ved hvorfor nazistene gjorde «jødenes blod og raselære til sin egen».⁵¹⁷ Han pekte også på at den jødiske «rasen» hadde stor tro på sin egen overlegenhet og «sitt blods større renhet». Tekstene hadde en helt tydelig brodd mot nazismen, men kan samtidig sies å inneholde antisemittiske elementer.

I et fåtall tilfeller til dukket antisemittiske forestillinger opp i denne perioden. En tekst som ikke hadde noe med jødiske forhold å gjøre, nevnte likevel «de usle jøder» i en bisetning.⁵¹⁸ I

---

⁵¹² Bergens Arbeiderblad, 7. januar 1938 (side 2), 31. mai 1938 (side 2), 7. januar 1938 (side 2) og 7. februar 1938 (side 2).

⁵¹³ Bergens Arbeiderblad, 20. desember 1937 (side 9), 30. oktober 1939 (side 3), 17. mars 1939 (side 5), 1. februar 1939 (side 8), 2. februar 1939 (side 10) og 23. juni 1938 (side 10).

⁵¹⁴ Bergens Arbeiderblad, 30. august 1938 (side 9), 19. juli 1939 (side 10), 30. januar 1939 (side 4) og 16. desember 1939 (side 13).

⁵¹⁵ Bergens Arbeiderblad, 20. november 1936. Side 8.

⁵¹⁶ Bergens Arbeiderblad, 6. juli 1937. Side 7.

⁵¹⁷ Bergens Arbeiderblad, 3. juli 1937. Side 9.

⁵¹⁸ Bergens Arbeiderblad, 21. desember 1935. Side 3.

et leserinnlegg skrev en innsender om åndsmakt og voldsmakt, og han slo fast at «der skal en jøde til for å finne på noget så tåpeligt som dette med Guds ord».⁵¹⁹

Motstemmer

Boken *Djevelen ler* fikk, som vi har sett, gode kritikker i *Bergens Tidende*. I *Bergens Arbeiderblad* fikk den både en lang omtale og strykkarakter.⁵²⁰ Samme stempel fikk *Bergens Tidendes* anmelder som også ble påstått å være konsulent for forleggeren. Anmelderen viste at boken fremmet nazismens syn på jødene som roten til alt ondt, og spesielt viktig var det for han å vise hvordan forfatteren hadde benyttet seg av et falsum da han henviste til *Sion Visers Protokoller*. Mot slutten ble han harselerende i sin omtale av boken. I motsatt ende av skalaen fikk boken *Jeg er jøde* svært god kritikk. Avisen ønsket «denne lille bok mange lesere», og mente den kunne bidra til fordomsfrihet i kulturelle spørsmål. Boken tok opp «den rasehumbug som drives rundt i verden» og avviste for eksempel tanken om «den rike jøde».⁵²¹

Bergens Arbeiderblad formidlet mange kraftfulle angrep på antisemittisk tankegods og jødeforfølgelsene. I et referat fra et foredrag på Studentersamfundet stod det at antisemittismen var betinget av «at man sjalter intellektet ut og hengir sig til irrasjonelle krefter, instinkter og følelser».⁵²² Avisen mente også at en mann ikke kunne synke dypere enn den tidligere «åndshovding» Lars Eskeland som i en tale forsvarte jødeforfølgelsene.⁵²³ De hevdet at han «boltrar seg i Hitler-stil», drev «løgnpropaganda» og «hylla dei krefter som trampar all folkefridom ned». I en usignert artikkel av noe ubestemmelig sjanger, ble det gjort grundig rede for jødenes forhold i fortid og nåtid.⁵²⁴ Artikkelen avviste *Sion Visers Protokoller* som «tåpelig faskneri [sic]» og ga samme betegnelse på raseteorien som søkte å utelukke jødene fra samfunnet. Avisen kunne bruke sterke ord i fordømmelsen av jødehat. I en lengre leder ble de to borgerlige bergensavisene *Morgenavisen* og *Bergens Aftenblad* kalt «Hitler-organer».⁵²⁵ De fikk sterk kritikk for å ikke ta avstand til nazismen, og spesielt ble jødeforfølgelsene nevnt. Andre ledere som også angrep nazismen og jødeforfølgelsene,

---

⁵¹⁹ Bergens Arbeiderblad, 20. oktober 1938. Side 11.

⁵²⁰ Bergens Arbeiderblad, 19. februar 1935. Side 2.

⁵²¹ Bergens Arbeiderblad, 5. oktober 1935. Side 10.

⁵²² Bergens Arbeiderblad, 1. februar 1937. Side 6.

⁵²³ Bergens Arbeiderblad, 5. april 1939. Side 16.

⁵²⁴ Bergens Arbeiderblad, 27. desember 1937. Side 2.

⁵²⁵ Bergens Arbeiderblad, 20. august 1935. Side 4.

formidlet for eksempel at det tyske «fascistvanviddet» skapte «himmelropende forbrytelser» og omtalte «grufulle jødeforfølgelser».⁵²⁶ I en artikkel tok avisen et kraftig oppgjør med det de mente var en svært uheldig tjenesteforsømmelse av byfogden som de mente praktiserte den tyske «arierloven» da han nektet å vie jødiske ektepar.⁵²⁷ Embetsmannen svarte på kritikken, men i samme nummer fastholdt redaktøren kritikken og hevdet at om ikke de hadde forsvart jødene i denne saken, ville kanskje ingen andre gjort det.⁵²⁸ Hovedoppslaget på en førsteside var i 1939 viet et pengeutpressingsbrev som var sendt til en jødisk kjøpmann i Bergen.⁵²⁹ Skrivet, som hadde et svært antisemittisk og mot jøder truende innhold, ble gjengitt i sin helhet. I artikkelen tok avisen et kraftig oppgjør med det de kalte «N.S.-gangsterne», «banden» og «nazistiske muldvarprede» som de mente hadde som mål «utryddelse av jøder». Trusselbrevet ble også nevnt av *Bergens Aftenblad* og *Bergens Tidende*.⁵³⁰ *Bergens Tidende* så alvoret i saken, men mente at det også kunne være en «tarvelig» spøk. *Bergens Aftenblad* hadde i likhet med *Bergens Arbeiderblad* saken på første side med tittelen «Gangstervesen i Bergen». I en replikkveksling i *Bergens Arbeiderblad* noen dager etter, fikk et NS-medlem hard medfart.⁵³¹ Han forsøkte å fraskrive seg og sin organisasjon tilknytning til både saken og jødehat generelt, men avisen svarte med at den antisemittiske «ånd» var i partiet og stod fast på sin mistanke om at de hadde befatning med saken. En kraftig ordbruk mot jødeforfølgelsene var det også da avisen ga en kort artikkel tittelen «Barneforgiftning».⁵³² Den kommenterte en undervisningsmetode fra Tyskland som lærte barn opp i antisemittisk ideologi.

I en kort notis ble det fortalt om en hendelse på kinoen i Bergen, hvor et jødiske ektepar var blitt sjikanert av en «nazist».⁵³³ Avisen beskrev oppførselen som «pøbelaktig» og mente mannen burde vært vist ut fra salen. Behandlingen jødene fikk i Tyskland, skapte også forargelse hos abonnenter. Et leserinnlegg som kritiserte det at jødiske barn ble utestengt

---

⁵²⁶ *Bergens Arbeiderblad*, 21. februar 1936 (side 4), 30. januar 1939 (side 4).

⁵²⁷ *Bergens Arbeiderblad*, 30. november 1938. Side 3.

⁵²⁸ *Bergens Arbeiderblad*, 5. desember 1938. Side 3.

⁵²⁹ *Bergens Arbeiderblad*, 17. februar 1939. Side 1.

⁵³⁰ *Bergens Tidende*, 16. februar 1939 (side 12), *Bergens Aftenblad*, 18. februar 1939 (side 1).

⁵³¹ *Bergens Arbeiderblad*, 23. februar 1939. Side 5.

⁵³² *Bergens Arbeiderblad*, 31. desember 1935. Side 3.

⁵³³ *Bergens Arbeiderblad*, 7. juli 1938. side 4.

fra tyske bad, viser det.⁵³⁴ Et annet kalte jødehatet i Tyskland for «idioti» og sammenlignet det med hekseprosessene.⁵³⁵

Krystallnatten fikk omtale i avisen 10. november 1938 da det ble meldt om «nye jødeforfølgelser», brenning av synagoger og angrep på forretninger.⁵³⁶ Men det var først dagen etter, da redaksjonen hadde fått fyldige rapporter fra hendelsene, at saken ble slått stort opp. Avisen var nådeløs i kritikken av Hitler-regimet, og i overskriften stod det blant annet: «Grufulle jødeforfølgelser» og «De begynte som på signal og alt var forberedt».⁵³⁷ Videre skrev de om «rasehat», «hysteri» og politi som ikke grep inn, men at det tvert imot var «ofrene for pøbelen, jødene» som ble arrestert. Avisen malte ut «galskapen» og «rasehatet» for leserne, og en underoverskrift lød «Hitler selv i spissen for forfølgelsene». I tiden etter pogromen var det flere artikler som tok et oppgjør med de «skjendige» og «redselsfulle utskeielser» mot jødene.⁵³⁸ Avisens standpunkt kom også tydelig frem da de på lederplass hedret Nansenkontorets arbeid for «vergeløse mennesker» som i en tid preget av «barbari» ble utsatt for «fryktelige misgjerninger».⁵³⁹

Gjennom fire lange og grundige artikler like i etterkant av Novemberpogromene drøftet tidligere nevnte Korsvold under tittelen «Jødeproblemet og antisemitismen [sic]» mange aspekter ved jødernes historie og daværende stilling i samfunnet. Tekstene fremstod som et klart forsvar for jødene, og jødeforfølgelser i Tyskland og Sovjetunionen ble sterkt kritisert.⁵⁴⁰ I anledning Korsvolds 70-årsdag ble han i *Bergens Arbeiderblad* i 1977 hedret for å ha vært «blant de første som i skrift og tale tok til orde mot barbariet» i Tyskland under Hitler.⁵⁴¹ Nettopp denne kritiske holdningen til nazismen og dens antisemittisme kom svært tydelig frem i den siste artikkelen.⁵⁴² Der hevdet han for eksempel at antisemittismen aldri hadde «klekket ut noget positivt» og at forfølgelser var initiert av økonomisk vinning. Begrepet «arisk rase» avfeide han også som tåpelig og pekte mot slutten av teksten på at

---

⁵³⁴ Bergens Arbeiderblad, 7. desember 1935. Side 4.

⁵³⁵ Bergens Arbeiderblad, 17. februar 1938. Side 5.

⁵³⁶ Bergens Arbeiderblad, 10. november 1938. Side 12.

⁵³⁷ Bergens Arbeiderblad, 11. november 1938. Side 1 og 6.

⁵³⁸ Bergens Arbeiderblad, 12. november 1938 (side 1) og 13. november 1938 (side 11).

⁵³⁹ Bergens Arbeiderblad, 18. november 1938. Side 4. Nansenkontoret drev blant annet flyktninghjelp. For mer om dette, se Ellingsen 2015: 95-96.

⁵⁴⁰ Bergens Arbeiderblad, 29. desember 1938 (side 6) og 3. januar 1939 (side 8).

⁵⁴¹ Bergens Arbeiderblad, 15. januar 1977. Side 17.

⁵⁴² Bergens Arbeiderblad, 4. januar 1939. side 5.

jødene, «de er mennesker». Noen flere tekster i avisen som tydelig forsvarte jødene kunne blitt gjort rede for, men må utelates av plasshensyn.⁵⁴³

Sammenfatning og diskusjon

Bergens Arbeiderblad var den av avisene som mest høylytt forsvarte jødenes rettigheter og gikk til angrep på antisemittisk tankegods i dette tidsrommet. Når det gjelder *Bergens Tidende* og *Bergens Aftenblad*, fantes det ytringer som kan plasseres under antisemittisk propaganda. Førstnevnte søkte å holde en mest mulig nøytral linje i mange av de krevende storpolitiske spørsmålene i Europa. Dette førte på grunn av den viktige rollen Tyskland hadde for norsk politikk og økonomi, til en uklar tilnærming til behandlingen jødene ble utsatt for. Høyreavisen forsvarte etter Novemberpogromene jødene på lederplass, men dette er ikke et godt bilde på holdningen avisen hadde over tid. Journalist og forfatter Tormod Valaker hevder i sin bok om den borgerlige pressen og fascismen at det gikk «dype understrømmer av forståelse for fascistisk tankegods gjennom de borgerlige avisene».⁵⁴⁴ Det er god grunn til å hevde at dette kan være en passende beskrivelse på *Bergens Aftenblad*, også når det kommer til synet på jødene i dette tidsrommet.

Jødernes sosiale og politiske engasjement i revolusjonære (kommunistiske) partier og bevegelser skremte både borgerskap, liberale og sosialdemokrater, og politikere som Trotskij kunne bli sett på som selve inkarnasjonen av en jødisk sammensvergelse.⁵⁴⁵ Denne frykten dukket opp i en artikkel i *Bergens Tidendes* dekning av oppholdet til Trotskij i Norge. Her ble det både hevdet at han hadde konspirert, og at han hadde nær kontakt med utlendinger, ofte jøder. Det var likevel ikke mange ganger konstruksjonen «jødebolsjeviken» var å finne i avisen i denne perioden, og bladet fremstod på dette området som veldig likt *Bergens Aftenblad*. *Bergens Arbeiderblad* skilte seg ut ved at den «røde faren» knapt fikk omtale i det hele tatt. Det er ikke usannsynlig at Arbeiderpartiets endelige «bekjennelse til praktisk og pragmatisk reformpolitikk» fra 1933 representerte et omslag i deres politikk, som sammen med maktovertakelsen i 1935 satte en endelig stopper for at partiet ble sett på som en kommunistisk trussel i den norske pressen.⁵⁴⁶ Dette kan være en faktor som gjorde at

---

⁵⁴³ Se for eksempel *Bergens Arbeiderblad*, 19. mai 1936 (side 6), 17. november 1938 (side 2) og 17. februar 1940 (side 11).

⁵⁴⁴ Valaker 1999: 207.

⁵⁴⁵ Lorenz 2020: 336.

⁵⁴⁶ Helle 2013: 289.

redaksjonene frem mot 1940 ikke lenger fryktet at kommunismen skulle bre seg ut over Norge, og dermed forsvant også behovet for å bruke stereotypien om «jødebolsjeviken».

Selv om den politiske venstresiden avviste antisemittismen, hindret det ikke at de i mange europeiske land overtok klisjeforestillingen om «den jødiske kapitalen».⁵⁴⁷ Men bare få ganger er det registrert funn som illustrer dette i arbeideravisen i denne perioden. Selv om idéen om jødernes nære kobling til kapitalismen ikke var en gjenganger i *Bergens Arbeiderblad*, kom den spesielt til syne i tre reisebrev. De to borgerlige avisene hadde også bare noen få henvisninger til «jødekapitalismen» i denne perioden. Bildene av den kapitalsterke jøden fant tilsynelatende dårligere vekstvilkår i pressen utover i Hitlers regjeringstid. Dette kan henge sammen med den stadig mindre rollen jødene faktisk spilte på det økonomiske området etter hvert som nasjonalsosialistenes reguleringer gjorde det vanskelig å drive handel eller inneha viktige posisjoner i tysk næringsliv.

«Jødeproblemet» og «jødespørsmålet» var ord som i alle tre avisene ble brukt langt oftere i denne perioden enn i den forrige. Brakstad skriver om de illegale avisene at bruken av «jødespørsmål» var brukt på en mer nøytral måte enn «jødeproblem», som gjerne ble benyttet av de som så på jødernes tilstedeværelse i et samfunn som et reelt problem.⁵⁴⁸ De illegale avisene oppstod like etter perioden som er omhandlet i dette kapitlet, og forståelsen for ordene har trolig vært nokså lik i årene like før og etter okkupasjonen. «Jødeproblem» ble mindre brukt enn «jødespørsmål» i alle tre bladene. Undersøkelsen viser også at «jødespørsmål» var en formulering som i de fleste tilfeller den ble nyttet, sannsynligvis hadde til hensikt å formidle et nøytralt eller positivt syn på jødene. Det samme gjelder i denne undersøkelsen også «jødeproblem». I *Bergens Arbeiderblad* er det ikke funnet tekster hvor disse ordene ble brukt for å omtale jødene på en nedsettende måte. Det finnes noen få eksempler hvor antisemittiske holdninger skinte gjennom i tekster med disse begrepene i de to andre avisene, men bruken kan ikke sies å ha vært systematisk.

Bergens Tidende presenterte ifølge seg selv objektive vurderinger av hendelser og begivenheter.⁵⁴⁹ De mente å stå på et slags balansepunkt mellom høyre- og venstreorienterte aviser, og kunne ved å følge den offisielle norske politikken hevde å stå på

---

⁵⁴⁷ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 480.

⁵⁴⁸ Sørensen og Simonsen 2020: 163.

⁵⁴⁹ Skjeldal 2017: 139. Egenreklame i *Bergens Tidende* 2. januar 1939. Side 12.

nøytral grunn. Store deler av den norske pressen var for øvrig lojale overfor statens nøytralitetslinje, og etter krigsutbruddet 1. september 1939 «ble det rent ut oppfattet som en nasjonal plikt å avstå fra ytringer eller informasjonen som kunne sette nøytraliteten i fare».⁵⁵⁰ Selv om det fra den norske statens side ikke var tvil om Norge burde stå på engelsk side i en eventuell krig, skulle ikke stormakten i Berlin bli terget til represalier.⁵⁵¹ Denne linjen kan være en av årsakene til at redaksjonen noen ganger ukommentert lot trykke nazistisk agitasjon. *Bergens Aftenblad* slapp også tilsvarende propaganda ut til sine lesere, men med sitt høyreorienterte politiske ståsted, var dette mindre overraskende. Spesielt var det taler fra velkjente nazister som Goebbels og Hitler som ble sitert. Disse to avisene kan i tillegg til sine nøytralitetsbestrebelsler ha vurdert det slik at leserne i lys av andre tekster redaksjonen hadde på trykk fra Tyskland, burde ha så god kjennskap til forholdene at jødehatet og nazismen i disse artiklene falt på sin egen urimelighet og at det dermed ikke var behov for ytterligere bemerkninger. *Bergens Arbeiderblad* hadde en annen tilnærming, og lot aldri antisemittisk ideologi slippe gjennom trykken uten at de ble behørig kommentert.

I en doktoravhandling om jødiske motiver i norsk litteratur mellom 1800 og 1970 hevdes det at det som kan kjennetegne fremstillingen av jødiske motiver i litteraturen under ett, er en «allosemittisk tendens til å fremheve «det jødiske» som noe særegent, ulikt «det norske»».⁵⁵² Nettopp denne fremmedgjøringen kom sterkt til syne i de skjønnlitterære tekstene i alle de tre avisene som er undersøkt. *Bergens Arbeiderblad*, som tydelig forsvarte jødene på mange andre områder, trykket fiksjonsfortellinger med antisemittisk innhold som både i omfang og innhold kunne sammenlignes med de to andre. Det har i denne studien ikke vært mulig å nærlese alle fortellingene, det er først og fremst de negative stereotypiene som er undersøkt. Positive fremstillinger av jødene er ikke analysert, men disse var det også svært få av i materialet. Begge de borgerlige avisene trykket romaner av Frich. Alle de tre avisene hadde også illustrasjoner som spilte på velkjente «jødiske særtrekk» som blant annet sekstallsnesen.

---

⁵⁵⁰ Dahl og Bastiansen 2000: 132.

⁵⁵¹ Skjeldal 2017: 143.

⁵⁵² Brovold 2020: 300. «Allosemittisme» er et begrep som ble introdusert av Zygmunt Bauman på 80-tallet (Haugen 2020: 13). Han forklarer at ordet «refererer til det å skille ut jødene som et radikalt annerledes folk enn alle andre, og behovet det skaper for egne begreper for å beskrive og forstå dem og for spesialbehandling i sosiale sammenhenger» (Brovold 2020: 36). «Allosemitt» kan altså like godt brukes om antisemitter som filosemitter, det er den systematiske måten å se på jødene som «den andre» som er det essensielle.

Arbeiderpressen i daværende Vestfold var i sterk opposisjon til nasjonalsosialismen, og fant tiltak rettet mot jødene problematisk.⁵⁵³ *Bergens Arbeiderblad* kan stå som en representant for det samme i vestlandshovedstaden. Utover tekstene som allerede er drøftet, var det nemlig få andre ganger antisemittiske ytringer nådde abonnentene deres. I *Bergens Tidende* og *Bergens Aftenblad* kunne leserne få stadige drypp av antijødiske forestillinger som var med å holde liv i den latente antisemittismen. Det er kanskje disse regelmessige, ofte små og tilslørte, stikkene med en brodd mot jødene Valaker tenker på når han snakker om dype understrømmer. I alle fall er det liten tvil om at begge disse avisene i denne perioden spredte antisemittiske forestillinger til sine lesere. *Bergens Aftenblad* i større grad enn sin liberale storebror.

Gjennomgangen av dette materialet viser at *Bergens Tidende* fremstilte Krystallnatten på en relativt nøytral måte.⁵⁵⁴ Det var kanskje den allerede omtalte nøytralitetslinjen som førte til dette, noe også Skjeldal drøfter når det gjelder avisens lite fordømmende holdning til jødeforfølgelsene.⁵⁵⁵ Behovet for å unngå å trække på nazistenes ømme tær, kan forklare den forsiktige dekningen av terroren. *Bergens Aftenblads* formidling skilte seg ikke mye fra *Bergens Tidendes*. I stedet for å ta jødene i forsvar selv, lot begge bladene denne jobben i stor grad over til utenlandske aviser gjennom siteringer av disse. *Bergens Aftenblad* fordømte riktignok jødeforfølgelsene på lederplass, men det ble ikke tatt noe endelig og absolutt oppgjør med nazismens antisemittisme. For *Bergens Arbeiderblad* sine lesere var det derimot ingen tvil om hvor sympatien lå. Redaksjonen tok kraftig til motmæle mot forfølgelsene, og Hitler ble beskyldt for å stå i spissen for jødehatet.

Det var ikke bare negative forestillinger av jødene som stod å lese i avisene. De aller fleste gangene jødene ble omtalt, var det på en relativt refererende måte. Som vist hadde *Bergens Tidende* det som et uttalt mål å gi objektive vurdering av begivenheter. Dette kan sammen med ønsket om å være mest mulig nøytral i storpolitiske spørsmål forklare hvorfor en så stor del av sakene som for eksempel omtalte forfulgte jøder ikke var fordømmende verken hos dem eller *Bergens Aftenblad*. Alle tre bladene hadde også tekster av ulik art som tok jødene i forsvar. *Bergens Arbeiderblad* var den som tydeligst talte jødernes sak i perioden. De to andre

---

⁵⁵³ Nilsen 2010: 14.

⁵⁵⁴ En slik analyse bekreftes av Syse 2015: 66.

⁵⁵⁵ Skjeldal 2017: 144.

avisene var noe mer tilbakeholdne. Kritikkk mot behandlingen jødene ble utsatt for, kom ofte gjennom for eksempel overskrifter. Direkte oppgjør med de som stod bak eller ideologien, tilhørte sjeldenhetene.

Kapittel 6: 1945-1950. Få negative ytringer om jødene, lite om Holocaust

I 1945 var jødisk liv og kultur utslettet i Tyskland,⁵⁵⁶ og i alt 6 millioner jøder i Europa hadde blitt frarøvet livet i den verste massakren menneskeheten hadde opplevd. Tallene for Norge viser at 773 jøder ble deportert, bare 39 overlevde.⁵⁵⁷ Fra våren 1945 begynte uhyrlige nyheter om massenedslaktningen av jøder å sive innover de norske landegrensene, men mange hadde enda i fredsdagene et desperat håp om å få se igjen sine kjære.⁵⁵⁸ Håpet svant fort hen da sikre kilder alt fra midten av mai kunne rapportere om jødeutryddelsen. For mange av jødene i Europa betød likevel ikke freden at lidelsene var over. For eksempel var pogromen i Kielce i 1946 et vendepunkt som markerte «innledningen til slutten på et selvstendig jødisk liv i Polen».⁵⁵⁹ Titusener av jødiske flyktninger og «displaced persons» var i årene etter krigen på jakt etter et trygt bosted. Palestina var området mange pekte på for disse. Sionismen og konflikten mellom jøder og arabere skulle i årene frem mot 1950 bli en svært vanskelig utfordring for britene som hadde mandatmakten i området. Saken fikk mye oppmerksomhet verden rundt.

Avisene som er undersøkt fra 8. mai 1945 og ut 1949 inneholder få uttrykk som direkte kan tas til inntekt for antisemittisme. Det stemmer godt overens med andre studier av aviser i perioden. Konspirasjonsstereotypene «jødebolsjeviken» og «jødekapitalisten» er så godt som borte fra spaltene. Det samme gjelder antisemittisk ideologi. Disse to kategoriene vil dermed ikke være relevante for denne delen av teksten. Det er likevel grunn til å spørre om det ikke fantes en latent antisemittisme i samfunnet fortsatt. Noen få ganger brøt antijødiske ytringer overflaten, og for eksempel vil det undersøkes hvilke forestillinger om jødene som fantes i den relativt kortfattede omtalen Holocaust fikk. Avisene brakte ellers svært mange rapporter og artikler fra utenlandske kilder som omtalte jødene i Europa og

---

⁵⁵⁶ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 546.

⁵⁵⁷ Bruland 2017: 647 og 675-701.

⁵⁵⁸ Ibid.

⁵⁵⁹ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 562.

Midtøsten, oftest i en nøktern språkdrakt. Spesielt konflikten i mandatområdet Palestina fikk mye oppmerksomhet, og de sionistiske undergrunnsbevegelsene, men også jøder «generelt», fikk ofte merkelapper som «terrorister» og «banditter».

[Morgenavisen. Opptatt av jødernes skjebne, men skeptiske til Israel](#)

Bergens Aftenblad var avisen i de to forrige periodene som målbar de sterkeste antisemittiske ytringene. Denne avisen gikk etter krigen inn i *Morgenavisen*, og den tidligere redaktøren i *Bergens Aftenblad* tok sjefsjobben der. Da dette bladet også var en høyreavis, er de to årgangene som er tilgjengelige på Nasjonalbibliotekets nettsider undersøkt. I over 400 utgaver av avisen ble jødene omtalt én eller flere ganger i 1946 og 1948. Jødene var altså et tema som fikk stor oppmerksomhet, spesielt var situasjonen i Palestina i fokus. De aller fleste sakene som omtalte jødene i utlandet, var hentet fra andre (utenlandske) aviser eller for eksempel NTB.

Avisen rapporterte ofte fra vitner i rettsaker og andre kilder som fortalte om «kyniske vitneprov», «redselsfull nedslakting» og «massemyrderier» av jødene.⁵⁶⁰ Nazistenes gasskamre, barnedrap og utryddelser av hele jødiske samfunn ble også omtalt.⁵⁶¹ Andre reportasjer som må ha påvirket sterkt, var overlevende norske jøders fortellinger fra utryddelsesleirene og transporten fra Norge til Auschwitz.⁵⁶² Selv om slike tekster på en klar måte fikk frem de uhyggelige handlingene jødene hadde blitt utsatt for under krigen, kan det argumenteres for at de var preget av en viss avstand. Det er naturlig å anta at tilsvarende handlinger mot etniske nordmenn ville ledet til betydelig mer fordømmelse, ikke bare i selve artiklene, men også i for eksempel avisens ledere. Det er talende at nyheten fra en rettsak i Nürnberg som kunne berette om tusenvis av barn som ble tvunget i gasskamrene og at bare 600 av 80 000 jøder i Vilna overlevde Holocaust, fikk plass på 7 setninger og stod på siste siden i avisen.⁵⁶³

Jødernes situasjon i etterkrigstidens Europa fikk oppmerksomhet. Det kom klart frem at jødene måtte kjempe mot antisemittisme for eksempel i Polen og Tyskland.⁵⁶⁴ En sak om dette nevnte at rundt 1000 jøder hadde blitt «myrdet» av «lovløse bander» i Polen på under

---

⁵⁶⁰ For eksempel Morgenavisen 3. januar 1946 (side 6), 16. april 1948 (side 1) og 27. juli 1948 (side 1).

⁵⁶¹ For eksempel Morgenavisen 28. februar 1948 (side 8) og 3. april 1946 (side 4).

⁵⁶² For eksempel Morgenavisen 3. august 1946 (side 7) og 3. oktober 1948 (side 7).

⁵⁶³ Morgenavisen, 28. februar 1948. Side 8.

⁵⁶⁴ Se for eksempel Morgenavisen 4. januar 1946 (side 5), 9. august 1948 (side 5) og 5. august 1946 (side 8).

ett år.⁵⁶⁵ En skulle tro at slike tall ville vært utgangspunkt for grundige artikler om problemet, men avisen nøyde seg med en kort notis. En annen artikkel i denne sammenheng hadde tittelen «Jødeforfølgelser er en naturlig ting i Polen».⁵⁶⁶ Her ble polakkenes antisemittisme forklart med tradisjoner, politisk uro og jøder i ledende stillinger. Forfatteren undret seg over hvordan det kunne være et «jødeproblem» i landet også etter krigen siden antallet jøder i landet hadde gått fra omtrent 4 millioner til bare 150 000. I dette lå det, med Mendelsohns ord, «en stilltiende innrømmelse av at antisemitismen skulle være en naturlig foreteelse i et land med mange jøder».⁵⁶⁷ Det ble også løftet frem at antisemittismen i Norge ikke var borte.⁵⁶⁸

Det store flertallet av saker omkring jødernes situasjon var likevel uten tvil knyttet til forholdene i Palestina. I perioder skrev avisen fra dag til dag om hvordan konflikten mellom jøder og arabere utviklet seg i Midtøsten. Ofte ble beskrivelser som «jødiske terrorister» nyttet.⁵⁶⁹ Stort sett var det bare artikler hentet fra telegrambyråer og andre utenlandske kilder. Disse beskrev forholdene i et nøytralt og refererende ordelag, og slapp til stemmer fra alle parter. Redaksjonens egne vurderinger av situasjonen var vanskelig å få øye på, men dukket opp ved noen anledninger.

I *Morgenavisens* lederartikler og kronikker ble jødernes situasjon drøftet noen få ganger. De to lederartiklene som er funnet som tok opp jødernes utfordringer i Palestina, er fra mai 1948. Dette var måneden Israel erklærte seg som selvstendig stat. To uker før selvstyreerklæringen skrev avisen i sin leder at en løsning måtte komme på plass.⁵⁷⁰ Selv om lederen ikke kunne peke på noen måter å løse floken på, kritiserte han de «sjåvinistiske» jødiske kamporganisasjonene som han mente ødela for seg selv med sine «attentater» mot britene. Lederen viste ingen støtte til jødernes krav om nasjonal selvstendighet. Like etter staten Israel ble erklært, skrev han at USAs anerkjennelse av landet var en vel forberedt handling av Truman for å skaffe seg jødernes stemmer ved valget samme høst.⁵⁷¹ Redaktøren

---

⁵⁶⁵ Morgenavisen, 18. juni 1946. Side 8.

⁵⁶⁶ Morgenavisen, 30 juli 1946. Side 8.

⁵⁶⁷ Mendelsohn 1987: 347.

⁵⁶⁸ Morgenavisen 11. september 1948 (side 2) og 27. november 1948 (side 7).

⁵⁶⁹ Se for eksempel Morgenavisen 23. juni 1946 (side 1), 4. juli 1946 (side 1), 18. juni 1946 (side 1), 5. mai 1948 (side 1).

⁵⁷⁰ Morgenavisen 4. mai 1948. Side 5.

⁵⁷¹ Morgenavisen 21. mai 1948. Side 1.

nevnte ikke jødernes vanskelige stilling, de tusener av jødiske «displaced persons»⁵⁷² og deres ønske om et trygt sted å bosette seg. Han hevdet at Balfour-erklæringen var oppfylt av britene, og at en ubegrenset jødisk innvandring ville «skape helt uholdbare tilstander». Så langt, mente han, hadde britenes tilbaketrekning fra området bare ført til «religiøs og nasjonal fanatisme, krig på kniven, vold og massakrer». Lederen avsluttet med en hyllest til hvordan Palestina ville «stå som et stolt minnesmerke over den hvite manns sivilisatoriske innsats». Mendelsohn har i sin bok om jødernes historie i Norge pekt på at norske aviser i tillegg til å særlige vektlegge «engelske synspunkter» i «Palestina-spørsmålet», også forklarte Trumans støtte til Israel med tanke på valget samme høst.⁵⁷³ Begge deler bekreftes i disse lederne. I noen kronikker ble utfordringene i Palestina drøftet. Det er ikke enkelt å få øye på noen klar rød tråd i disse, men flere støttet britenes håndtering av konflikten.⁵⁷⁴ I en kronikk ble det hevdet at løsningen måtte være en palestinsk stat med like rettigheter for jøder og arabere.⁵⁷⁵ En annen, skrevet av en kristen jøde, var kritisk til «religiøs fanatisme» hos jødene og mente at ingen jøde skulle behøve å trenge seg inn over «Palestinas sand og sten med stenguns og kanoner».⁵⁷⁶ De kunne jo bo overalt i verden. I en tredje kronikk ble en bok om Palestina evaluert. Forfatteren av boken mente at jødene var farligere fascister enn «stormtropp-mannen», men viste at det også var jøder som avskydde terroren.⁵⁷⁷ Hovedpoenget var at Palestina måtte deles mellom jøder og arabere. Anmelderen trakk frem at forfatteren var partisk, men unnlot å kritisere påstandene om at jødene innførte «den tyske nasismen [sic]» og var farligere enn Hitlers menn. Den tydeligste stemmen mot opprettelsen av Israel var skrevet av en høyremann i en spalte kalt «Tidens tanker».⁵⁷⁸ I denne pekte forfatteren på at det ikke kunne være av betydning at jødene hadde bodd i Palestina for 2000 år siden. Han mente at FN ved å gå inn for en deling av Palestina hadde tatt en «uhyggelig beslutning» og utført en «krigshandling». Videre hevdet han at det var «umoralsk» å fremme en «enkelt jødegruppes krav ved å lemleste» en annen folkegruppe.

---

⁵⁷² «Displaced persons» var et uttrykk som ble brukt om krigsfanger, flyktninger og hjemløse som satt på vent i tidligere konsentrasjonsleirer i Europa i påvente av et nytt sted å bosette seg. Blant disse var tusenvis av jøder.

⁵⁷³ Mendelsohn 2019: 736.

⁵⁷⁴ Se for eksempel Morgenavisen 13. august 1946. Side 5.

⁵⁷⁵ Morgenavisen, 2. januar 1946. Side 5.

⁵⁷⁶ Morgenavisen, 26. januar 1948. Side 5 og 6.

⁵⁷⁷ Morgenavisen, 17. juli 1948. Side 5 og 6.

⁵⁷⁸ Morgenavisen, 18. september 1948. Side 5.

Det finnes noen eksempler på kjente antisemittiske ytringer. En av disse var en vits som spilte på saken om at nazistiske ledere forsøkte å skaffe seg papirer på at de hadde jødisk blod for å slippe unna beskyldninger fra krigsårene.⁵⁷⁹ I vitsen var det en jødisk dame som ble solgt på svartebørsen. Tegningen av kvinnen var utpreget antisemittisk. Hun var krokrygget, hadde mørke, uhyggelige øyne, lange fingre og en svært stor og bøyd nese. «Morsomheten» i vitsen var at selgeren kunne forsikre kjøperen om at hun ikke hadde noen slektninger som ville gjøre krav på henne. I en teateranmeldelse ble en jødisk kommunist med «mørkt, krøllet hår og besk seighet i blikket» omtalt.⁵⁸⁰ Dette var den eneste gangen «jødebolsjeviken» var å finne i perioden. I en bokomtale ble en jødisk gutt beskrevet som «absolutt hemningsløs», tyv og løgner med en «bunnløs frekkhet» som med glede kunne gå over venners lik for å nå sine mål.⁵⁸¹ Dette var kjente antijødiske karakteristikk fra mellomkrigstiden.

[Bergens Tidende. Nøkternt om Holocaust og tvilsom til Israel](#)

Bergens Tidende fikk nazi-redaktør og fortsatte å komme ut gjennom krigsårene.⁵⁸² I 1945 kom den antinazistiske redaktøren som ble avskjediget under krigen tilbake, og avisen ble de desidert største i byen med et opplag på rundt 50 000. Selve Holocaust ble lite belyst i avisen like etter krigen, og fra 1946 og fremover ble situasjonen i Palestina det altoverskyggende tema hva jøder angikk. Fra å være forsiktige motstandere av en jødisk stat i Palestina, beveget avisen seg mot å anerkjenne Israel.

Det *Bergens Tidende* trodde var en utryddelse av jødene, ble første gang nevnt i midten av mai 1945.⁵⁸³ Selv om dette ikke kunne bekreftes, mente den at det var grunn til å tro at de fleste norske jødene som ble deportert, var døde. Avisen kunne én uke senere fortelle om noen overlevende norske jøder som rapporterte om at i alle fall 500 av de norske jødene var gasset i hjel.⁵⁸⁴ Artikkelen viste at det var snakk om «industrialisert henrettelse». Bladet fortalte også om de voldsomme jødeutrensningene som hadde foregått i Polen og Hellas i krigsårene, og refererte rettsaker hvor det kom frem «grufulle» og «ubeskriverlige»

---

⁵⁷⁹ Morgenavisen, 16. mars 1946. Side 4.

⁵⁸⁰ Morgenavisen, 8. juni 1948. Side 5.

⁵⁸¹ Morgenavisen, 1. september 1948. Side 5.

⁵⁸² Strand 1999: 80.

⁵⁸³ Bergens Tidende, 15. mai 1945. Side 4.

⁵⁸⁴ Bergens Tidende, 24. mai 1945. Side 5.

opplysninger om behandlingen av jøder.⁵⁸⁵ I midten av juni 1945 kom nyheten om at bare 12 av 1000 norske jøder hadde berget livet i tyske konsentrasjonsleirer.⁵⁸⁶ Fra dette «tyske helvete» ble gasskammer og massehenrettelser også nevnt. I juli ble jødeutryddelsen, et av «krigens mest grufulle kapitler» helt kort nevnt og foreløpig tallfestet.⁵⁸⁷ Et par måneder senere stod det på førstesiden at bare én av seks millioner jøder hadde overlevd på kontinentet.⁵⁸⁸ Leserne fikk altså opplysninger om Holocaust det første året etter friheten. Det må likevel være på sin plass å undre seg over at for eksempel nyheten om 1000 drepte norsk jøder kun ble omtalt med 15 setninger da nyheten ble publisert, og at artikkelen som omtalte fem millioner drepte jøder stort sett bare handlet om den svenske Israelmisjonens hjelpearbeid. Mønsteret ser ut til å være det samme: korte, refererende artikler. Grundige reportasjer eller kronikker om Holocaust eller norske jøders skjebne manglet. Heller ikke lederartikler behandlet dette.

Avisen meldte om jøder som flyktet fra antisemittismen i Europa, og spørsmålet om hvor de skulle få en trygg havn ble prekært.⁵⁸⁹ Fra 1946 var det derfor urolighetene i Palestina som fikk mest oppmerksomhet når jøder ble omtalt. Jødiske «terrorister», «attentater», «illegale organisasjoner», «terroristarmé» og «jødefloppen mot Palestina», er eksempler på uttrykk som ble mye brukt frem mot 1950, dog avtagende etter Israels selvstendighet i mai 1948.⁵⁹⁰ Selv om artiklene ofte var skrevet i en nøytral og refererende tone, ga begreper som «terrorister» en slagside som virket ufordelaktig for jødernes sak. Britenes håndtering kunne i de samme sakene omtales i rosende ordelag.⁵⁹¹

I utenrikskommentarer og gjennom det deres egen korrespondent skrev, fikk leserne nærmere kjennskap til hvordan *Bergens Tidende* vurderte forholdene i Midtøsten. Jødernes aksjoner ble ofte beskrevet som «terror». At jødene gjorde seg selv en «bjørnetjeneste», mistet «goodwill», drev «forkastelig terrorpolitikk» og «voldspolitikk», at de hadde «gravd opp stridsøksen» og ikke hadde respekt for FN, er eksempler på omtaler hentet fra slike

---

⁵⁸⁵ Bergens Tidende, 16. juni 1945 (side 2), 4. juli 1945 (side 5), 21. desember 1945 (side 5), 14. desember 1945 (side 5) og 3. januar 1946 (side 6).

⁵⁸⁶ Bergens Tidende, 19. juni 1945. Side 1.

⁵⁸⁷ Bergens Tidende, 25. juli 1945. Side 2.

⁵⁸⁸ Bergens Tidende, 12. september 1945. Side 1.

⁵⁸⁹ Bergens Tidende, 10. desember 1945 (side 1),

⁵⁹⁰ Bergens Tidende, 17. juni 1946 (side 5), 18. juni 1946 (side 5), 23. juli 1946 (side 5), 24. juli 1946 (side 1), 17. september 1946 (side 6), 1. august 1947 (side 5), 9. august 1946 (side 5).

⁵⁹¹ Bergens Tidende, 18. juni 1946 (side 5), 5. juli 1946 (side 1).

artikler.⁵⁹² Det ble også hevdet at jødenes sak var «saklig underlegen» når det gjaldt retten til Palestina.⁵⁹³ Selv om det altså fantes tekster som viste at avisen var kritisk til jødenes krav i Palestina, er det viktig å få frem at de aller fleste sakene omtalte konflikten refererende og objektivt. Derfor vil det være av stor interesse å vurdere hva avisens ledere skrev.

Fem ganger i løpet av disse årene er det funnet at lederartikkelen drøftet Israelsspørsmålet. Den første gangen var sommeren 1946. Redaktøren diskuterte da hvordan jødene reagerte på at britene avventet å anbefale innvandring av 100 000 jøder til Palestina.⁵⁹⁴ Han skrev om bortførelser av britiske offiserer etter «beste gangstermønster», jødisk «agresjon» og «terrorisme». Det ble fremhevet at «jødeproblemet» best kunne løses ved at andre stater åpnet sine grenser for jødene. Lederen hadde en positiv innstilling til den britiske håndteringen, og viste at det var araberne som hadde «de saklige argumenter» på sin side. Ett år senere var jødene fra «President Warfield» tema.⁵⁹⁵ Lederen slo fast at eneste mulige løsning for de desperate flyktningene var at mange stater åpnet grensene sine for dem. Han drøftet ikke muligheten for et eget nasjonalt hjem for jødene i Palestina. En lang leder i starten av 1948 fremstod nærmest som en historisk gjennomgang av situasjonen i Palestina.⁵⁹⁶ Han pekte denne gang på at problemet i Palestina ikke hadde noen rettferdig løsning, men at en ikke kunne være døv for «nødretet» fra Europas jøder og faren for at Palestina skulle bli en ny «slakterbenk» for disse. Redaktøren var i bevegelse fra de tidligere lederne, og åpnet døren på gløtt for en egen jødisk stat. I tillegg la han ansvaret for «tvisten» i Palestina over på britene. Først et halvt år etter opprettelsen av Israel var jødene tema i lederen igjen. Lederen bar preg av å være saklig refererende, men viste at jødene var den «aggressive» part. Den siste gangen redaktøren tok opp konflikten, var han positiv til at jødene skulle få sin egen stat.⁵⁹⁷ Jødens situasjon i flyktningleirer i Europa og ønske om en nasjon etter 2000 års forfølgelser, kunne det «prisiptelt» [sic] ikke innvendes noe mot,

---

⁵⁹² Bergens Tidende, 25. juli 1946 (side 1), 3. januar 1947 (side 1), 11. november 1948 (side 6),

⁵⁹³ Bergens Tidende, 3. januar 1947. Side 1.

⁵⁹⁴ Bergens Tidende, 12. juli 1946. Side 2.

⁵⁹⁵ Bergens Tidende, 30. august 1947. Side 2. «President Warfield» var et skip med rundt 4 500 jødiske, illegale flyktninger som var på vei mot Palestina. Jødene var overlevende fra Holocaust, og det skapte store overskrifter i den internasjonale presse da britene bordet skipet og returnerte jødene til en usikker fremtid i Europa (Cohen 2009: 93).

⁵⁹⁶ Bergens Tidende, 7. januar 1948. Side 2.

⁵⁹⁷ Bergens Tidende, 5. februar 1949. Side 2.

mente han da. Han hevdet likevel at Norge ikke burde ha anerkjent Israel enda siden det «som regel» var Israel som brøt våpenhvileavtaler.

Ulike negative karakteristikk og omtaler av jøder som var å finne i *Bergens Tidende* før krigen, er vanskelige å finne i tiden etter. Noen få eksempler finnes likevel. I en bokomtale ble den «jødiske folketypen» omtalt som «noget korpulent» og med «karakteristisk nese», mens en reportasje fra Beirut pekte på jødernes «kjøttfulle» ansikter.⁵⁹⁸ I et brev fra Holland ble det skrevet at «dersom en ser en» dame i pene klær, var hun utlending eller jøde.⁵⁹⁹ Forfatteren skrev videre om en jødinne som hadde overlevd en konsentrasjonsleir. Hun ble beskrevet som meget velstående, og brennmerket fra underarmen var «like bra som en rekke ordensbånd på venstre side av battledressen». I en kronikk om jødernes flukt fra Europa ble de desperate jødene omtalt på en lite flatterende måte.⁶⁰⁰ Forfatteren skrev for eksempel at det «vrinlet» av jøder med «seig» vilje til å leve på en hjelpestasjon; det var «oldinger» som sov og jøder som «grådig» spiste maten de fikk. For noen lesere kan teksten ha vekket avsky heller enn empati som kanskje var målet. Flere ganger ble det hevdet at det fantes en hemmelig organisasjon som organiserte sionismen og jødernes flukt. Merkelappen forfatteren satte på jødene som reiste mot Palestina, var «den moderne Ahasverus».⁶⁰¹ At det fortsatt fantes antisemittiske holdninger i befolkningen kom også frem gjennom en undersøkelse av Norsk Gallup som avisen publiserte.⁶⁰² Over 70% var positive til at en gruppe jøder skulle få innvandre til Norge. Av motstanderne var en tredjedel negative av antisemittiske årsaker som for eksempel at vi ikke «liker dem», «de vil ikke gjøre noe» eller at «vi» har «nok med dem vi har».

Avisen hadde også saker som talte jødernes sak disse årene. Eksempler kan være en leser som oppfordret til å ikke glemme jødene og lidelsene disse hadde blitt utsatt for, husmorlagene i Bergen som protesterte mot behandlingen jødene ble utsatt for etter krigen og frifinnelsen i Feldmann-saken, jødefiendtlige demonstrasjoner i Halden som ble omtalt

---

⁵⁹⁸ *Bergens Tidende*, 9. juli 1949 (side 12) og 5. mai 1948 (side 5).

⁵⁹⁹ *Bergens Tidende*, 5. juli 1947. Side 8.

⁶⁰⁰ *Bergens Tidende*, 29. november 1947. Side 4 og 5.

⁶⁰¹ Ahasverus er navnet på den «evige jøde» som var navnet på en sagnfigur som skulle ha spottet Jesus på vei mot Golgata og fikk sin evige straff i å vandre hvileløst omkring på jorden.

⁶⁰² *Bergens Tidende*, 5. juli 1947. Side 6.

som «en skam», Studentersamfunnet som oppfordret til å anerkjenne staten Israel og en artikkel som advarte mot antisemittisme i Norge.⁶⁰³

Bergens Arbeiderblad. Snakker lavt om Holocaust, men støtter en jødisk stat

Bergens Arbeiderblad hadde hatt en total stopp i over fire år da de startet opp igjen etter krigen. Redaksjonen var ivrig etter å begynne arbeidet og hadde mannskap som både hadde drevet i den illegale pressen og sittet i tysk fangenskap.⁶⁰⁴ Jødene fikk mye omtale frem mot 1950, og selv om Holocaust fikk relativt lite og nokså nøktern omtale, var det ingen tvil om at avisen støttet opprettelsen av en jødisk nasjonalstat.

Avisen hadde tydelige stemmer som talte jødernes sak. Jens Korsvold, som før krigen hadde vært en klar antifascistisk stemme i *Bergens Tidende*, skrev i juli en følelsesladet kronikk hvor han gjorde rede for de «demoniske forbrytelser» nazismens «barbari» hadde utsatt jødene for.⁶⁰⁵ Han mente til at alle løgnene om jødene måtte «utryddes» fra samfunnet, det var ikke nok med en militær seier. På lederplass dagen etter uttrykte bladet at «utryddelsen av jødene er et av krigens mest grufulle kapitler».⁶⁰⁶ I en kritikk av et tidsskrift ga en oppgitt og indignert anmelder uttrykk for sin avsky for hvordan jøder der ble omtalt.⁶⁰⁷ En innsender som var noe i tvil om sannhetsgehalten i alle de «uhyggelige detaljer» om jødene, fikk klar beskjed fra avisen om at det ikke var noen grunn til å ikke stole på meldingene fra utlandet.⁶⁰⁸ Videre hadde avisen mange artikler som på ulike måter tok sterkt til orde mot hvordan jødene hadde blitt behandlet og antisemittisme generelt.⁶⁰⁹

Tross sterke stemmer som forsvarte jødene, kan det stilles spørsmål ved hvor lite oppmerksomhet jødernes skjebne fikk i avisen. Selv om avisen rapporterte om drap og mishandling av jøder de første månedene etter freden, har det vært vanskelig å finne utfyllende og grundige artikler som tok for seg dette. Heller ikke den norske jødeaksjonen fikk mye omtale selv om det var antatt at rundt 1000 jøder var drept.⁶¹⁰ Et eksempel er at

---

⁶⁰³ *Bergens Tidende*, 24. juli 1945 (side 4), 15. oktober 1947 (side 2), 11. august 1947 (side 8), 11. september 1948 (side 4) og 25. oktober 1948 (side 3).

⁶⁰⁴ Ved en milepel. Smakebiter av en avishistorie. Samlet til Bergens arbeiderblads 50 års jubileum. 1977: 59-60.

⁶⁰⁵ *Bergens Arbeiderblad*, 24. juli 1945. Side 3-4.

⁶⁰⁶ *Bergens Arbeiderblad*, 25. juli 1945. Side 2.

⁶⁰⁷ *Bergens Arbeiderblad*, 21. juli 1947. side 2.

⁶⁰⁸ *Bergens Arbeiderblad*, 13. september 1947. Side 2.

⁶⁰⁹ Se for eksempel *Bergens Arbeiderblad* 16. mars 1946 (side 7), 5. november 1946 (side 1), 13. mars 1948 (side 10), 25. oktober 1948 (side 1), 24. november 1948 (side 2), 29. oktober 1949 (side 5).

⁶¹⁰ *Bergens Arbeiderblad*, 21. august 1945. Side 6.

avisen bare brukte en kort notis da den nevnte at en av «ytterst få» jøder som hadde overlevd krigen, kom tilbake til Bergen.⁶¹¹ To setninger ble nyttet da de meldte at 45 av 46 500 greske jøder vendte hjem, mens de brukte 6 setninger om de 800 000 tyske jødene som var likvidert.⁶¹² Like sparsomt med oppmerksomhet fikk nyheten om at kun 112 000 av 14 millioner jøder i Europa hadde overlevd.⁶¹³ Den industrialiserte henrettelsen av jødene som overlevende norske jøder fortalte om, fikk også lite spalteplass og stod på siste side i avisen i mai 1945 da massedrapene først ble omtalt.⁶¹⁴ Noe underlig fremstod det også at jødene ble utelatt da listene over norske personer som var sendt til konsentrasjonsleirer, men ikke hadde returnert, ble publisert.⁶¹⁵

Noen få ganger i perioden dukket negative karakteristikk av jødene opp. I en krimnovelle hadde en jøde rollen som rik, men tvilsom juveler.⁶¹⁶ I en bok som ble anmeldt kom hovedpersonen i kontakt med jøder og kommunister og holdt på å bli «smittet» av deres radikale syn på «tingene».⁶¹⁷ En anekdote fortalte om en mistroisk jødisk forretningsmann, og i en artikkel fra en rettsak ble en tiltalt beskrevet med «nesten jødisk» fysiognomi og «brutalt» leppeparti.⁶¹⁸ Utseende var også i fokus i en reportasje som fortalte om «den jødiske edderkopp» som var et kallenavn på en jøde i Komintern.⁶¹⁹ Han ble omtalt som «sann tyrann» som «virkelig lignet» på en edderkopp og var både «korpulent» og hadde et «typisk hebraisk» utseende». Til slutt må også nevnes at en av jødernes sterke forsvarere, Korsvold, også et par ganger hadde uttalelser som var ufordelaktige for jødene. Den ene gangen hevdet han at jødene var mer utsatt for «nervøse lidelser» enn andre, den andre gangen mente han at jødene var et hovmodig folkeslag.⁶²⁰ Kanskje fikk Korsvold etter hvert som urolighetene i Palestina utviklet seg et mer negativt syn på hvordan ulike jødiske grupperinger opptrådte. I en kronikk advarte han jødene mot at de kunne miste sympati og tape kampen mot overmakten hvis de fortsatte å anvende terror.⁶²¹

---

⁶¹¹ Bergens Arbeiderblad, 23. juni 1945. Side 2.

⁶¹² Bergens Arbeiderblad, 16. juni 1945 (side 1) og 16. august 1945 (side 6).

⁶¹³ Bergens Arbeiderblad, 18. mars 1946. Side 8.

⁶¹⁴ Bergens Arbeiderblad, 25. mai 1945. Side 8.

⁶¹⁵ Bergens Arbeiderblad, 24. oktober 1945. Side 4.

⁶¹⁶ Bergens Arbeiderblad, 26. april 1947. Side 6.

⁶¹⁷ Bergens Arbeiderblad, 14. desember 1946. Side 5.

⁶¹⁸ Bergens Arbeiderblad, 24. mai 1947 (side 2) og 17. juli 1945 (side 6).

⁶¹⁹ Bergens Arbeiderblad, 27. mars 1948. Side 5.

⁶²⁰ Bergens Arbeiderblad, 17. september 1948 (side 3) og 4. oktober 1949 (side 3).

⁶²¹ Bergens Arbeiderblad, 8. januar 1947. Side 3.

At det fantes antijødiske holdninger i Norge også etter krigen, kom tydelig frem i noen korte spørsmål til folk på gata etter at antisemittismen i Norge hadde blitt løftet frem i pressen.⁶²² To voksne fikk spørsmål om hva de mente om antisemittisme.⁶²³ Den ene mente at uttalelsene om antisemittisme i Norge var «sterkt overdrevet» og pekte på at det nok var jødene som var «overfølsomme». En annen hadde riktignok aldri møtt noen jøder og tenkte ikke annerledes om de enn andre, men trodde at «de hater oss andre, og derfor vil de heller ikke gå opp i andre land». To barn fikk også spørsmål om hva de visste om jøder.⁶²⁴ Den ene kunne fortelle at jødene hadde drept Bernadotte og Jesus, men trodde at noen jøder kunne være snille likevel. Den andre var noe usikker, men trodde de var slemme siden de hadde drept Jesus. Svarene så ikke ut til å ha vekket noen reaksjoner. Uttalelsene til de to førstnevnte tydet på at de ikke så på seg selv som antisemitter. Likevel skinte ulike negative forestillinger om jødene gjennom. Det samme skjedde da avisen under tittelen «Ingen fiendtlig innstilling» gjorde rede for at en velforening på Oppsal i Oslo protesterte mot at det skulle opprettes en «jødekoloni» i området.⁶²⁵ To ganger i den korte notisen kom det frem at det overhodet ikke lå en «fiendtlig innstilling» bak masse møtet hvor det ble argumentert mot at det skulle bygges 20 boliger hvor jødiske flyktninger kunne bosette seg.

Som i mange andre aviser var det alle utfordringene i Palestina som fra 1946 og utover fikk mest spalteplass. Fra sommeren dette året og flere år frem i tid, ble dette en høyaktuell sak med mye omtale. De fleste sakene var hentet fra andre aviser og telegrambyråer. Jødiske «terrorister» og «ekstremister» ble uttrykk som fra dette tidspunktet ofte ble brukt om de sionistiske undergrunnsorganisasjonene.⁶²⁶ Det var trolig vanskelig for abonnentene å forstå hva avisen mente om konflikten da mange av sakene «bare» belyste og beskrev situasjonen. En leder like før Israel proklamerte sin selvstendighet var likevel meget tydelig.⁶²⁷ Her slo redaktøren fast at jødene kjempet en «tapper frihetskrig» som var like mye berettiget som den norske motstandsbevegelses kamp under krigen. Klarere kunne det knapt sies. Dagen etter ble denne fulgt opp av ny leder som støttet jødernes sak om selvstendighet i

---

⁶²² Se for eksempel artikkelen om antisemittismen i Norge i Bergens Arbeiderblad 25. oktober 1948 (side 1) og Bergens Tidende 27. november 1948 (side 7).

⁶²³ Bergens Arbeiderblad, 27. oktober 1948. Side 3.

⁶²⁴ Bergens Arbeiderblad, 29. november 1948. side 3.

⁶²⁵ Bergens Arbeiderblad, 18. september 1947. Side 8.

⁶²⁶ Se for eksempel Bergens Arbeiderblad 23. juli 1946 (side 1), 15. august 1946 (side 1) og 11. juni 1946 (side 2).

⁶²⁷ Bergens Arbeiderblad, 26. april 1948. Side 2.

Palestina.⁶²⁸ Ettårsdagen for opprettelsen av staten fikk også oppmerksomhet av avisen.⁶²⁹ Her skrøt bladet av alt staten hadde oppnådd. At redaksjonen støttet Israel kom også klart til syne da de startet en innsamlingsaksjon for å reise 30 boliger i Israel til minne om jødiske barn som omkom i en tragisk flyulykke på Østlandet samme år.⁶³⁰

Sammenfatning og diskusjon

I de fem årene av etterkrigstiden dette kapitlet har hatt under lupen, hadde avisene luket bort de fleste av de antisemittiske ytringene som er påvist i periodene før krigen. Selv om direkte antisemittiske tekster nærmest var forsvunnet, gir funnene et bilde som kan vise noe om hvilke forestillinger om jødene som fantes. Tross de enorme menneskelige lidelsene jødene hadde vært utsatt for, var det relativt lite fokus på Holocaust i de tre bladene. Utfordringene jødene stod overfor i Europa og konflikten i Palestina mellom jøder og arabere ble derimot fra 1946 og fremover hyppig omtalt, i perioder flere ganger i hver utgave. Arbeideravisen stilte seg tydelig bak jøders krav om et nasjonalt hjem i Palestina, mens *Bergens Tidende* og *Morgenavisen* var noe mer skeptiske til opprettelsen av en jødisk stat.

I den tidlige etterkrigstiden ble jødene som kom tilbake til Norge ifølge Mendelsohn møtt med «medkjensle og velvilje». Dette stod i sterk kontrast til enkelte andre steder i Europa hvor det også i etterkrigstiden foregikk pogromer, for eksempel i Polen.⁶³¹ Han viser også at avisene til stadighet intervjuet hjemvendte jøder, skildret dødsleirene og rapporterte fra krigsforbryterdomstoler hvor utryddelsene av jøder var et viktig anklagepunkt.⁶³² Brakstad poengterer også i sin masteroppgave at interessen for de norskjødiske ofrene «ikke [var] marginal» i pressen den første tiden etter frigjøringen.⁶³³ Det stemmer også for denne undersøkelsen at jødernes tragedie fikk omtale i de tre undersøkte avisene. Ord som «demonisk nedslakting», «barnedrap» og «massemyrderier» gikk igjen. Intervjuer fra vitner til dødsleirene, referater fra rettssaker og andre typer artikler gjorde det klart for leserne hvilke lidelser jødene hadde hatt. Men Holocausts omfang tatt i betraktning, vil trolig

---

⁶²⁸ Bergens Arbeiderblad, 27. april 1948. Side 2.

⁶²⁹ Bergens Arbeiderblad, 4. mai 1949. Side 4.

⁶³⁰ Bergens Arbeiderblad, 28. november 1949. Side 16.

⁶³¹ Andersen 2009: Se feks side 24 og 30-32.

⁶³² Mendelsohn 2019: 734.

⁶³³ Brakstad 2006: 55.

merkelappen «marginal» være passende. Bruland hevder også i standardverket om det norske Holocaust at jødernes skjebne i den norske offentligheten ble «marginalisert».⁶³⁴ Det er et talende eksempel at en innsender i juli 1945 ville minne leserne i *Bergens Tidende* om at jødene ikke måtte glemmes. Avisen hadde alt fra mai kjent til massedrapene av de norske jødene, men bare i to korte artikler fikk disse direkte omtale. Påminnelsen var ikke uberettiget. Den kan stå som en illustrasjon på at det som i disse reportasjene ble kalt «norske jøder» kanskje først og fremst bare ble betraktet som «jøder». Det er altså grunn til å spørre om det fantes en forestilling om at norske jøder var av mindre betydning enn andre nordmenn. Selv om ikke de «vanlige» antisemittiske holdningene til jødene fra førkrigstiden var synlige i avisene lenger, vitner de nøkterne reportasjene om Holocaust om en forestilling av jødene som annenrangs borgere. Det er vanskelig å se for seg at et tilsvarende masse mord av 1000 etniske nordmenn ikke ville blitt grundigere fulgt opp av pressen. Den jødiske legen og krigshelten Bernhard Goldberg stilte det samme spørsmålet i mai 1947 etter reduksjonen av Wagners straff for sine forbrytelser mot jødene: «Er vi allikevel «bare» jøder?».⁶³⁵ Det Mosaiske Trossamfunn i Oslo undret seg også over dette og mente at «domsresultatet virket som en ubevisst nedvurdering av en bestemt gruppe norske mennesker».⁶³⁶ Hva strafferabatten til Wagner angikk, har Banik vist at denne ikke skapte noen reaksjoner i storsamfunnet.⁶³⁷ Dommen ble riktignok nevnt i *Bergens Tidende*, men den skapte ingen diskusjon. En mulig forklaring på denne noe distanserte holdningen og marginale formidlingen av Holocaust og de norske jødene, kan finnes hos Lorenz. Han skriver at majoritetsbefolkningen i Tyskland etter krigen hadde liten forståelse for jødene og så seg selv som offer som hadde blitt forført eller misbrukt av nasjonalsosialistene.⁶³⁸ Kanskje store deler av den norske befolkningen, inkludert pressen, også hadde nok med seg selv?

Jødene som returnerte til landet både følte seg og ble omtalt i avisene som norske statsborgere. Kopperud og Levin viser likevel at det å være norsk statsborger ikke nødvendigvis var det samme som å være en «god nordmann». De peker på at jødernes nasjonale identitet og kjærlighet til Norge stod i kontrast til for eksempel rettsapparatets

---

⁶³⁴ Bruland 2017: 660.

⁶³⁵ Ibid.

⁶³⁶ Mendelsohn 1987: 305.

⁶³⁷ Banik 2009: 102.

⁶³⁸ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 546.

definisjon av norskhet i Knut Rød-sakene.⁶³⁹ Frikjennelsene i Feldmannsaken peker på det samme.⁶⁴⁰ Lagrou sier at jødernes hjemkomst gjorde mindre inntrykk i befolkningen enn andre fangers retur.⁶⁴¹ Selv om Brakstad nyanserer Lagrous påstand,⁶⁴² i alle fall for Norges vedkommende, viser altså empirien fra de tre avisene i denne undersøkelsen at omtalen av Holocaust etter 1945 kan sies å ha hatt en distansert, objektiv og nøktern tone. Mendelsohn selv påpeker at mange av artiklene i etterkrigsårene var «strengt refererende».⁶⁴³ Sett i forhold til omtalen andre saker fikk, kan det i tillegg argumenteres for at Holocaust ble «underrapportert». Bruland skriver om dette: «Stillheten som omga de traumatiske hendelsene, skulle vare lenge. Begivenhetene ble på mange måter glemt eller forskjøvet».⁶⁴⁴ Som vist kalte også Brekke *Aftenpostens* dekning «strengt saklig», det understreker poenget ytterligere.

De to foregående avsnittene peker på at de norske jødene og Holocaust ble stemoderlig behandlet fra redaksjonenes side. Det er grunnlag for å hevde dette. Men en grundig komparasjon med hvordan andre saker (som ikke handlet om jøder) ble formulert, ville vært nyttig for å bekrefte dette ytterligere. Det er også viktig å ha med i tankene at en ikke kan trekke slutninger ut fra hvilke forventninger dagens lesere har til hvordan og i hvor stort omfang tilsvarende forhold burde blitt omtalt. Tekstene krever, som nevnt i innledningen, en analyse som tar utgangspunkt i hva som i samtiden var en «normal» måte å skrive om disse tingene på. For eksempel var det ikke uvanlig at avisene formidlet tekster fra NTB. Disse var ofte preget av å være korte og refererende uavhengig av innholdet. En utfordring dersom en skal gjøre en komparasjon, er at det ikke finnes noen tilsvarende saker som kan sammenlignes. Omfanget og brutaliteten til Holocaust var av en annen dimensjon enn menneskeheten før hadde sett, og allerede ved denne kjensgjerningen er det åpenbart at jødeutryddelsen kunne fått en større plass i pressen. Spesielt gjorde drapene av kvinner, barn, syke og eldre, sammen med den systematiske og industrielle fremgangsmåten, dette

---

⁶³⁹ Knut Rød ble frikjent tross sin lederrolle under deporteringen av jødene fra Norge. Irene og Øivind 2010: 300-301.

⁶⁴⁰ Det jødiske ekteparet Feldmann ble under flukten sin til Sverige brutalt myrdet av to grenseløser i 1942. Saken kom opp for retten etter krigen, men begge gjerningsmennene ble frifunnet da de påberopte seg nødverge (se for eksempel Michelet 2018: 308).

⁶⁴¹ Brakstad 2006: 51.

⁶⁴² *ibid.*

⁶⁴³ Mendelsohn 2019: 736.

⁶⁴⁴ Bruland 2017: 660.

til noe helt nytt. De etnisk norske som satt i nazistenes fangenskap, kan likevel fungere som en sammenligning. Det er ikke gjort en grundig analyse av dette, men en gjennomgang viser at det bare i løpet av den første måneden etter freden både i *Bergens Tidende* og *Bergens Arbeiderblad* var mange og grundige reportasjer om de uutholdelige forholdene i nazistisk fangenskap, følelsesladede velkomstscener da fangene kom hjem (gjerne akkompagnert av hornmusikk og taler) og personlige fortellinger fra opphold i ulike leirer.⁶⁴⁵ Ulikheten i omfanget omtale jødene fikk er påtakelig. Det kan holdes mot dette at det ikke fantes så mange returnerte jøder å intervju, og at det fortsatt hersket en viss usikkerhet angående jødernes skjebne. Språket som ble brukt om jøder og Holocaust, hvem som skrev om dette, hvor i avisen det stod og hvor mye plass det fikk i avisene, kan gi noen svar på hvilke forestillinger om jødene redaksjonene hadde. Denne oppgaven kan ikke sies å gi noe utfyllende svar på akkurat dette. Til en slik konklusjon trengs en mye grundigere gjennomgang av materialet. Påstanden om at Holocaust og jødernes skjebne både i Norge og Europa ble viet sparsomt med plass, står likevel ved lag.

Situasjonen i Palestina og jødernes ønske om en egen stat ble mye omtalt. De fleste artiklene om emnet, som i svært liten grad var skrevet av avisenes egne redaksjoner, var refererende og presenterte ulike parters syn. Mendelsohn skriver at det tross velvilje overfor jødene, ofte ble lagt vekt på problemene som utfordringene i Palestina skaffet mandatmakten, og at britenes synspunkter ble sterkt fremhevet.⁶⁴⁶ Dette bekreftes av gjennomgangen av avisene i Bergen. Den probritiske ånden var tydeligst i *Morgenavisen*, mens arbeideravisen var klarest i sin støtte av en jødisk stat. Selv om noen ytringer i *Morgenavisen* viste motstand mot at jødene skulle få en egen stat i Palestina, er det vanskelig å argumentere for at funnene i denne undersøkelsen kan tas til inntekt for systematiske antisionistiske holdninger i noen av redaksjonene.

Hos Mendelsohn kan det leses en viss skuffelse over at det han kaller jødiske «frihetskjemper» stadig ble omtalt som «terrorister» eller «bander». De sistnevnte var begreper som, i tillegg til en rekke tilsvarende termer, var velkjente gjengangere i

---

⁶⁴⁵ Se for eksempel *Bergens Tidende* 11. mai (side 3), 14. mai (side 1), 18. mai (side 6), 25. mai (side 4), 28. mai (side 1 og 4), 29. mai (side 2 og 4), 1. juni (side 4), 2. juni (side 4), 5. juni (side 3-4) 1945 og *Bergens Arbeiderblad* 11. mai (side 1), 12. mai (side 2), 14. mai (side 1), 18. mai (side 1), 22. mai (side 4), 23. mai (side 2), 29. mai (side 4), 30. mai (side 4), 2. juni (side 1), 4. juni (side 1) og 9. juni (side 6) 1945.

⁶⁴⁶ Mendelsohn 2019: 734-736.

reportasjene fra Palestina i vestlandshovedstaden. Ofte ble ordene knyttet til ekstremistiske grupper, men tidvis var bruken av en mer generell karakter og kunne dermed (mis-) forstås som merkelapp på alle jødene i Palestina. Uansett standpunkt i dette fortsatt betente spørsmålet om retten til landområdene i det tidligere mandatområdet til Storbritannia, vil det være vanskelig å hevde at alle jødene som under konflikten tok våpen i hånd for å hevde det de mente var deres rett i forhold til Balfour-erklæringen og FNs delingsvedtak fra 1947, var «banditter» og «terrorister». Til det var de juridiske spørsmålene knyttet til rettighetene til landområdet altfor uavklart. I tillegg gjorde utfordringene knyttet til regelrette pogromer og økende antisemittisme i deler av Europa at spørsmålet om hvor jøder på flukt skulle bosette seg ble enda mer aktuelt. Flere år etter krigen fantes det også fortsatt titusener jødiske «displaced persons» i konsentrasjonsleirer som verdenssamfunnet måtte finne bosted til.

Antisemittismen forsvant ikke etter «oppdagelsen» av Holocaust,⁶⁴⁷ og undersøkelser har vist at antijødiske uttalelser i denne tiden kom til uttrykk gjennom et mer kodifisert språk, analogier og bruk av sitater.⁶⁴⁸ I alle avisene er det funnet «rester» av antisemittisk tankegods, blant annet karakteristikk av «typisk jødisk» utseende, eller karaktertrekk som for eksempel at jødene var slue. Brakstad sier i sin konklusjon i undersøkelsen av tre nasjonale aviser at antijødiske holdninger fra redaksjonelt hold var fraværende.⁶⁴⁹ Dette stemmer ikke med denne undersøkelsen, men de relativt få funnene som kan sies å være antisemittiske, vitner om en endring fra førkrigstiden. Det er likevel naturlig å spørre om disse tilfellene bare var ubevisste etterlevninger fra fortiden, eller om de representerte glimt av antijødiske holdninger som fortsatt levde videre. Omfanget av dette arbeidet har ikke tillatt en så grundig gjennomgang av tekstene at det kan argumenteres godt for eller mot en taus, tildekket eller kodet antisemittisme i avisene, til det kreves en nøyere gjennomlesning av materialet. At antisemittismen var levende hos deler av befolkningen, er imidlertid vist. Intervjuene av fire personer «på gata» og undersøkelsen fra Norsk Gallup hever over enhver tvil at det fantes antisemittiske holdninger i samfunnet.

---

⁶⁴⁷ Lagrou hadde spesielt fokus på Nederland, Frankrike og Belgia.

⁶⁴⁸ Bachner 1999: 30.

⁶⁴⁹ Brakstad 2006: 87.

Termene «jødespørsmål» og «jødeproblem» var jevnlig til stede i alle tre avisene selv om frekvensen var dalende frem mot 1949. Fra inngangen til det nye tiåret og frem til 1960 forsvant nærmest begrepene fra spaltene (men fikk en renessanse fra 1960 igjen). Det er liten grunn til å tro at ordene ble brukt som følge av antipati mot jødene. De ble for eksempel ofte nyttet i tekster som talte jødenes sak. Bruken av dette begrepsparet representerer likevel et utslag av en dyp, latent og nærmest ubevisst antisemittisme som manifesterte seg i språket. Ordene hadde en innarbeidet stilling i vokabularet, og de skulle fortsette å sette preg på det offentlige ordskiftet i mange år etter 1950. Bruken kan på en «usynlig» måte ha vært med på å spre negative tanker om alle jøder. Ordene «negerproblemet» og «negerspørsmålet» kan sies å være et nært beslektet tvillingpar, og ble nyttet i alle disse tre avisene i denne perioden.

Før krigen figurerte «jødene» stadig som ulike karakter med negative egenskaper i skjønnlitterære tekster i de tre avisene. Etter krigens slutt finnes bare ett eksempel på dette, det var i en kriminalnovelle i *Bergens Arbeiderblad*. Helt borte fra spaltene var likevel ikke de velkjente, nedlatende karakteristikkene av jødene. Alle avisene hadde et par saker hvor antatt typiske negative sider ved jødene som for eksempel leppene, nesen eller indre trekk som at de var upålitelige, kom frem. Slike forestillinger om jødene hørte altså til sjeldenhetene å observere gjennom disse fem årene.

Selv om antisemittiske ytringer og grupperinger så å si var helt utradert fra det offentlige liv i den tidlige etterkrigstiden i for eksempel Tyskland, levde de antijødiske fordommene videre, gjerne i det private rom.⁶⁵⁰ Jødehatet i etterkrigstidens Østerrike er for eksempel beskrevet som en «avideologisert antisemittisme» og en «antisemittisme uten antisemitter».⁶⁵¹ Svært få ville etter 1945 erklære seg som antisemitter.⁶⁵² Tvert imot ble det å ta avstand fra antisemittismen nettopp et kjennetegn ved det nye jødehatet.⁶⁵³ I denne undersøkelsen er det avdekket noen eksempler på dette paradokset.⁶⁵⁴ Det ene er hentet fra *Bergens Arbeiderblad*. Det var en kort notis om at jøder ikke var ønsket som naboer på Oppsal. Flere ganger ble det understreket at det ikke var et resultat av fiendtlige tanker mot jødene, men

---

⁶⁵⁰ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 553-555.

⁶⁵¹ Ibid.

⁶⁵² Berenbaum 2020.

⁶⁵³ Bachner 1999: 30.

⁶⁵⁴ Brakstad 2006: 88. Brakstad kaller dette et «tilsynelatende paradoks».

det ble heller ikke oppgitt noen andre grunner til at de var uønsket. Et annet eksempel var to personer som fikk spørsmål om hva de tenkte om antisemittismen. Tilsynelatende tok begge avstand fra jødehat, men fiendtlige forestillinger om jødene kom likevel tydelig frem.

Alle de tre avisene hadde i perioden skildringer hvor grusomheter mot jødene under krigen ble presentert for leserne. Disse kan ha fungert som motstemmer mot antisemittisme.

Bergens Tidende og *Bergens Arbeiderblad* hadde også tekster som helt klart tok avstand fra antisemittisme og mænte sine lesere til å ikke glemme hva jødene hadde blitt utsatt for under krigen. *Morgenavisen* er ikke digitalisert for 1945, og de første reaksjonene til avisen på Holocaust har dermed ikke blitt undersøkt. Denne avisen var også klar på at den ikke støttet antisemittiske handlinger og ytringer, men var noe mindre eksplisitt i uttrykket av dette.

Kapittel 7: Konklusjon

I denne masteroppgaven har målet vært å finne hvilke forestillinger om jøder som fantes i *Bergens Tidende*, *Bergens Aftenblad* og *Bergens Arbeiderblad* mellom 1930 og 1950. I arbeidet med å gi et best mulig svar på dette har det blitt formulert noen forskningsspørsmål. I dette kapitlet vil jeg ta utgangspunkt i disse delspørsmålene og gi en konklusjon med røtter i en grundig gjennomgang av empirien.

Antisemittisme har vært et sentralt begrep i denne teksten. Det er krevende å formulere en definisjon som favner om de mange ulike aspektene ved antisemittismen og samtidig setter grenser for hva som kan innlemmes. I denne oppgaven har fundamentet vært Feins definisjon. Den rommer de mange forskjellige jødefiendtlige ytringene undersøkelsen har belyst, og viser samtidig at antisemittismen gjennom sin vedvarende systematikk og sitt ideologiske og historiske opphav kan begrenses fra annen xenofobi.

Et viktig forskningsspørsmål i oppgaven var hvilke antisemittiske ytringer som kunne finnes i materialet. Undersøkelsen viser at «jødebolsjeviken» og «jødekapitalisten» var stereotyper som ble brukt i alle de tre avisene. Det samme gjelder for ulike negative bilder i skjønnlitterære tekster, for eksempel nedlatende fysiognomiske trekk og konstruksjoner av jødene som for eksempel kriminelle og opptatt av penger. Sammen med andre, mer tilslørte og løsrevne antisemittiske ytringer, ble de negativt ladede begrepene «jødespørsmål» og «jødeproblem» også nyttet av samtlige tre aviser. I de to borgerlige avisene er det ytterligere funnet eksempler på forestillinger om at jødene var unasjonale og preget av internasjonalisme. I tillegg er det bare i disse to at antisemittisk ideologi ble trykket uten at redaksjonen kommenterte innholdet. De aller fleste funnene er presentert i teksten, og viser at omfanget antisemittiske ytringer ikke var stort.

Videre var det et poeng å finne ut hvordan forestillingene om jødene endret seg med de stadig økende jødeforfølgelsene i Europa. Tronstad peker på at det rundt årsskiftet 1932-1933 fant sted et skille i den norske jødefiendtligheten.⁶⁵⁵ Fiendtlige ytringer rettet mot jødene var mer aksepterte fra 1920-tallet og frem til Hitler overtok makten i Tyskland, hevder han. En slik endring i forestillinger om jødene i 1932-1933 stemmer godt med

---

⁶⁵⁵ Tronstad 2021: 126.

funnene i denne undersøkelsen, men det kan være grunn til å nyansere litt. Når det gjelder antisemittiske stereotyper som «jødebolsjeviken», «jødekapitalisten» eller tanken om jødene som unasjonale, ser det ut til at disse mistet legitimitet etter de første to årene av 30-tallet. Disse velkjente konspirasjonsstereotypene hvor jødene ble fremstilt som både mektige og truende mot den bestående samfunnsorden, hadde gode vekstvilkår både i Norge og Europa ellers, spesielt etter «Sion vises protokoller» ble trykket i enorme opplag fra tidlig på 20-tallet. Fra 1930 og et par år fremover dukket artikler med slike forestillinger opp i de tre undersøkte avisene. Men 1932 ser ut til å være et vendepunkt. Fra 1933 til 1940 var disse bildene av jødene sterkt på retur. Omfanget var aldri stort hos noen av avisene, men innholdet i de analyserte artiklene viste, spesielt tidlig på 30-tallet, til dels kraftfulle negative forestillinger om jødene. Selv om redaksjonene altså tok avstand fra disse typene antisemittiske ytringer etter hvert som de antijødiske tiltakene økte i Tyskland, ble det helt frem mot invasjonen av Norge trykket tekster med annet jødefiendtlig innhold. Det kunne for eksempel være negative karakteristikk av både indre og ytre antatte typiske kjennetegn ved jødene og antisemittisk ideologi.

Hvilke ulike forestillinger om jøder kan finnes i én liberal avis, én arbeideravis og én avis på høyresiden i det politiske landskapet? I innledningen er det vist at sentrale ansatte i *Bergens Aftenblad* hadde nær tilknytning til for eksempel NS og blader med tydelige antisemittiske tendenser. Sammen med at *Bergens Aftenblad* var en høyreavis og åpen for nasjonale strømninger, kan dette være med å forklare hvorfor den i perioden før krigen var avisen med de fleste og sterkeste ytringene innenfor alle kategoriene av antisemittisme som oppgaven har registrert. Liberale *Bergens Tidende* var skeptisk til nazismen, men søkte å holde en nøytral linje i forhold til Tyskland utover 30-tallet. Dette kan kaste lys over hvorfor de for eksempel lot taler med antisemittisk ideologi slippe gjennom trykken. Det forklarer likevel ikke de andre tilfellene av negative forestillinger om jødene som var å finne der. Også i *Bergens Tidende* er det gjort funn av antisemittiske ytringer i alle de forskjellige kategoriene, men i et klart mindre omfang enn *Bergens Aftenblad*. *Bergens Arbeiderblad* skilte seg fra de to andre avisene ved at det ikke er funnet eksempler på at de trykket antisemittisk ideologi uten at den samtidig ble behørig kommentert og tatt avstand til. Andre negative forestillinger om jødene var det også langt færre av i denne avisen. Felles for alle de tre

avisene var de nedlatende konstruksjonene av jøder som var å finne i skjønnlitterære tekster og bruken av begrepene «jødeproblemet» og «jødespørsmålet».

«Jødespørsmål» og «jødeproblem» var ord som fra 1933 ble jevnlig nyttet i alle de tre avisene, og ser ut til å være en direkte konsekvens av situasjonen i Tyskland. For etterkrigstiden var det ingenting som tydet på at redaksjonene tok avstand fra slike begreper, men bruken minsket frem mot 1950. Det er sannsynlig at de ble sett på som nøytrale beskrivelser. Begrepene ble mye brukt i tekster som forsvarte jødene, noe som bekrefter dette. Denne måten å bruke ordene på peker på en allosemittisk forklaringsmodell med en latent antisemittisme i bunn, og den var med på å definere jødene ut av «det norske» fellesskapet. Jødene ble sett på som «de andre» uten at det nødvendigvis lå noen bevisste negative forestillinger bak. De ble sett på som en slags homogen gruppe som det var knyttet utfordringer av nærmest evigvarende art til. Denne andregjøringen i seg selv viser at *alle* jøder ble plassert utenfor det «normale». Utenforskapet språket på denne måten skapte var uavhengig av alt. En jødisk persons arbeid, tro, nasjonalitet eller politisk overbevisning kunne ikke fjerne et slikt stempel. «Det jødiske» lå i blodet, «rasen» og familien, noe som var umulig å konvertere fra eller vende ryggen til. Samtidig lå det i ordene en latent antisemittisme. «Spørsmål» og «problem» er ord som fordrer en løsning. Denne spesielle utfordringen var knyttet til det å være jøde på en universell måte. Alle jøder var inkludert og ingen problemer tilsynelatende utelatt. Resultatet av dette var at uansett hvilke anti- eller filosemittiske fordommer en måtte ha mot jødene, ville en kunne nikke gjenkjennende på hodet når «jødeproblemet» ble nevnt. *Bergens Arbeiderblad* brukte også disse termene, men i motsetning til de to andre avisene, ble de ikke nyttet i tekster som omtalte jøder på en negativ måte.

I skjønnlitterære føljetonger kom mange negative forestillinger om jødene til overflaten. Disse tekstene kan på en lemfeldig måte behandles som harmløse sammenlignet med direkte antisemittisk retorikk siden de ikke påstår å være sanne. Men det er ikke usannsynlig at litteraturviter Willy Dahls påstand om at denne sjangerens vide lesekreter og, og ifølge han, store påvirkningskraft kan ha spredt antisemittismen på en langt mer effektiv måte enn annet stoff i avisene.⁶⁵⁶ Han sier at Frich sannsynligvis var «Goebbels og nazistenes raselære

---

⁶⁵⁶ Brovold 2020: 121.

til mye, mye større nytte enn de norske nazistenes trykksaker, som ikke nådde stort ut over dere egen krets».⁶⁵⁷ På denne bakgrunn er det all grunn til å ta på alvor konstruksjonene av jødene som var å finne i slike tekster. Det var først og fremst i tiden før andre verdenskrig at skjønnlitterære fortellinger med slike bilder av jødene ble trykket. De to borgerlige avisene trykket romaner av Frich, men *Bergens Arbeiderblad* hadde også fortellinger med tilsvarende innhold. Tegninger som illustrerte «jødiske særtrekk» som for eksempel nesen fantes i alle avisene. At slike jødefiendtlige konstruksjoner kunne finnes også i avisen som sterkest talte jødenes sak, er med på å understreke påstanden om at det fantes en latent antisemittisme i samfunnet.

Hvordan utviklet forestillingene om jødene seg fra før til etter krigen? Hvilke forsvant, og hvilke levde videre? I alle de tre avisene er det påvist noen tekster som i etterkrigsårene inneholdt negative karakteristikk av jødene. Dette dreide seg hovedsakelig om forestillinger om jødenes utseende og andre karaktertrekk som at de for eksempel var kriminelle eller rike. Omfanget var lite, og de fleste var å finne i skjønnlitteratur eller anmeldelser av bøker og teater. Tekster som fremmet antisemittisk ideologi og klare konspirasjoner mot jødene var borte. Dette tyder på at avisene hadde tatt avstand fra tidligere måter å omtale jødene på. Det er vanskelig å peke på at det var forskjeller i hvilke forestillinger om jødene som fantes i de tre avisene etter krigen. I den tidlige etterkrigstiden ble antisemittismen sett på som tabu, unasjonalt og tatt avstand fra i den offentlige diskursen.⁶⁵⁸ Funnene i denne undersøkelsen viser at noen antisemittiske forestillinger likevel overlevde, også i avisene. I årene etter 1945 var situasjonen i Palestina stadig på dagsorden. Det er ikke grunn til å si at noen av redaksjonene hadde en tydelig antisionistisk holdning, men begreper som «terrorister» og «banditter» ble ofte brukt om jøder som kjempet for en egen nasjonalstat. Det er stor forskjell på å omtale noen som en «terrorist» eller for eksempel en «frihetsforkjemper», og ordbruken kan ha vært med å skape antipati mot jødene.

Oppgaven har ikke hatt til hensikt å avdekke og analysere alle ytringer som talte jødenes sak og på ulike vis tok jødene i forsvar. Det er likevel gjort et utvalg av slike for å gi leseren et

---

⁶⁵⁷ Ibid. Om en artikkel av Dahl noen år senere skriver Brovold at Dahl da ikke hadde noe svar på hvordan den massive antisemittismen hos Frich påvirket leserne. (Brovold 2020: 126).

⁶⁵⁸ Adams og Hess 2020: 179 og 189.

mer balansert bilde. Først må det nevnes at de aller fleste tekstene som er undersøkt i perioden, omtalte jødene på en nøytral måte. Det fantes også tekster i alle de tre avisene som tydelig tok jødene i forsvar. Dette viser at det var rom for diskusjon, og at antisemittiske uttalelser kunne bli imøtegått. I førkrigstiden var det *Bergens Arbeiderblad* som mest konsekvent talte jødernes sak, men også de to andre avisene forsvarte jødene for eksempel på lederplass. Hos disse var det imidlertid en noe mer tilbakeholdende tone; de søkte å holde en nøytral linje i forhold til Tyskland, og det kom for eksempel frem at det kunne være vanskelig for nordmenn å fullt ut forstå «jødeproblemet». I årene etter krigen tok alle avisene tydelig avstand fra jødeforfølgelsene og skildret grusomheter fra Holocaust. *Morgenavisen* fremstod minst avvisende overfor antisemittismen generelt, men da bare to årganger er gjennomgått, er grunnlaget for tynt til å trekke en endelig konklusjon.

Funnene bekrefter forskere som har konkludert med at arbeiderbevegelsen, ved siden av noen liberale partier, var «den sterkeste kraft som motsatte seg antisemittismen».⁶⁵⁹ Det er et viktig funn i denne undersøkelsen at det tross *Bergens Arbeiderblad* iherdige forsvar av jødiske interesser, likevel fantes antisemittiske ytringer i avisen. Tidlig i perioden er det vist noen få tilfeller av konspiratoriske stereotypier, mens det fra 1935 og utover særlig var i skjønnlitterære fortellinger negative bilder av jødene dukket opp. Selv om redaksjonen var tydelige anti-antisemitter, levde altså visse negative myter om jødene også blant disse.

I innledningen ble det stilt spørsmål ved om den overflatiske måten de norske jødernes lidelser under krigen ble omtalt på i etterkrigslitteraturen kan peke på antijødiske holdninger i årene etter 1945, og hvordan disse eventuelt kom frem i avisene. Det som skjedde med jødene i utryddelsesleirene ble i alle de tre avisene beskrevet og omtalt som rystende. Men i de fleste sakene hvor jøder ble omtalt, var det på en refererende og nøktern måte. Dette er i seg selv ikke overraskende da mange nyheter ble formidlet på denne måten. Det er likevel en interessant observasjon at det enorme omfanget og de groteske sidene ved Holocaust ikke fikk mer omtale. Millioner av jøder var blitt industrielt henrettet, og i Norge var det knapt noen jøder igjen av de over 2000 som var innenfor landets grenser da krigen brøt ut. Avisene brukte likevel minimalt med spalteplass på skjebnen til disse i tiden etter frigjøringen. I beste fall ble jødene «glemt» i en tid med mange store omveltninger. I verste

---

⁶⁵⁹ Eriksen, Harket, Lorenz, Emberland og Dahl 2005: 475.

fall, og mer trolig, var dette et utslag av en forestilling om at jødene ikke hadde samme verdi i det norske samfunnet som etniske nordmenn. Det er grunn til å spørre om jødene ble neglisjert, og om denne tausheten kan peke på en delvis skjult antisemittisme.

Funnene i masteroppgaven har likheter med undersøkelser fra andre områder, spesielt for årene 1930 til 1940. De antisemittiske forestillingene og ulikhetene mellom de sosialistiske og borgerlige avisene er eksempler på det. Denne teksten har imidlertid gjort rede for *hvilke* forestillinger som fantes i de ulike avisene og *hvordan* bruken av disse endret seg i perioden. Samtidig har den løftet frem motstemmer som illustrerer at antisemittiske ytringer hadde en motvekt i alle avisene. Når det gjelder etterkrigstiden, viser dette arbeidet at det er grunn til å hevde at jødenes skjebne fikk uforholdsmessig lite oppmerksomhet i det offentlige liv. Videre stiller jeg spørsmål ved om dette kan være en direkte konsekvens av at jødene ikke ble sett på som fullverdige medlemmer av det norske samfunn. Det er forklart at det er grunn til å anta dette. Oppgaven bekrefter dermed at det «tankevekkende bakteppet av antijødiske holdninger»⁶⁶⁰ ikke bare var en strømning i tiden før krigen. Det kreves grundigere undersøkelser for å få en dypere forståelse for hvilke forestillinger om jødene som fantes i avisene i Norge i etterkrigstiden. Dette kan derfor være et godt utgangspunkt for en ny studie.

Under rettsoppgjøret etter krigen ble det klart at også propagandister kunne dømmes for medvirkning til drap og brudd på menneskerettighetene.⁶⁶¹ Streicher, som blant annet stod bak den svært antisemittiske avisen *Der Stürmer*, fikk dødsstraff. Formidling og bruk av ord kunne altså gi en person samme straff som en som hadde vært kommandant i en utryddelsesleir. Dette peker på at redaksjonene i de norske avisene hadde et stort ansvar for hva de slapp gjennom trykken. Dette illustrerer den store påvirkningskraften aviser innehar. Det er derfor sannsynlig at de ulike forestillingene om «den jødiske herkomst» som er vist i denne teksten hadde stor innvirkning på leserne.

---

⁶⁶⁰ Aftenpostens beskrivelse av hvordan Michelet beskrev holdningene til jødene i tiden før andre verdenskrig. Se innledningen.

⁶⁶¹ Westlie 2013: 133. Se også Bergens Tidende 1. oktober 1946 (side 2) for deres dekning av dommen mot Streicher. Der kom det tydelig frem at han ble dømt for hensynsløs propaganda og forbrytelser mot menneskeheten.

Kilder:

Aviser

Bergens Tidende, 1. januar 1930 – 9. april 1940 og 8. mai 1945 – 31. desember 1949.

Bergens Aftenblad, 1. januar 1930 – 9. april 1940.

Bergens Arbeiderblad, 1. januar 1930 – 9. april 1940 og 8. mai 1945 – 31. desember 1949.

Morgenavisen, 1. januar 1946 til 31. desember 1946 og 1. januar 1948 til 31. desember 1948.

Aftenposten, 13. februar 2019.

Litteratur:

- Adams, J. & Hess, C. (Red.). (2020). *Antisemitism in the North: History and State of Research*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. Hentet fra <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/23244/1006910.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Alstad, B. (1969). *Norske meninger: 1: Norge, nordmenn og verden* (bd. 1). Oslo: Pax.
- Andersen, A. F. (2009). *Antisemittisme i Polen etter Auschwitz? Etterkrigspogromer og overgrep mot jøder i Polen 1944-1948. En analyse av historikerdebatten etter 1989*. Univeristetet i Oslo, Oslo.
- Anthonsen, R. & Markusson, M. (1968). *Det stod i Dagbladet*. Oslo: Aschehoug.
- Bachner, H. (1999). *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*. Stockholm: Natur och kultur.
- Banik, V. K. (2009). *Solidaritet og tilhørighet. Norske jøders forhold til Israel 1945-1975*. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, Oslo.
- Banik, V. K. (2015). Tiltalt, omtalt og forhåndsdømt? Pressens framstillinger av jøder i rettsreferater i mellomkrigstiden. *Pressehistorisk tidsskrift*, 2015(24), 21-32. Hentet fra <http://www.pressetidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>
- Bauner, A. (1934). *Djevelen ler, eller Hvorfra verdensfreden trues*. Bergen: Lunde.
- Berenbaum, M. (2020). Anti-Semitism. I *Encyclopaedia britannica*. Hentet fra <https://www.britannica.com/topic/anti-Semitism>
- Bjerkestrand, F. (2019, 12.10). Arven etter norsk antisemittisme. *Bergens Tidende*.
- Borgersrud, L. (2010). *Den norske militærfascismens historie 1930-1945. Vi er jo et militært parti*. (bd. 1). Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Brakstad, I. V. (2006). *Jødeforfølgelsene i Norge. Omtale i årene 1942-1948. Framstilling og erindring av jødeforfølgelsene i Norge under Andre verdenskrig, i et utvalg aviser og illegal presse*. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Braudel, F. & Wallerstein, I. (2009). History and the Social Sciences: The Longue Durée. *Review (Fernand Braudel Center)*, 32(2), 171-203.
- Brekke, O. B. (2019). *Aftenposten og jødene. En undersøkelse av antisemittiske holdninger i Aftenposten fra 1930 frem til og med 1948*. MF Vitenskapelig Høyskole, Oslo.
- Brovold, M. M. (2020). *Jødiske motiver i norsk litteratur cirka 1800-1970* Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bruland, B. (2008). *Det norske holocaust. Forsøket på å tilintetgjøre de norske jødene*. (bd. nr. 7). Oslo: HL-senteret.
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge . Registrering, deportasjon, tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyers forlag.
- Cohen, M. J. (2009). A New Look at Truman and "Exodus 1947". *Israel journal of foreign affairs*, 3(1), 93-100. <https://doi.org/10.1080/23739770.2009.11446355>

- Corell, S. (2010). *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. I. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Dahl, H. F. & Bastiansen, H. G. (2000). *Hvor fritt et land? Sensur og meningstvang i Norge i det 20. århundre*. Oslo: Cappelen.
- Dyrendal, A. & Emberland, T. (2019). *Hva er konspirasjonsteorier* (bd. 69). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dørum, K. (2017). De rødes kamp mot fascismen i Norge i 1930-årene. *Historisk Tidsskrift för Finland*, 102(1), 75-113.
- Dørum, K. (2019). Conservative fascist sympathies and anti-fascism in 1930s Norway. I Kasper Braskén, Nigel Copsey & J. A. Lundin (Red.), *Anti-fascism in the Nordic Countries New Perspectives, Comparisons and Transnational Connections* (s. 72 - 88). London/New York: Routledge.
- Døving, C. A. (2015). Historiens grep om samtiden. Den jødiske minoriteten i norsk presse. *Pressehistorisk tidsskrift*, 2015(24), 47-56. Hentet fra <http://www.pressetidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>
- Eide, E. & Simonsen, A. H. (2007). *Mistenkelige utlendinger. Minoriteter i norsk presse gjennom hundre år*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Ellingsen, A. (2015). *Odd Nansen. Arvtageren*. Oslo: Historie & kultur.
- Emberland, T. & Kverneland, S. (2015). *Da fascismen kom til Norge. Den nasjonale legions vekt og fall, 1927-1928*. Oslo: Dreyers forlag.
- Eriksen, K. E. (1987). *Frigjøring* (bd. 8). Oslo: Aschehoug.
- Eriksen, T. B., Harket, H., Lorenz, E., Emberland, T. & Dahl, I. A. (2005). *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm.
- Fein, H. (1987). *The persisting question. Sociological perspectives and social contexts of modern antisemitism*. Berlin/New York: Walter De Gruyter.
- Gåsland, J. E. (1983). *Bergen Høyre 1918-1935. Høyres valgresultater sett i sammenheng med partiets oppbygning, utvikling, mobilisering og forholdet til andre borgerlige partier og interesseorganisasjoner* Universitetet i Bergen, Bergen.
- Hansen, E. E. (2019, 17.02.2019). Aftenpostens lesere har all grunn til å bli skuffet når vi bruker et begrep så historieløst som vi gjorde i avisen onsdag. *Aftenposten*. Hentet fra <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/A2KjgE/aftenpostens-lesere-har-all-grunn-til-aa-bli-skuffet-naar-vi-bruker-et-b>
- Hartvedt, G. H., Skreien, N., Reisegg, Ø., Eek, Ø., Tvedt, K. A., Larsen, M. H. & Pavez, M. (2009). *Bergen byleksikon* (2. utg.). Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Haugen, H. M. (2020). Den Norske Israelmisjon og Det Mosaiske Trossamfunn: Motstridende formål, gjensidige sympatier? *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*, 74(1), 7-20.
- Helland, F. (2019). *Rasismens retorikk. Studier i norsk offentlighet*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Helle, K. (2013). *Grunnbok i Norges historie. Fra vikingtid til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Henden, R. M. H. (2009). Norske kriminalromaner fra tidlig 1900-tall og det antisemittiske arkiv. *Nordlit*, 13(1), 185. <https://doi.org/10.7557/13.1091>
- Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppgjøret etter 1945*. Oslo: Aschehoug.
- Irene, L. & Øivind, K. (2010). Da norske jøder ikke fantes. *Nytt norsk tidsskrift*, 27(3), 292-302.
- Johansen, K. E. (2006). «Et slikt folk kan ingen Eichmann utrydde» – haldninga til jødane og staten Israel i norsk presse 1945–1967. *Historisk tidsskrift*, (01), 25-56.
- Jonstad, O. (2006). *Norsk medieleksikon*. Sofiemyr: Soliver forlag.
- Kaldal, I. (2003). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Samlaget.
- Kildal, A. (1945). *Presse- og litteraturfronten. Under okkupasjonen 1940-1945*. Oslo: Aschehoug.
- Kjeldstadli, K. (1992). *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kjeldstadli, K. (2005). *Et splittet samfunn. 1905-1935* (bd. B. 10). Oslo: Aschehoug.
- Krautwald, C. (2021). *Kampen om gaderne. Gadepolitikk og rumlige krav i 1930`ernes politiske kultur*. Universitetet i Agder, Kristiansand.
- Kvaale, R. (1986). *Kvinner i norsk presse gjennom 150 år*. Oslo: Gyldendal.
- Lagrou, P. (1999). *The Legacy of Nazi Occupation: Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945–1965* Cambridge University Press.
- Lange, Å. A., Kolsrud, O. & Ekker, M. G. (2011). *Nasjonal samling. Møteprotokoll 1934-1945*. Oslo: Riksarkivet.
- Lien, L. (2015a). «Jøden» og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905–1925 *Pressehistorisk tidsskrift*, 2015(24), 33-46. Hentet fra <http://www.pressetidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>
- Lien, L. (2015b). *"-pressen kan kun skrive ondt om jøderne" Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905-1925* Universitetet i Oslo, Det humanistiske fakultet, Oslo.
- Lorenz, E. (2003). *Veien mot Holocaust*. Oslo: Pax.
- Lorenz, E. (2020). *Jødernes historie i Europa. Fra den spanske inkvisisjonen til mellomkrigstiden*. Oslo: Dreyers forlag.
- Lyngvi, A. (2005). *Fordi de var jøder- Da Holocaust rammet noen medmennesker i Bergen og Hordaland*. Bergen: Sigma forlag.
- Marcus, K. L. (2015). *The definition of anti-semitism*. Oxford: Oxford University Press.
- Mendelsohn, O. (1969). *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. B* (bd. 1). Oslo: Universitetsforl.
- Mendelsohn, O. (1987). *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år. [1660-1940]* (2. utg., bd. 1). Oslo: Universitetsforlaget.
- Mendelsohn, O. (1992). *Jødene i Norge. Historien om en minoritet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mendelsohn, O. (2019). *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år*. Oslo: Forlaget Press.

- Michelet, M. B. (2014). *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*. Oslo: Gyldendal.
- Michelet, M. B. (2018). *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge. Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal.
- Moe, V. (2012). Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter.
- Moe, V. & Kopperud, Ø. (2011). *Forestillinger om jøder - aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*. Oslo: Unipub.
- Myklebust, G. (2017). *Ragnar Ulstein. I krig og fred*. Oslo: Samlaget.
- Nilsen, T. (2010). *Antisemittisme og antijudaisme i Vestfold 1918-1942. En undersøkelse av lokale antisemittiske og antijudeiske holdninger i avispressen slik de kommer til uttrykk gjennom nyhetsstoff, lederartikler, leserbrev og teologiske tekster i denne perioden* Det Teologiske Menighetsfakultet, Oslo.
- Ottosen, R. (2010). *Norsk presses historie 1-4 (1660-2010). Bind 2. Parti, presse og publikum 1880-1945 (bd. 2)*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosen, R. (2019). Et varslet folkemord? *Norsk medietidsskrift*, 26(02), 1-18.
<https://doi.org/10.18261/ISSN.0805-9535-2019-02-04>
- Ousland, G. & Zachariassen, A. (1957). *Gunnar Ousland 1877-1957*. Oslo: Arbeidernes opplysningsforbund AOF.
- Persen, O.-J. (1974). *Høgrekkestremisme i Bergen 1920-1933* Universitetet i Bergen, Bergen.
- Pettersen, A. & Emberland, T. (2011). *Konspiranoia. Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*. Oslo: Humanist.
- Pettersen, F. (2001). *Den Nordiske presse og nazismen. Foredrag på seminar arrangert av Den illegale presses forening 1940-1945, Norges hjemmefrontmuseum og Norsk pressehistorisk forening i Det norske vitenskaps-akademi 22. november 2000*. Oslo: Krigsinvaliden.
- Ringdal, M. A. (2018). *Norge vokn op!» Syv norske aktørers fortolkning og bruk av «Sions vises protokoller» 1920-1945* Universitetet i Oslo, Oslo.
- Sagstad, M. (2020). *Med antisemittisme som politisk virkemiddel* Universtietet i Agder, Kristiansand.
- Sebak, P. K. (2008). *"- vi blir neppe nogensinne mange her" Jøder i Bergen 1851-1945*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Simensen, J. O. (1981). *Fra menighetsorgan til moderne avis. Fredrikstad-avisa Demokratens 75 års jubileumshistorie*. Fredrikstad: Demokraten.
- Simonsen, K. B. (2009). *"Den store jødebevægelse" Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925* Universitetet i Oslo, Oslo.
- Simonsen, K. B. (2020). Norwegian Antisemitism after 1945. I J. Adams, C. Heß & C. Hoffmann (Red.), *Antisemitism in the North*. De Gruyter.
- Skjeldal, G. (2017). *Vestover. Bergens tidende i 150 år*. Oslo: Cappelen Damm.
- Starheim, O. (2009). *Fylkesleksikon for Sogn og Fjordane. B. 2. Gaular, Gloppen; Gulen, Hornindal, Hyllestad, Høyanger, Jølster, Leikanger (bd. B. 2)*. Oslo: NRK aktivum.

- Steen, S. (1950). *Norges krig 1940-1945* (bd. 3). Oslo: Gyldendal.
- Steenstrup, H. (1934). *Hvem er hvem? ... 1934* (3. utg.). Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Strand, O. (1999). *Bergensk presse i tre århundrer*. Bergen: Bergens presseforening.
- Syse, H. (2015). Norsk presses dekning av antijødisk politikk i Nazi-Tyskland i perioden 1933–1939. *Pressehistorisk tidsskrift*, 2015(24), 57-68. Hentet fra <http://www.pressetidsskrift.no/content/uploads/pub/2018/08/NPF-tidsskrift-24-2015.pdf>
- Sørensen, Ø. & Simonsen, K. B. (2020). *Historie og moral. Nazismen, jødene og hjemmefronten*. Oslo: Dreyers forlag.
- Terjesen, E. A. (2009). Gunnar Ousland. I E. Bolstad (Red.), *Norsk Biografisk Leksikon*. Hentet fra https://nbl.snl.no/Gunnar_Ousland
- Tjelmeland, H. (2004). Aviser som kjelder. *Pressehistoriske skrifter*, 2004(3), 114-131. Hentet fra <http://www.pressetidsskrift.no/tidsskrift/pressehistoriske-skrifter-nr-3-2004/>
- Tosh, J. (2010). *The pursuit of history. ims, methods and new directions in the study of modern history* (5. utg.). Harlow: Pearson Education.
- Tronstad, R. (2021). *Denne seige rase. Antisemittisme på Agder inntil 1945*. Kristiansand: Arkivet.
- Ulvund, F. (2017). *Nasjonens antiborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814-1964*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Valaker, T. (1999). "Litt fascisme, hr. statsminister!" *Historien om den borgerlige pressen og fascismen*. Oslo: Forum Aschehoug.
- Ved en milepel. Smakebiter av en avishistorie. Samlet til Bergens arbeiderblads 50 års jubileum*. (1977). Bergen: Bergens Arbeiderblad.
- Westlie, B. (2013). *Hitlers norske budbringere*. Oslo: Aschehoug.
- Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen*. Oslo: Res publica.
- Økland, I. (2021, 18.02.2021). «Hva visste hjemmefronten?» egner seg dårlig for en rettssak. *Aftenposten*. Hentet fra <https://www.aftenposten.no/kultur/kommentar/i/86EVWE/hva-visste-hjemmefronten-egner-seg-daarlig-for-en-rettssak>
- Øynes, H. (2012). "Det jødiske verdensherredømme" og "Den jødiske ånd" *Antisemittiske forestillinger i Nationalt Tidsskrift (1916-1945)* Universitetet i Oslo, Oslo.